ગાંધીજીનું નવજીવન

પુસ્તક ૪ થું

કા

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર
અમદાવાદ

પાંચમું પુસ્તક ૨૨મી જાન્યુઆરીને દિવસે બહાર પડશે.

ગાંધીજીનું નવજીવન

યોજના

'નવજીવન'માં આવી ગયેલાં **ગાંધીજીનાં જ લખાણો** પ્રજાને એકત્ર અને પુસ્તકના આકારમાં મળે એટલા માટે અમે 'ગાંધીજીનું નવજીવન' છાપવાની યોજના કરી છે.

૯૬ પાનાની એકએક, એવી ચોપડીઓ વખતોવખત પ્રગટ કરવામાં આવશે અને લગભગ એક વરસમાં ત્રણે વરસના લેખો આપી દેવામાં આવશે.

આ પુસ્તક આ યોજના પ્રમાણેનું ચોથું પુસ્તક છે. એમાં સ્વદેશી કાગળ વાપરવામાં આવ્યા છે. જોઈતા વિષય શોધવાની સગવડ માટે હાંસીયામાં દરેક ફકરાના મથાળાં મુકવામાં આવ્યાં છે. તે સિવાય વિસ્તારપૂર્વક અનુક્રમણિકા પણ આપવામાં આવનાર છે.

કુલ સંગ્રહ આશરે ૧૮ ચોપડીઓમાં સમાપ્ત થશે એવી અમારી ગણતરી છે. સામટી કિંમત અગાઉથી ભરનારને **૧૮ ચોપડીઓ ૮ રૂપીયામાં** મળી શકશે. તેટલામાં બધા લેખો ન સમાતાં વધારે ચોપડીઓ કાઢવાની જરૂર પડશે તો તેટલા દામ પાછળથી ભરવાં પડશે. છુટક ચોપડીની કિંમત આઠ આના રહેશે.

પૈસા અગાઉથી જ મોકલવા. વી. પી. મોકલવામાં આવતા નથી. સઘળો પત્રવ્યવહાર નીચેને સરનામે કરવો.

વ્યવસ્થાપક

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર

અમદાવાદ

વાચકોને સૂચના

* નિશાનીવાળા લેખો 'યંગ ઇંડિયા'માંથી ભાષાંતર છે.

† ,, ,, ગાંધીજી પરથી [illegible]

ગાંધીજીનું 'નવજીવન'

તા. ૨૫-૪-૧૯૨૦

(મજુરોનું કલ્યાણ—ચાલુ)

પ્રેમને ખાતર ખુનામરકી

ગયા વર્ષમાં મજૂરોએ જે ભાગ એપ્રિલ માસમા લીધો તે વિષે હું જો કંઇ ન કહું તો હું મજૂરોનો મિત્ર કહેવાનો દાવો કરૂં છું, હું પોતે મજૂર કહેવડાવી અભિમાન માનું છું તે મિથ્યા જાય.

એપ્રિલ માસમાં મને સરકારે પકડ્યો. સરકારે ભૂલ કરી એમાં શક નથી. છતાં તે ભૂલ કાંઇ મજૂરો મકાનો બાળી અથવા ખુન કરીને સુધારી શકતા હતા ? અનુસૂયાબહેનની તમે પૂજા કરો છો. તે બહેન અવશ્ય પૂજ્ય છે. તેમના પકડાવાની તમે અફવા સાંભળી તમે ગભરાયા, તમે ખીજાયા, તમારી પાંખ કપાઈ ગઈ એમ તમને લાગ્યું. આ બધું તમારા તેમની પ્રત્યેના પ્રેમને શોભાવે છે. પણ વળી હું પૂછું કે તમે તે પ્રેમ બતાવવાને મકાનો બાળી શકો કે ? એ કાર્યોમાં બીજાઓ પણ હતા એમ કહીને આપણાથી નહિ નીકળી જઈ શકાય. પૂ. અનસૂયાબહેનને અને મને જ્યારે ખબર પડી કે અમદાવાદમાં ખુન થયાં, મકાનો બળ્યાં ને તેમાં મજૂરોએ ભાગ લીધો હતો ત્યારે અમને કેટલું દુઃખ થયું એનો હું તમને ખ્યાલ નથી આપી શકતો.

સવિનયભંગ અને ખુનામરકી

એવાં કાર્યોથી હું હિન્દુસ્તાનને સારૂ ભયંકર વખત જ જોઉં છું. જ્યારે જ્યારે મજૂરો ખીજાય ત્યારે જો તેઓ કાયદાનો ખુની ભંગ શરૂ કરે અને જાનમાલને નુકસાન કરે તો તેઓ આપઘાત કરે અને હિન્દુસ્તાનને પારાવાર ખમવું પડે. કોઈ કોઇ જગ્યા ખુનામરકીના દેખીતાં લાગ મળતા જોવામાં આવે છે તેથી તમે ભોળવાઈ ન જાઓ એમ હું ઇચ્છું છું. મેં સત્યાગ્રહનો અને તેના કાયદાના સવિનય ભંગનો પ્રચાર કર્યો તેનો અર્થ એવો કદી ન હતો

કે કાયદાનો ખુની ભંગ થઈ શકે. સત્યનો શુદ્ધ પ્રચાર ખુન કરીને થાય જ નહિ એ મારો અનુભવ છે. જેને પોતાના સત્ય ઉપર વિશ્વાસ છે તે તો સમુદ્ર જેટલી ધીરજ રાખે; અને સવિનય ભંગ તે જ કરી શકે કે જેણે કાયદાનો અવિનયી, ફોજદારી, ખુની ભંગ કદી ન કર્યો હોય ને કદી ન કરે. જેમ માણસ એકી વખતે ગરમ અને નરમ ન હોઈ શકે તેમ કાયદાનો સવિનય અને અવિનય ભંગ એકી વખતે ન કરી શકે. અને જેમ શાંતિ તે રોજ ગુસ્સાને મારવાની તાલીમ લીધા પછી જ આવી શકે છે તેમજ કાયદાનો સવિનય ભંગ કરવાની શકિત પણ કાયદાને સદા માન આપવાથી જ આવી શકે છે. અને જે માણસ ઘણી લાલચને વખતે લાલચોથી દૂર રહી શકે તે જ જીત્યો કહેવાય તેમ ગુસ્સો કરવાનો ભારે પ્રસંગ આવ્યા છતાં પણ જે ગુસ્સાને રોકી શકે છે તેણે જ તેને જીત્યો કહેવાય. એ કસોટીમાં આપણે નાપાસ થયા છીયે. મારી તમને બધા મજૂર ભાઇઓને વિનંતિ છે કે આ બીજા વર્ષના ઉત્સવ સમયે તમે એપ્રિલ માસની ભૂલો યાદ કરી હવે પછી તેવી ભૂલો ન થાય એમ મનની સાથે નિશ્ચય કરશો.

વધારે પગાર શામાટે ?

હવે મજૂરોની સ્થિતિ વિષે હું બે બોલ કહીશ. મજૂરોએ પોતાની સ્થિતિ વિષે ઘણું જાણવા જેવું છે. વધારે પગાર મળ્યે આપણે શાહુકાર નથી થઈ શકતા. વળી શાહુકાર થવું એ જ બધું નથી. તમને વધારે પગાર મળી શકે એટલો જ પયત્ન કરવા સારૂ પૂ. અનસૂયા બહેને પોતાની જીંદગી અર્પેલી નથી. પોતાની જીંદગી તમને સમર્પણ કરવાનો હેતુ તો એ છે કે તમે પૈસેટકે સુખી થાઓ, તમે ધાર્મિક થાઓ, નીતિના કાયદા પાળો, વ્યસનો છોડો, કમાણીનો સારો ઉપયોગ કરો, તમારાં ઘર સારાં રાખો, તમારાં છોકરાં કેળવણી પામો એટલે કે તમારી આર્થિક, માનસિક અને નૈતિક સ્થિતિ સુધારો.

ન્યાયી માગણી અને શુદ્ધ સાધન

આર્થિક સ્થિતિમાં ઘણો સુધારો થયો છે, પણ હજુ વધારે થવાની જરૂર છે. તે સુધારો બે રીતે થઇ શકે. મીલમાલીકોની સાથે હળીમળીને અથવા તેઓને દબાવીને. પહેલો રસ્તો એ જ ખરો છે. પશ્ચિમમાં મજૂરવર્ગ અને માલીક વચ્ચે હંમેશાં ઝગડા થાય છે, એકબીજાની વચ્ચે વેર વધે છે ને એકબીજા પોતાને શત્રુ લાગે છે. એ વા હાલમાં હિન્દુસ્તાનમાં પણ વાઈ રહ્યો છે. તે જો ઘર કરે તો હિન્દુસ્તાનના ઉદ્યોગો નાશ પામે ને અશાંતિ ફેલાય. મજૂરો વિના માલીકને ન ચાલે અને માલીક વિના મજૂરો મજૂરી ન મેળવી શકે એ વાત બન્ને પક્ષ ખ્યાલમાં રાખે તો તકરાર ન થાય. પણ આ સમયે હું માલીકોની ફરજ નથી તપાસતો. મજૂરો એકલા જ જો પોતાના હકો સમજે અને તે મેળવવા શુદ્ધ ઉપાય લે તોપણ બન્નેને લાભ થાય. તેમાં બે વાતની જરૂર છે. માગણી વ્યાજબી હોવી જોઇયે અને માગણી કબૂલ કરાવવાનાં સાધન સાફ હોવાં જોઈયે. માલીકોની કફોડી દશા જોઈને કરેલી માગણી વ્યાજબી ન ગણાય. મજૂરોનું ભરણપોષણ થાય, તેઓનાં છોકરાં કેળવણી પામે એવો પગાર મેળવવો એ વ્યાજબી માગણી. માલીકોની ઉપર દાબ ન મુકતાં તેમની ન્યાયવૃત્તિને જાગૃત કરવી, પંચ નીમી ઇન્સાફ મેળવવો એ સાધનની શુદ્ધતા.

આમ શુદ્ધ સાધનો વડે ન્યાય મેળવવા સારૂ મહાજન મંડળો નીમવાં જોઇયે. તેની શરૂઆત થઇ છે. દરેક વિભાગના મજૂરો પોતાનાં મહાજન મંડળો તુરત બાંધી લેશે એવી હું ઉમેદ રાખું છું. મહાજન મંડળના કાયદા ઘડાય તેને દરેકે પૂરતું માન આપવું જોઈયે. મહાજનની મારફતે જ હરકોઇ મજૂર માલીકો પાસેથી દાદ મેળવે ને ન મળે તો પંચ નીમે. પંચનું તત્ત્વ માલીકો અને મજૂરોએ કબૂલ કર્યું છે એ સંતોષની વાત છે. મારી ઉમેદ છે કે બન્ને પક્ષ એ તત્ત્વને ખીલવીને હડતાળો વગેરે હંમેશાને સારૂ બંધ કરશે. જ્યારે જ્યારે પોતાને ઈન્સાફ ન મળે ત્યારે ત્યારે હડતાળ પાડવાનો મજૂરોને હક છે એ નિઃસંદેહ છે. પણ જ્યારે પંચનું તત્ત્વ દાખલ થાય ત્યારે હડતાળ પાડવી એ પાપ ગણાવું જોઇયે.

કામના વખતમાં ઘટાડો

પગારનો વધારો યોગ્ય રીતે થયાં કરે છે અને ધીરજથી પગારમાં હજુ સુધારો થઇ શકશે એવો સંભવ છે. પણ જેમ પગાર વધવાની જરૂર છે તેમજ મજૂરીનો વખત પણ ઓછો થવાની જરૂર છે. મજૂરો બાર કલાક ને તેથી પણ વધારે કામ કરતા જોવામાં આવે છે. એટલા કલાક કામ કરનારને માનસિક કે નૈતિક સ્થિતિ સુધારવાનો વખત ન જ રહે અને તેની હાલત પશુ સમાન જ થઇ જાય. આવી દશામાંથી આપણે છૂટવું જ જોઇયે. તેમ છતાં દેશના ઉદ્યોગને નુકસાન ન પહોંચવું જોઇયે એ યાદ રહેવું જોઇયે.

માલીકોની પાસેથી હું એ શાવ સાંભળ્યા કરૂં છું કે મજૂરો આળસ કરે છે, વખતની ચોરી કરે છે ને કામ ધ્યાનપૂર્વક કરતાં નથી. બાર કલાક કામ કરનાર મજૂરની પાસેથી ધ્યાનની કે ખંતની હું બહુ આશા ન રાખું, પણ જ્યારે મજૂરો દસ કલાક જ કામ કરવાની આશા રાખે ત્યારે હું જરૂર એવી ઉમેદ રાખું કે તેઓ બાર કલાકમાં જેટલું કામ કરે છે તેટલું જ બલ્કે તેથી સારૂં દસ કલાકમાં કરી દેશે. ઇંગ્લંડમાં ઓછા કલાકો કરવામાં આવ્યા ત્યાં પરિણામ સરસ જ આવેલાં છે. મજૂરો મજૂરો મટી માલીકોનું કામ પોતાનું સમજી તેમાં સુધારોવધારો કરતાં જ રહેશે ત્યારે તેઓ વધશે ને દેશના ઉદ્યોગો પણ વધશે. એટલે હું માલીકોને બારના દસ કલાક કરવાની અરજી કરૂં ને મજૂરોને તે દસ કલાકમાં બાર કલાક જેટલું કામ આપી દેવાની સલાહ આપું.

પૈસા ને વખતનો સદુપયોગ

હવે આપણને મળેલા પૈસા ને વખતનો ઉપયોગ કયી રીતે કરવો તેનો વિચાર કરવાનો સમય આવ્યો. વધેલા પગારનો ઉપયોગ દારૂ વગેરેના વ્યસનમાં ને બચેલો વખત જુગારમાં જાય તો ઓલમાંથી નીકળીને ચુલમાં પડયા બરોબર થાય. દારૂ, બીડીનું વ્યસન છોડી મજૂરોએ બચેલો પૈસો પોતાની અને કુટુંબની કેળવણીમાં વાપરવો જોઇયે. જુગાર, ગપ્પાં વગેરે બંધ કરી બચેલો વખત શીખવામાં ગાળવો જોઇયે.

આ બન્ને કાર્યમાં માલીકો બહુ મદદ કરી શકે છે. મજૂરોને સારૂ સ્વચ્છ દૂધ, નાસ્તા વગેરેની દુકાનો કાઢે, વાંચનશાળા સ્થાપે, તેઓને સારૂ નિર્દોષ રમતો યોજે તો સહેજે મજૂરો વ્યસનોમાંથી નીકળી જાય.

આવાં જ કાર્યો મહાજન મંડળ પણ કરી શકે—તેઓએ કરવાં જોઇયે. મહાજનને માલીકોની સામે લડવાનું સાધન ગણવા કરતાં તેનો વધારે સારો ઉપયોગ તો તે મારફત આંતર સ્થિતિમાં સુધારો કરવામાં છે.

બાળકો ને સ્ત્રીઓની મજૂરી

મજૂરો પોતાનાં છોકરાંને નિશાળોમાંથી બચાવી લઇ મજૂરીએ ચડાવે છે એ તો અધમ હાલત જ ગણાય. કોઇ સારી ગણાતી પ્રજા પોતાનાં છોકરાંનો આવો દુરુપયોગ નથી જ કરતી. કમતીમાં કમતી ૧૬ વર્ષ સુધી તો છોકરાંઓને ભણાવવાં જ જોઇયે. તે જ રીતે ધીમે ધીમે બૈરાંઓએ મજૂરીનો ત્યાગ કરવો જોઇયે. સ્ત્રી અને પુરુષ એકબીજાનાં ભાગીદાર હોય તો પોતાના કામની વહેંચણી કરવાથી જ તેઓ પોતાના ઘરસંસારને શોભાવી શકે. મા ડાહી હોય ત્યાં તેનો બધો વખત ઘરકારભાર ચલાવવામાં અને બાળકોને સાચવવા કેળવવામાં વહી જાય છે. જ્યાં ધણીધણીઆણી બન્નેને આજીવિકાને સારૂ મજૂરી કરવી પડે છે ત્યાં પ્રજા છેવટ કંગાળ બને છે, કેમકે એમ કરનારી પ્રજા દેવાળીઆની જેમ પોતાની મૂડી ઉપર રહેનારી ગણાય.

ધર્મના ત્રણ નિયમ

મજૂરોએ પોતે ને તેમની પ્રજાએ અક્ષરકેળવણી લઇ બુદ્ધિ ખીલવવાની જેટલી જરૂર છે તેટલી જ જરૂર નૈતિક કેળવણી લેવાની છે. નીતિની કેળવણી એટલે ધર્મનું ભાન થવું. જેને ધર્મ ઉપર આસ્થા બેઠી છે, જે તેના સ્વરૂપને સમજે છે તેની સાથે જગત એકંદરે કજીઓ કરતું નથી ને કરવા આવે તો પેલો પુરુષ તેને વિનયપૂર્વક દૂર કરાવી શકે છે. અહીં ધર્મનો અર્થ માત્ર નીમાજ પઢવી કે મંદિરોમાં જવું એ નથી, પણ પોતાને ઓળખવો, ઇશ્વરની પહેચાન કરવી એ છે. અને જેમ જેને વણતાં ન આવડે તે વણકર નથી થઇ શકતો તેમ જે અમુક નિયમોનું પાલન નથી કરતો તે પોતાને ઓળખી જ નથી શકતો.

એવા નિયમોમાં ત્રણ મુખ્ય નિયમો આખા જગતમાં સ્વીકારાયેલા છે. એક એ છે કે સત્યનું પાલન કરવું. જે સાચું બોલી નથી જાણતો એ તો ખોટો સીકકો છે. તેની કિંમત નથી.

પ્રેમનો કાયદો

બીજું, પારકાને દુઃખ ન દેવું. જે પરને પીડા કરે છે, પારકાનો દ્વેષ કરે છે, તેને નુકસાન કરે છે એ માણસ જગતમાં રહેવાને લાયક નથી. કેમકે તેનું જગત વેર કરે છે તેથી તેને હંમેશાં જગતથી ડરીને રહેવું પડે છે ને જગત તેનાથી ડરે છે. પૃથ્વી પ્રેમથી બંધાયેલી છે, વસ્તુમાત્રમાં આકર્ષણશક્તિ રહેલી છે તેથી તો આપણે નભી શકીયે છીયે. જગતના નિયમો જાણનારા શાસ્ત્રીઓ કહે છે કે જો આ આકર્ષણશકિત પરમાણુ માત્રમાં ન હોય તો આ આપણો પૃથ્વીનો ગોળો તે ભરભર ભૂકો થઇ જાય, એટલે આપણે જીવવું જ અશકય થઇ પડે. જડ પદાર્થમાં એકબીજાને વળગી રહેવાની શક્તિ છે તેવી જ શક્તિ ચેતન પદાથમાં એટલે આપણામાં હોવી જોઇયે. આકર્ષણશક્તિનું નામ પ્રેમ છે. એ પ્રેમ વિના જગત ન નભે. એવો પ્રેમ આપણે પિતાપુત્ર વચ્ચે, ભાઇબહેન વચ્ચે, મિત્રમિત્ર વચ્ચે તો અનુભવીયે છીયે. પણ આખા જગત પ્રત્યે પ્રેમ રાખતાં શીખવું તેમાં ઇશ્વરની ઓળખ છે. જ્યાં પ્રેમ ત્યાં જ ક્ષેમ છે. જ્યાં વેર ત્યાં નાશ છે. આ પ્રેમનો કાયદો શીખવવામાં તમને પૂજ્ય બહેન મદદગાર થાઓ એમ હું ઇચ્છું છું. તેમના તમારા પ્રત્યેના પ્રેમને ઓળખી તેનો બદલો તમે આખા જગતની ઉપર પ્રેમ રાખીને આપો એ મારી તમારી પાસે માગણી છે.

ત્રીજો નિયમ એ છે કે આપણે આપણા વિષયોને જીતવા. તેને સંસ્કૃતમાં બ્રહ્મચર્ય કહે છે. બ્રહ્મચર્યનો હાલ સાંકડો અર્થ કરવામાં આવે છે તે અર્થ તો છે જ. પણ જે માણસ મોજશોખમાં પડ્યો રહે છે તે કુંવારો હોય અથવા પત્નીવ્રત પાળતો હોય તોપણ બ્રહ્મચારી ન ગણાય. વિષય માત્રને અંકુશમાં રાખી શકે એ જ પોતાને ઓળખી શકે છે. જે માણસ પોતાના વિષયોને રોકે છે તે જ બ્રહ્મચારી, તે જ ઇમાનદાર, તે જ ખરો હિન્દુ, તે જ ખરો મુસલમાન. કાને ભુંડી વાતો સાંભળવી, એબવાળાં ગાયનો સાંભળવાં એ વિષય કર્યો ગણાય. જીભે પરમેશ્વરનું નામ લેવાને બદલે અપશબ્દો જ કાઢવા; ગાળ વિના મ્હોડું ઉઘડે જ નહિ એ વિષય કર્યો ગણાય. તેમ જ બીજી ઇંદ્રિયોને વિષે ગણવું. જેઓ પોતાની બધી ઇંદ્રિયોને રોકી કાબુમાં રાખી શકે છે તે જ પુરુષ–મર્દ ગણાય. આપણે ઘોડેસ્વાર જેવા ગણાઇયે. ઘોડાને જે કાબુમાં નથી રાખી શકતો તે સ્વાર પછડાય છે. જે ઘોડાની લગામ પકડી તેને નિયમમાં રાખી શકે છે તે પોતાને મુકામ પહોંચે છે; તેમ જ જે પુરુષ પોતાની ઇંદ્રિયોને કાબુમાં રાખી સીધે માર્ગે દોરી જાય છે તે ઠેકાણે પહોંચવા લાયક બને છે, તે જ સ્વર્ગનો કે જગતનો અધિકારી બને છે, તે જ મોક્ષાર્થી કે ખુદાની પહેચાન કરનારો બની શકે છે.

વિષયો પર અંકુશ

આ મેં બહુ ઉંડી વાત કરી છે એમ માની તમે ફેંકી ન દો એવી મારી તમારા પ્રત્યે અરજી છે. આ સત્યાદિ નિયમો વિના આપણી ઉન્નતિ હરગીજ નથી થનારી એ તમે ખચીત માનજો. મેં તમને પુસ્તકોમાંથી ગોખી રાખેલી વાત નથી કરી, પણ મારા પોતાના અનુભવની વાત કરી છે. તમારી સાથેનો મારો સંબંધ પણ હું એટલા જ કારણસર રાખું છું કે તમારા બધા ઉપર પ્રેમ રાખી, તમારા દુઃખમાં ભાગ લઇ હું કદાચ ઇશ્વરને ઓળખી શકું ને તેની ભેટ કરી લઉં. તમે સત્યવાદી ન થઇ શકો, તમે બીજાને દુઃખ દેનારાં રાક્ષસ બનો, તમે આખો દહાડો વિષયોનો જ વિચાર કરો તો તમને ચોગણો પગાર મળે ને ચોથા ભાગનું જ કામ કરવું પડે તોયે શું ? પગાર વધરાવવો છે, વખત બચાવવો છે, કેમકે આપણાં ઘર, આપણાં શરીર, આપણાં મન, આપણો આત્મા આપણે શુદ્ધ કરવાં છે. તે શુદ્ધિને સારૂ વધારે પૈસાની ને વધારે વખતની જરૂર માની તે બન્ને મેળવવા આપણે મહેનત કરીયે છીયે. પણ જો તે હેતુ ન હોય તો આપણે પૈસો મેળવવો ને વખત બચાવવો તે વધારે પાપ કરવાનાં સાધન એકઠાં કરવા જેવું થાય. પૂજ્ય બહેને પોતાનું સર્વસ્વ કામદારોને તેટલા સારૂ અર્પ્યું નથી એમ હું જાણું છું ને તમે પણ જાણો છો. હું પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના કરૂં છું કે તમને અને એ બહેનને તમારી મુરાદ બર લાવવાની તે શક્તિ આપો.

અનુભવની વાણી

તા. ૨-૫-૧૯૨૦

હું હોમરૂલ લીગમાં કેમ જોડાયો?

હોમરૂલ લીગના સભાસદો પ્રત્યે—

રાજકારણમાં ભાગ

ઑલ-ઇન્ડિયા હોમરૂલ લીગમાં જોડાવાની સલાહ મને કેટલાક મિત્રોએ બહુ આગ્રહપૂર્વક આપેલી, પણ હું તેમાં ન જોડાઇ શકયો. તેમાંનું એક કારણ એ પણ હતું કે તે રાજ્યપ્રકરણી વિષયોમાં હું રાજ્યપ્રકરણી દૃષ્ટિએ રસ નહોતો લઇ શકતો ને હજુયે નથી લેતો. છતાં આ વેળા મને જુદા પ્રકારનો આગ્રહ થયો. જ્યારે પ્રથમ માગણી થઈ ત્યારે મારા વિચારો જેટલા આજે જણાયા છે તેટલા ત્યારે નહોતા જણાયા. વળી ગઈ કૉંગ્રેસમાં મેં જોયું કે જેમ હું દરેક કૉંગ્રેસને સમયે મૂગો બેસતો તેમ આ વેળા ન બેસી શકયો. કેટલીક બાબતોમાં મારે મારા વિચારો પ્રજા આગળ મુકવા જોઇયે એમ મેં જોયું. મેં કૉંગ્રેસમાં ઠીક ભાગ લીધો. તેમ કર્યાનો મને પશ્ચાત્તાપ નથી.

વિચારો ફેલાવવાનો લોભ

હું હોમરૂલ લીગમાં જોડાવાને લલચાયો. મેં મુંબઈ ઇલાકા બહારના મિત્રોની સાથે મસલત કરી તેમને કાગળો લખ્યા. મેં તેમને જણાવ્યું કે હું હોમરૂલ લીગમાં જોડાઉં તો મારા વિચારો ને મારી પદ્ધતિનો અમલ કરવાની આશાથી જ જોડાઇ શકું. મિત્રોમાંના ઘણાખરાએ મારા વિચારો પસંદ કર્યા ને હોમરૂલ લીગમાં દાખલ થવાનો મારો ઇરાદો પસંદ કર્યો. બીજા કેટલાકે મારા વિચારો પસંદ કર્યા, પણ મારા દાખલ થવામાં મારી સ્વતંત્રતા ને મારી તટસ્થતા હું ખોઇ બેસીશ એવો ભય બતાવ્યો. આ ભયનું વજન મારી પર ઠીક પડયું. પણ મેં વિચાર્યું કે જો મારા વિચારો જાણવા છતાં પણ મને લીગમાં લેવામાં આવે તો હું મારી સ્વતંત્રતા જાળવી શકું, અને મારા વિચારોનો વિશેષ પ્રચાર કરવાનું એક સાધન મળી શકે એમ પણ મને જણાયું. એવા લોભથી હું લીગમાં દાખલ થયો છું.

સ્વરાજની ચાવી

મને લાગે છે કે સ્વરાજ વહેલામાં વહેલું મેળવવાની ચાવી સ્વદેશીમાં, હિન્દુમુસલમાનની એકતામાં, હિન્દુસ્તાનીના રાષ્ટ્રીય ભાષા તરીકેના પ્રચારમાં રહેલી છે. તેથી હું આ પ્રવૃત્તિમાં લીગને રોકવાનો પ્રયત્ન કરીશ.

સ્વદેશીમાં જ હિન્દની આર્થિક સ્વતંત્રતા અને નૈતિક ઉન્નતિ છે. તેથી હું તો ધારાસભામાં જનાર દરેક મેમ્બર પાસેથી વચન લઉં કે તે હિન્દુસ્તાનના

ઉદ્યોગનાં રક્ષણાર્થે પરદેશી માલ પર જેટલો કર નાંખવો પડે તે નાંખતાં નહિ ડરે. હિન્દુમુસલમાન વચ્ચે એકતા ન હોય ત્યાં સુધી સ્વરાજ સ્વપ્નવત્ માનું છું. તેથી મુસલમોનોની ખિલાફતની ન્યાયી લડતમાં તેમને પૂરી મદદ દઇને તેઓને હંમેશને સારૂ મારા કરી લઉં. તેથી લીગના દરેક સભાસદને હું ખિલાફતના કાર્યમાં રોકવા પ્રયત્ન કરૂં.

આપણે કરોડોની સાથે કાર્ય લેવાનું છે, તેઓની ઉપર અસર પાડવાની છે. તેથી લીગમાં ને લીગની બહાર આપણા કારભારમાં, પ્રાન્તમાં પ્રાન્તની ભાષાનો, રાષ્ટ્રમાં રાષ્ટ્રીય એટલે હિન્દુસ્તાની ભાષાનો ઉપયોગ કરવાનો અને કરાવવાનો હું પ્રયત્ન કરીશ. ધારાસભાના દરેક સભાસદ પાસેથી હું વચન લઉં કે તે ધારાસભામાં પ્રાન્તની અને વડી ધારાસભામાં રાષ્ટ્રીય ભાષાનો ઉપયોગ કરવાનો ને કરાવવાનો પ્રયત્ન કરશે.

ભાષાવાર પ્રાન્તવિભાગ

આ વિચારની સાથે જ એક બીજો વિચાર રહેલો છે. પ્રજાનું કામ જલદી કરવાને સારૂ, પ્રજાના દરેક અંગને ખીલવવાને સારૂ હું હિન્દુસ્તાનના ભાષાવાર વિભાગો કરવા મથીશ ને લીગને તે પ્રવૃત્તિમાં રોકવા પ્રયત્ન કરીશ. તેલગુ, સિંધી, મરાઠી, ઉરીઆ, ગુજરાતી વગેરે ભાષા બોલનારના નોખા પ્રાન્તો પાડવાની મહેનત કરી તેઓનો સંપૂર્ણ વિકાસ થાય એવાં સાધનો રચવા ને રચાવવા લીગનો ઉપયોગ કરવા હું મથીશ.

સુધારા અને સ્વદેશી

આમ આવી પ્રવૃત્તિઓમાં જો લીગને હું રોકી શકું તો હું માનીશ કે આપણે સ્વરાજ અવશ્ય વહેલું મેળવવા સમર્થ થઇશું. આ દૃષ્ટિએ સુધારાની કિંમત હું ઉપલી વસ્તુઓના કરતાં ઓછી આંકું. સુધારા નાંખી દેવા જેવી વસ્તુ છે એમ કહેવાનો મારો આશય નથી. પણ તેને હું ઘટે તેના કરતાં ઉચ્ચ સ્થાન આપવા તૈયાર નથી. આપણે આજે બધી સત્તા મેળવીયે છતાં જો સ્વદેશીને ન સમજીયે, હિન્દુમુસલમાનની એકતાની કિંમત ન જાણીયે ને આપણો કારભાર અંગ્રેજી મારફતે ચાલી શકે એવા મોહમાં રહીયે તો સુધારાનો ઉપયોગ આપણી સ્વતંત્રતા છીનવી લેવામાં થઇ શકે એમ હું જોઉં છું. સુધારા સાધન છે, સાધ્ય નથી. સ્વદેશી ઇત્યાદિ સાધન અને સાધ્ય બન્ને છે.

મારી ક

મારો વળી એવો પણ અભિપ્રાય છે કે જે પદ્ધતિએ હું કામ કરૂં છું તે પદ્ધતિ વધારે ને વહેલી ફળ આપે છે. એ પદ્ધતિ એ કે આપણા દરેક કાર્યમાં સત્યનો જ દૃઢતાપૂર્વક પ્રયોગ કરવો, સત્યની ઉપર પૂરી શ્રદ્ધા રાખવી ને જે સત્ય

જાણવું તે તેવું મુકતાં—આચરતાં કોઇથી ન ડરવું. આ વિચારનો સ્વીકાર આપણા જીવનમાં એવું પરિવર્તન કરે છે કે આપણે તત્ક્ષણ સ્વાશ્રયી બનીયે છીયે. બીજાની ઉપર આધાર રાખવાને બદલે આપણે આપણી ઉપર આધાર રાખતાં તુરત થઇ જઇયે છીયે. એટલે હું સત્યાગ્રહનું આ તત્ત્વ લીગમાં દાખલ કરવાનો ભારે પ્રયત્ન કરીશ એવી મારી ઉમેદ છે. કાયદાના સવિનય ભંગની પ્રવૃત્તિમાં લીગને રોકવાનો મારો ઇરાદો નથી. એ તત્ત્વ હજુ વ્યાપક થયું નથી, અને કાયદાના સવિનય ભંગની ઝીણી ખૂબી હજુ દેશ નથી સમજેલ એવું મને લાગે છે. તેથી મારા કાયદાના ભંગની બાબતના વચારોથી કોઇ સભાસદ ન ગભરાય એવું ઇચ્છીશ.

લીગના સભાસદો આગળ મારા વિચારો ખીલવવાની બીજી તકો હું શોધીશ. દરમિયાન દરેક સભાસદની ઉપરના વિષયો બાબત ટીકા હું માગું છું. મારા પગલાની યોગ્યાયોગ્યતા વિષે પણ અભિપ્રાય સૌ સભાસદ આપશે એવી ઉમેદ રાખું છું.

નૉન-કોઑપરેશન

'અસહકાર' નો પ્રયોગ

નૉન-કોઑપરેશનના વિચારની અસર હવે જણાવા લાગી છે એટલે જેમ પૅસિવ રીઝિસ્ટન્સને સારૂ એક શબ્દ શોધવાની મને જરૂર જણાઇ તેમ નૉન-કોઆપરેશનને સારૂ પણ એક સમજી શકાય તેવા શબ્દની હવે જરૂર જોઉં છું. અસહકાર એ શબ્દ તો તુરત હોઠે આવે છે, પણ બીજો સારો શબ્દ શોધવામાં વાંચનારની મદદ માગું છું.

મિસિસ બેસંટની ટીકા

અસહકાર ઉપર વિદુષી બાઇ મિસિસ બેસંટે સખત ટીકા કરી છે. તેમજ 'ટાઇમ્સ ઑફ ઇંડિયા' માં એક લેખકે અને તંત્રીએ કરી છે. મિસિસ બેસંટની હિન્દની સેવા એવી કિંમતી છે, તેમનો ઉદ્યમ એવો ભારે છે, તેમનો હિન્દ પ્રત્યેનો પ્રેમ એવો સુંદર છે કે એમનાં લખાણોની ટીકા કરતાં કે તેમનાથી મતભેદ જણાવતાં મને આંચકો જ આવે. પણ આપણે જેમને વકીલ માનીયે તેમનાથી પણ આદરપૂર્વક મતભેદ રાખી શકીયે છીયે એ તત્ત્વને મેં હમેશાં સ્વીકાર્યું છે, તેથી આ વેળા પણ મારો મતભેદ જાહેર કરવાની મને હિંમત રહી છે.

ખુનામરકી વિ૦ અસહકાર

ત્રણે લેખકોને મોટો ભય એ છે કે અસહકારથી ખુનામરકી થયા વિના નહિ રહે. ખુનામરકી કોઇ કાળે નહિ જ થાય એવું તો આપણે નથી કહી શકતા, પણ ખુનામરકી ન થાય એવા બધા ઉપાયો લીધા પછી આપણે આપણા કાર્યમાં અડગ

રહેવું જોઇયે એમ તો મને લાગે છે. ખુનામરકી કરનાર અસહકારની રાહ જ જોઇને બેઠા છે એવું આપણે જાણીયે તો જરૂર અસહકાર મોકુફ રાખવો જોઇયે. મારી માન્યતા તો એવી છે કે ખુનામરકી અટકાવવામાં જ મુસલમાનોની જીત રહેલી છે. એ વાત તેઓ એટલે દરજ્જે જાણી ગયા છે કે ખુનામરકી અટકી જ રહેશે. તેઓ જાણે છે કે અસહકાર ખુનામરકીની સાથે એક ઘડીભર પણ ન નભી શકે.

કોઇ કહેશે કે આખા હિન્દમાં ખુનામરકી થતી કોણ અટકાવી શકે ? તેનો જવાબ એ જ કે જેમ સેનામાં જો અણુધારેલું કંઇ બને તો સેનાનો ભંગ થાય તેમ જ જો આપણે એક બન્યા હોઇયે તો ખુનામરકી ઇત્યાદિ અકસ્માતો અટકાવવાની શક્તિ આપણામાં આવવી જ જોઇયે. તે આવતાં પહેલાં આપણાથી ભૂલો થશે, ભૂલો સુધારવી પડશે એ બધું હું માનું છું, પણ તેટલો કાબુ પ્રજાએ પોતાની પર મેળવવો જોઇશે એમ હું જાણું છું. તે કાબુ મેળવવાનો આ ભારે પ્રસંગ છે એમ મને જણાય છે.

અસહકારનો પ્રચાર કરનારા પોતાનું કાર્ય જાણતા નથી એવું આ લેખકો માની લે છે, પણ એવું માનવાનું કંઇ જ કારણ નથી. અસહકારની સીડીએ ફલંગ મારીને તેઓ નથી ચડવાના; પણ પગથીએ પગથીએ પોતાનો માર્ગ જોતા જોતા ચડશે તો પડવાનો ભય ઘણો ઓછો રહેશે.

અસહકારમાં જોખમો તો છે જ. તેમ છતાં તે વિના બીજો ઉપાય નથી રહ્યો. જો ખિલાફતનો ગેરઇન્સાફી ફેંસલો અસલ હોય તો કંઇક રસ્તો જોઇયે જ. અસહકારરૂપી હથિયાર પણ ન હોય તો માત્ર ખુનામરકી જ પ્રજાની પાસે રહે છે; અને ખુનામરકીનો ઇલાજ તો દર્દ કરતાં પણ ભયંકર છે, કેમકે ઉદ્દેશ ગુસ્સાને સારૂ ક્ષોભ શોધવાનો નથી પણ ખિલાફતના મામલામાં ન્યાય મેળવવાનો છે. ખુનામરકીથી ન્યાય મળનાર નથી એટલે અસહકાર સિવાય બીજું હથિયાર જ નથી એવું મને તો લાગે છે.

નોંધ

જલિયાંવાલા બાગ સ્મારક અને લોકજાગૃતિ

લોકજાગૃતિનું માપ

ગયા એક વર્ષ દરમિયાન લોકજાગૃતિમાં કેટલો વધારો થયો તેનું માપ કહાડવું હોય તો જલિયાંવાલા બાગ સ્મારક ફંડમાં જુદે જુદે સ્થળેથી ભરાતાં નાણાંથી કાંઈક મળી શકે એમ છે. નીચે આપેલી યાદી ઉપરથી જણાશે કે જ્યાં જ્યાં પ્રયત્ન થાય છે ત્યાં ત્યાં નાનાં

નાનાં ગામડાંઓ પણ પોતાનો ફાળો આપવામાં શહેર કરતાં પાછાં પડયાં નથી. અમને કેટલાક કાગળો એવા મળ્યા છે કે જેમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે અમુક ઠેકાણે ગરીબમાં ગરીબ માણસે પોતાની અમુક ટેવમાં ખર્ચ થતી રકમ જેટલું આ ફંડમાં ભર્યું, અમુક ઠેકાણે સ્વયંસેવકો આખો દિવસ સ્થળે સ્થળે અને ઘરે ઘરે નાણાં ભીખવા ભટકયા. રા. મહાદેવ દેશાઈ જે ગામોમાં ફર્યાં છે તે ગામો તેમના જણાવવા પ્રમાણે એક હજારથી વધારે વસ્તીનાં નથી, અને દરેક ગામમાં સ્મારક ફંડમાં પોતાનો ફાળો આપનાર ઉચ્ચ વર્ગ કે શિક્ષિત વર્ગ જ નહિ, પણ ઉતરતા અને અશિક્ષિત વર્ગના લોકો પણ નીકળ્યા છે; એટલે કે ફાળો આપનારાઓમાં બ્રાહ્મણવાણીઆ ઉપરાંત સોની, સુથાર, લુહાર, ઘાંચી અને કોળી ભાઇઓ પણ છે. એક ગામમાં તો મોટો ભાગ મુસલમાનો જ છે. ઉપરાંત બહેનોનાં નામ પણ છે. રા. મહાદેવ દેશાઈ જણાવે છે કે એમણે જેટલાં નાણાં ભેગાં કર્યાં છે તે ભેગાં કરવામાં તેમને જરા પણ દબાણ કરવું પડયું ન હતું. તેઓ ફંડ ભેગું કરવાનું કારણ ટુંકામાં જણાવતા, કેટલેક ઠેકાણે કૉંગ્રેસ કમિટીના રિપોર્ટમાંથી જલિયાંવાલા બાગ વગેરેનાં ચિત્રો બતાવી હકીકત સમજાવતા, અને તુરત જ લોકો ખુશીથી પોતાની શકિત પ્રમાણે જે આપાયું તે કાઢી આપતા.

ખેડૂતની સ્થિતિ

ગામડાંમાં ફરતાં રા. દેશાઇને એક ગૃહસ્થે વિનોદમાં કહેલી કહેવત અહીં નોંધવા જેવી છે. તે ગૃહસ્થ બોલેલા, "ભાઇ, દુબળી ખરમટા વણે ત્યાં પણ હવાલદારને ઘુઘરી, એવો ઘાટ હમણાં થઈ ગયો છે, પણ દેશકાર્ય છે એટલે આપ્યા વિના ચાલે?" આ કહેવતમાં બહુ રહસ્ય રહેલું છે, અને એ આપણા ખેડૂતવર્ગની હાલની સ્થિતિ બહુ હૃદયભેદક રીતે બતાવે છે. 'ખરમટા' એટલે ખળીઓમાંથી અનાજ લઈ લીધા પછી જે કાંઇ દાણોદુણી જમીનને ખાડેખોચરે પડી રહ્યું હોય તે; આટલો અર્થ આપવાથી કહેવતનો અર્થ સ્પષ્ટ થશે. આપણ ખેડૂતવર્ગની હાલની સ્થિતિ ખરમટા વણતી દુબળીના જેવી છે, છતાં પણ તેઓ રાજીખુશીથી હવાલદારને—ભીખ આપવા યોગ્ય હવાલદારો એટલે દેશસેવકોને—ઘુઘરી આપે છે.

સ્વરાજ્યનો ક્રમ

આટલી હકીકત ઉપરથી એક બીજું અનુમાન એ પણ નીકળે છે કે શહેરના કરતાં ગામડામાં રાષ્ટ્રીય કાર્ય કરવું સહેલું છે, એટલે ગ્રામીણ સ્વરાજ્યથી જ શરૂ કરીને સમસ્ત રાષ્ટ્રીય સ્વરાજ્યે પહોંચવું એ જ સ્વભાવિક છે.

તા. ૯—૫-૧૯૨૦

દિલ્હીમાં દબાણ

પાયોરામાં પહેલી પુણી

ખિલાફતની હીલચાલ સરકારના તરફથી દબાણ થયા વિના હમેશાં ચાલી શકે એમ માનવાનું કારણ હતું જ નહિ. જો કોઇએ એમ માન્યું હોય તો દિલ્હી સરકાર તરફથી જે નોટીસ બહાર નીકળી છે તેથી તેઓની આંખ ઉઘડવી જોઇયે.

સરકારની નોટીસ એવી છે કે દિલ્હી પ્રાન્તમાં કોઇથી સરકારની રજા વિના ત્રણ માસ સુધી સભા વગેરે ન ભરી શકાય. આ તો હજુ પારોરામાં પહેલી પુણી ગણવી જોઇયે.

અસહકાર જેવી હીલચાલ સરકાર વગર દબાણે ચાલવા ન જ દે. કોઈ સરકાર એવી હીલચાલને ન ચાલવા દે. એ હીલચાલનો અર્થ એ છે કે જો તે ફતેહમંદ થાય તો સરકારનો કારભાર જ અટકે. એવું બનતું અટકાવવાને સારૂ સરકાર પગલાં ભરે જ.

પશુબળ સામે આત્મબળ

લોકોની કસોટી પણ તેમાં જ થવાની છે. સરકાર કેવળ મૂગી બેઠી રહે તો અસહકારની અસર ઓછી જ થાય. પ્રત્યેક રાજસત્તાનો છેલ્લો ઉપાય તેની બંદુક છે એટલે રાજદંડ છે. પણ આ લડતમાં પ્રજાનું હથિયાર પ્રજાની સહનશીલતા છે. જો સરકારના શરીરબળની સામે પ્રજા શરીરબળ અજમાવવા બેસી જાય તો પ્રજા હારી જવાની. અસહકારની સાથે શરીરબળ અજમાવવાનો વિચાર તદ્દન છોડી જ દેવો પડશે. તેથી મારી ઉમેદ છે કે દિલ્હીમાં શું કે બીજી કોઈ પણ જગ્યામાં સરકાર તરફથી ગમે તેવાં પગલાં ભરાય છતાં લોકો તદ્દન શાન્ત રહેશે. આવી શાંતિ જાળવવી અને પોતાનું ધાર્યું કરવું એમાં જ પ્રજાની જીત રહેલી છે. એટલું યાદ રાખવું જોઇયે કે એક તરફ મિત્રરાજ્યોનું પશુબળ અને બીજી તરફથી હિન્દુસ્તાનની પ્રજાના આત્મિક બળનો મુકાબલો કરવાની આ લડત છે. તેમાં જો પ્રજા તરફથી જરા પણ પશુબળની મેળવણી થશે તો આત્મિક બળને નામે ઓળખાતું બળ પણ પશુબળમાં અથવા તો નબળાઇમાં ખપી જશે.

જો ખિલાફતના મામલામાં આત્મિક બળથી જીત મેળવવાની પ્રજાની ઉમેદ હશે તો પ્રજાએ જેલ જવા, મિલકત ગુમાવવા, નોકરીઓ છોડવા તૈયાર રહેવું જોઇશે. સહેલાઇથી જીતવાની આ હીલચાલ નથી જ.

સામુદાયિક જોખમદારી ભાન

વળી એ પણ યાદ રાખવાની જરૂર છે કે આ વખતની લડાઇમાં હજુ આપણે કાયદાનો સવિનય ભંગ કરવાનું તત્ત્વ દાખલ નથી કર્યું. મારી મતિ તો એમ સૂચવે છે કે અસહકારની સાથે કાયદાનો સવિનય ભંગ નહિ ચાલી શકે. એટલે સરકાર જે કંઇ ધારા બહાર પાડે, જે કંઇ હુકમો કાઢે તેને પૂરેપૂરૂં માન આપવાની જરૂર છે. જો આ હીલચાલમાં એક પણ કામ કરનાર પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તશે તો લડતને બહુ ધક્કો પહોંચાડશે.

આ લડત લડનારમાં ને ફોજમાં કંઇ જ તફાવત નથી. ફોજમાં જેમ દરેક સિપાહી પોતાની જવાબદારી ઉપર નથી વર્તી શકતો પણ તેને પોતાના ઉપરીના

હુકમની રાહ જોવી પડે છે, તેવું જ ખિલાફતની કે બીજી બધી લડતમાં સમજવું જોઇયે. મર્યાદા રાખવી, તાબે રહેવું, ગુસ્સે ન થઇ જવું, એ બધું જેમ લશ્કરમાં સિપાહીને જાળવવું પડે છે તેમ જ ખિલાફત જેવી હીલચાલમાં કામ કરનારને કરવાની જરૂર છે. પ્રજાની ઉપર જો પૂરો કાબુ મેળવી શકાય તો આજે જ જીત છે; તે કાબુ મેળવવામાં ઉપલાં તત્ત્વોની જરૂર છે જ. એટલે મારી ઉમેદ છે કેએ ક પણ માણસ પોતાની જવાબદારી ઉપર કંઇ જોખમવાળું કામ નહિ કરે.

હજુ તો આપણે અસહકાર પણ શરૂ નથી કરેલ. હજુ છેવટની શરતો ઘડાઇ નથી. ભાઈ મહમ્મદઅલીનો છેવટનો તાર આશાજનક છે. આશા હો કે ન હો. પણ જ્યાં સુધી શરતો ચોકસ રીતે બહાર નથી પડી અને ખિલાફત કમિટી તરફથી સૂચનાઓ બહાર નથી પડી ત્યાં સુધી કોઇએ રાજીનામાં પણ નથી આપવાનાં. અત્યારે મુખ્ય તાલીમ પ્રજાને એ જ લેવાની રહી છે કે ભૂલેચૂકે પણ પ્રજામાંના કોઇથી ખુનખરાબો ન જ થવો જોઇયે.

સરહદ પર સ્ત્રીપુરુષનાં હરણ

સરહદની લૂંટો અને મુસલમાનો

હિન્દુસ્તાનના વાયવ્ય ખુણામાં આવેલી સરહદ પર કેટલીક જંગલી જાતો વસે છે. તેઓ મુસલમાન છે અને લૂંટફાટ તથા માણસોનાં હરણ કરી પોતાનું ભરણપોષણ કરે છે. તાજેતરમાં તેઓએ એક અંગ્રેજ છોકરી પકડી લીધેલી ને તેને છોડાવવાનો દંડ મળ્યો ત્યારે જ તેને છોડી. આમ જ તેઓ પાસેનાં ગામડાંઓમાં રહેતા હિન્દુઓને લૂંટે છે, તેઓને પકડી જાય છે ને જ્યારે પૈસા મળે ત્યારે તેઓને છોડે છે. આ પ્રમાણે મુસલમાનોને પણ તેઓ રંજાડે છે. એટલે આ લૂંટફાટ મુસલમાનો કેવળ હિન્દુની જ કરે છે એવું નથી. છતાં હાલ હિન્દુમુસલમાનની એકતાનો મધુર પવન વાઈ રહ્યો છે તેથી કેટલાક હિન્દુઓ એ એકતા ઉપર જોર મુકી કહે છે કે જો મુસલમાનો ખરા હોય તો તેઓએ ઇલાજ લઈ આ લૂંટફાટ અટકાવવી જોઇયે. મારી ખાત્રી છે કે આ વચન અજ્ઞાનનું છે. હિન્દના મુસલમાનો સરહદની જંગલી કોમો ઉપર કંઈ જ અસર નથી ધરાવતા. વળી તેઓ પોતે પણ લૂંટાય છે એ હું બતાવી ગયો છું. છતાં આપણે આ પીડાનો ઇલાજ શોધ્યે જ

સરકાર શું કરે ?

છૂટકો છે. જેઓ લૂંટાય છે, જેઓ પકડાય છે તેઓને મદદ મળવી જોઇયે. આ કાર્ય સરકારનું છે. જો સરકાર આટલી રક્ષા ન કરી શકે તો તેની રક્ષા કરવાની જે

મહાશક્તિ ગણાય છે તેનું શું? હું પોતે એ શક્તિ ઉપર બહુ મોહિત નથી રહ્યો. ગુન્હો થયા પછી ગુન્હેગારને દંડ દેવાની જેટલી શક્તિ સરકાર ધરાવે છે તેટલી ગુન્હાને અટકાવવાની નથી ધરાવતી. આરાર કતારપુરના દાખલા તો તાજા છે. તેમાં સરકારનો ખાસ દોષ પણ હું તો ન કાઢું. માણસ પોતાનો સ્વભાવ ન બદલે ત્યાં સુધી ગુન્હા તો થયા જ કરશે. દંડના ભયથી જેટલા રોકી શકાય તેટલા રાજ્યસત્તા ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં રોકે છે.

લોકોની આત્મરક્ષણની શક્તિ

સારો ને ખરો ઉપાય તો લોકોના હાથમાં હોવો જોઇયે. સરહદ ઉપર શું કે બીજી જગ્યાએ વસતા લોકોમાં શું, લોકોનામાં પોતામાં પોતાનો બચાવ કરવાની શક્તિ આવવી જોઇયે. ન હોય તો કેળવવી જોઇયે. એક તો પાડોશીને પ્રેમભાવથી જીતી લેવાની અને બીજી ભયથી રોકવાની. સામાન્ય રીતે મિશ્ર ક્રિયાનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. લોકો પોતાના બચાવજોગી શરીરશક્તિ મેળવી લે છે અને પાડોશીની સાથે મહોબ્બત રાખવા પણ મથે છે. સરહદનાં ગામડાંના લોકો આ બન્ને ક્રિયાનો પ્રયોગ કરી શકે છે. પોતે એકઠા થઇ લૂંટારાની ટોળીની સામે લડવાની તૈયારી રાખી શકે છે, તેમજ તેઓની સાથે શાંતિને સમયે મસલત પણ કરી શકે છે. સરહદ પરની કોમો ભૂખે મરતી હોય તો પાડોશી જાણી તેઓને શરતો કરી સહાય આપી શકે છે. સરકાર પોતે પણ એમ જ કરે છે.

મુસલમાનો તરફથી ઈલાજ

અને આવા ઇલાજોની સાથે જે મુસલમાનો સરહદની કોમો સાથે જરા પણ સંબંધ રાખે છે તેઓ આ કોમોને સંદેશા મોકલાવી તેઓને લૂંટફાટ કરતાં રોકી શકે છે. આમ બધા ઇલાજો, સરકાર તરફથી, લોકો તરફથી અને ખાસ મુસલમાનો તરફથી એકસાથે લેવાય તો આ ઉપદ્રવોમાંથી બચી જવાય. મુસલમાનો કંઇ નથી કરતા એમ માની બેસી રહેવાથી કશું વળવાનું નથી, અને તેવો વિચાર તેઓને ગેરઇન્સાફ કરનારો ગણાય.

આ વિષય ઉપર મારે લખવું પડ્યું છે કેમકે ઉત્તર તરફનાં છાપાંઓમાં આ વાત ઠીક ચર્ચાયેલી છે અને આ બાબત ઉપર મારી ઉપર લખાણો આવ્યાં છે. તેમ સરહદનાં માણસો પણ આવી ગયાં છે. હિન્દુસ્તાનના જુદા જુદા ભાગોમાં શું બન્યા કરે છે એ જેમ જેમ રાષ્ટ્રીય ભાવના વધે તેમ તેમ જાણવાની આપણી ઇચ્છા પણ વધવી જોઇએ.

એક નમ્ર સૂચના

ધારાસભાનો મોહ

નવી કાઉન્સિલમાં—ધારાસભામાં જવાનો ઘણાને મોહ છે એમ હું જોયા કરું છું. તેમાં જવાથી દેશસેવા થઈ શકે છે એમ હું માનું છું, પણ મારી માન્યતા છે કે બહાર રહીને તેથી પણ વધારે સેવા ઘણાથી તો થઇ શકે છે. મિ. કેર હારડી કહેતા કે શુદ્ધ ખ્રિસ્તી પાર્લામેન્ટમાં રહી જ ન શકે. પાર્લામેન્ટમાં ઘણો વખત વિતંડાવાદમાં જ ચાલ્યો જાય છે. વળી જ્યાં ઘણા ઉમેદવાર થાય ત્યાં જેણે સેવાને જ ધર્મ સ્વીકાર્યો છે તેમણે બહાર રહેવું એ જ સરસ છે. અનુભવે તેઓ જોશે કે બહાર રહી મત આપનારાઓને કેળવવામાં તેમ જ સભાસદોને પોતાની ફરજ ઉપર કાયમ રાખવામાં તેઓ વખતનો વધારે સારો ઉપયોગ કરી શકશે. ઇંગ્લંડમાં પણ પાર્લામેન્ટની બહાર કામ કરનારા જેવું સારું પરિણામ લાવી શકે છે તેવું પાર્લામેન્ટના સભાસદો નથી લાવી શકતા. ઇંગ્લંડની પાર્લામેન્ટમાં ૭૦૦થી વધારે સભાસદો છે. પણ પ્રજાનો કારભાર કંઇ તેટલા સભાસદોથી ચાલતો નથી. પ્રજાનું વહાણ હંકારનારા પાર્લામેન્ટની બહાર રહે છે. તેથી જેઓને બીજો કશો લોભ નથી ને જેઓ સેવાધર્મ સમજ્યા છે તેઓને મારી ખાસ સલાહ છે કે તેઓએ ધારાસભામાં જવાનો લોભ મુદ્દલ ન કરવો.

ધારાસભાના સભ્યો કેવા જોઇએ ?

જવાની ઇચ્છા રાખનારાઓને હું કહીશ કે તમે તમારા સ્વાર્થને સારુ ધારાસભામાં જવા ઇચ્છતા હો તો જવાનું માંડી વાળજો. સ્વાર્થ સાધવાના બીજા ઘણા માર્ગો છે. પ્રજાના ભલાને અર્થે જે મંડળ ઉભું થવાનું છે, જેમાં બળીઆની સાથે બાથ બીડવાની છે તેમાં તમે તમારો જરા જેટલો સ્વાર્થ લઇ જઇને શું કરશો? તમારા સ્વાર્થને સારુ પ્રજાનું કેમ બગાડશો? મને ખબર નથી કે કોનો ઇરાદો ધારાસભામાં જવાનો છે. પણ જેવું મ્યુનિસિપાલિટીઓમાં થાય છે તેવું જ ધારાસભામાં થવાનો ભય છે, તેથી જ હું ઉપરની વિનંતિ કરું છું. જો આપણે ધારાસભાઓમાં સાચા, વિનયી, પ્રજાનું જ હિત ચાહનારા, હિંમતવાન, નીડર અને પોતાના વિષયોને બરોબર જાણનારા માણસોને મોકલીશું તો ધારાસભાઓમાંથી ફાયદો ઉઠાવીશું.

સુધારાની ખામીઓ કોણ દૂર કરે ?

સુધારાના કાયદામાં ઘણી ખામીઓ છે. એ ખામીઓ દૂર કરવી જ જોઇયે. પણ જેમ સારામાં સારો અસ્ત્રો તે નાદાન હજામના હાથમાં કંઇ જ કામનો નથી તેમ સારામાં સારું બંધારણ સ્વાર્થી કે અજ્ઞાની માણસોના હાથમાં નકામું થઇ પડવાનું છે. કાયદામાં વહેલામાં વહેલા ફેરફાર કરાવવાનો સહેલામાં સહેલો રસ્તો

પ્રજાના સેવકોને જ મોકલવાનો છે. જેમ સારો કારીગર નઠારાં ઓજારથી પણ નભાવી લે છે ને નઠારાં ઓજારને સારાં પણ કરી શકે છે તેમ તેઓના હાથમાં નઠારા કાયદા પણ પ્રજાને લાભદાયક બની શકશે.

મત આપનારાઓની ફરજનો વિચાર હવે પછી કરીશું.

ઓરિસ્સામાં દુષ્કાળ

ઓરિસ્સાનો પરિચય

આપણને ઘણાને ઓરિસ્સા કયાં છે એ પણ ખબર નહિ હોય. ઓરિસ્સાને કવિવર સર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરે પોતાના કાવ્યમાં 'ઉત્કલ' નામથી પ્રખ્યાત કરેલ છે. ઓરિસ્સામાં જગન્નાથપુરી આવે છે અને પુરી જીલ્લામાં જ અત્યારે ભયંકર દુષ્કાળ વર્તી રહ્યો છે. ઓરિસ્સા બિહાર પ્રાન્તનો વિભાગ છે અને બિહાર તથા ઓરિસ્સા એ બન્ને એક જ લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નરના તાબામાં છે. હિન્દુસ્તાનના અતિ ગરીબ મુલકમાંનો ભાગ ઓરિસ્સા છે. ત્યાંના લોકો દરેક રીતે પછાત હોવાથી ઓરિસ્સાના કષ્ટની વાત આપણે કાને બહુ આવતી નથી.

દુષ્કાળનું સંકટ

ઓરિસ્સા જવાની માગણી મારી પાસે ઘણી વેળા આ દુષ્કાળના કારણસર આવેલી, પણ હું પોતે ત્યાં પહોંચી શકું એવી મારી સ્થિતિ ન હોવાથી અને ભાઇ અમૃતલાલ ઠક્કર જમશેદપુરથી છૂટા થઈ આવ્યા તેથી મેં એમને જ જવાનો આગ્રહ કર્યો; અને તે ભાઇ ચોવીસ કલાકની નોટીસે રવાના થઇ ચુકયા છે. ત્યાંથી તેમનો કાગળ આવ્યો છે અને તાર પણ આવેલો છે. હવે તેઓ ગામડાંઓમાં તપાસ કરવાને ગયા છે. પણ તેમના કાગળો ઉપરથી હું જોઉં છું કે ત્યાં દુઃખ પુષ્કળ છે. તેઓ લખે છે:—

"હું એક બંગાળી બાળાશ્રમ તથા ભીખારીઓની ઇસ્પિતાલમાં ગયો હતો. આ સંસ્થાઓ કલકત્તેથી ભિક્ષા મંગાવીને ચલાવવામાં આવે છે. નિરાધાર છોકરા છોકરીઓ સોને આશરે છે. ઇસ્પિતાલમાં ૩૦થી ૩૫ દર્દીઓ છે. આ બન્ને ખાતાંઓમાં આટલી મોટી સંખ્યા છે તે ઉપરથી આસપાસના પ્રદેશમાં આપત્તિ કેટલી હશે તે સમજી શકાય તેવું છે."

બીજા કાગળમાં લખે છે કે:—

"માણસો ઘણાં મરી ફીટી ગયાં છે. બીનસરકારી ગૃહસ્થોની કમિટીએ આ બાબતની તપાસ કરીને રિપોર્ટ ઘડી કાઢયો છે તે મેં વાંચ્યો. એ રિપોર્ટ બહાર પડવો જ જોઇયે. હું આવતી કાલે સાંજે બળદગાડીમાં ગામડાંઓમાં જાઉં છું; ત્યાં ૫-૬ દિવસ લાગશે. ત્યાંથી

પાછો ફર્યાં પછી વિગતવાર કાગળ મોકલી શકીશ. વચમાંથી એક બે કાગળ મોકલીશ, પણ ફંડને માટે અપીલ તો જરૂર બહાર પાડશો. હું ગામડાંઓમાં ખાલી હાથે ફરૂં તે ઠીક નહિ. પણ અત્રેથી બનશે તો સાથે ચાવલનાં એક બે ગાડાં લેતો જઇશ અને તેનો ખાસ જરૂરની કેસોમાં ઉપયોગ કરીશ. છતાં પૈસાને માટે આજથી જ આપ બંદોબસ્ત કરવા માંડશો."

કંગાલિયતની અવધિ

એક ઓરિસ્સાના જ ગૃહસ્થનો કાગળ છે તેમાં તેઓ લખે છે કેઃ—

"દાવા કરીને એક ગામડું છે. તેમાં ૫૯ કુટુંબ હતાં. આ વિભાગમાં દુષ્કાળ અને તેની ઉપર પૂર આવ્યાં એટલે ઘણું નુકસાન થયું. ઉપરના ગામડામાં ૪૧૧ જણની વસ્તી હતી. તેમાં ૧૧ બાળકો હતાં તે બધાં દૂધ ન મળવાથી મરણ પામ્યાં. આ ૪૧૧માંથી ૩૦૩ હયાત છે અને તેમનાં શરીર હાડપિંજર સરખાં છે. બધાં થઇને ૫૮ મરણ થયાં છે. ૬૧ જણ ઘર છોડી ભાગી ગયાં છે. કેટલાંક ઘરો ખાલી થઇ ગયાં છે. કેટલાંકનાં છાપરાં ઉડી ગયાં છે. આ ગામડીઆઓની પાસે ખોરાક ભાગ્યે જ જોવામાં આવે છે. ઘણા નગ્ન દશામાં ફરે છે. સ્ત્રીઓ કપડાં ન મળવાથી અને પોતાની એબ નહિ ઢાંકી રાખવાથી કેટલીક બહાર જ નીકળી શકતી નથી. કેટલાંક ઘાસપાતરાં ખાઇને ગુજરો કરે છે."

મદદની માગણી

વિશેષ ખબર મને જેમ જેમ પડશે તેમ તેમ હું આપતો રહીશ. પણ જે ખબર હું ઉપર આપું છું તે આપણી મદદને સારૂ પૂરતી છે. મારી ઉમેદ છે કે સહુ યથાશક્તિ પૈસા મોકલશે. કેટલું જોઇશે એ આંકડો હું અત્યારે નથી આપી શકતો, પણ જ્યાં યથાશક્તિ આપવાની માગણી કરૂં છું ત્યાં આંકડાની બહુ જરૂર નથી રહેતી. જે ખરચ થાય તેનો હિસાબ રાખવાનું હું ભાઇ અમૃતલાલ ઠક્કરને લખી ચુક્યો છું અને સંપૂર્ણ હિસાબ બહાર પડશે જ. આપણે જેઓ હિન્દુસ્તાનના વતની કહેવાઇને મગરૂરી માનીયે છીયે તેમનો ધર્મ છે કે હિન્દુસ્તાનનું એક પણ અંગ સૂકાઇ જાય તો આપણને દુઃખ થવું જોઇયે; અને આ વિચાર બરોબર હોય તો ઓરિસ્સાને દુઃખે આપણે કેમ દુઃખી ન થઇયે ?

વિધવાનો શાપ

વિધવાનાં દુઃખનો ઉપાય

રા. કંચનલાલ ખાંડવાળાનો કાગળ કેવળ વિધવાઓને વિષેના આંકડાઓથી જ ભરેલો છે. તે આંકડા જેના વાંચવામાં આવે તેનું હૃદય રડવું જ જોઇયે. વિધવા-વિવાહ એ જ એ દરદનો સીધો ઇલાજ છે એમ અધીરા સુધારક બોલી ઉઠશે. મારાથી એમ નથી કહી શકાતું. હું પણ કુટુંબી છું. મારા કુટુંબમાં ઘણી વિધવાઓ છે.

પણ તેઓને ફરી પરણવાનું કહેવાની મારી જીભ ન જ ચાલે. તેઓ ફરી પરણવાનો વિચાર પણ નહિ કરે. તેનો ઉપાય તો એ છે કે પુરુષોએ પુનર્વિવાહ નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઇયે.

પુનર્વિવાહ સિવાયના ઈલાજો

પણ તે સિવાયના બીજા ઇલાજો છે એ પણ આપણે લેતા નથી—લેવા માગતા નથી. આ રહ્યા એ ઇલાજો:

૧. બાળલગ્ન બંધ થવાં જોઇયે.

૨. વર કન્યાને સાથે રહેવાનો સમય ન આવે ત્યાં સુધી હરગીજ વિવાહ ન કરવા.

૩. જે સ્ત્રી પોતાના ધણી સાથે મુદ્દલ નથી રહી તેને પરણવાની છૂટ આપવી જોઇયે, એટલું જ નહિ પણ તેને પરણવાનું ઉત્તેજન આપવું જોઇયે. આવી સ્ત્રીઓ વિધવા ન જ ગણાવી જોઇયે.

૪. જેઓ પંદર વર્ષની અંદર વૈધવ્ય પામી છે અને જેમની વય હજુ જુવાન છે તેવી વિધવાઓને પુનર્લગ્નની છૂટ મળવી જોઇયે.

૫. વૈધવ્ય એ અપશુકનની નિશાની ગણાય છે તેને બદલે તેને પવિત્ર ગણી તેને માન આપવું જોઇયે.

૬. વિધવાઓને સારૂ શિક્ષણ અને ધંધાનો સુંદર પ્રબંધ થવો જોઇયે.

પુણ્યકર્મને રાહ શી?

આટલા સુધારા થાય તો વિધવાના શાપમાંથી હિન્દુસંસાર બચી જાય એમાં શક નથી. ઉપરના સુધારા દરેક કુટુંબ, દરેક નાત પોતાને સારૂ કરી શકે છે. એકબીજા એકબીજાની રાહ જોઇને બેસે છે તેમાં જ ઘણા સુધારા અટકી પડે છે. જેને જે વખતે જે પુણ્યકર્મ લાગે તેણે તે જ વખતે તે આચરવું એવો ઇશ્વરી કાયદો છે. પાપકર્મ કરતાં વિચારવું, જોષ જોવડાવવો, હજારોની સલાહ લેવી ને છેવટે પણ ન જ કરવું. પુણ્યકર્મ કરતાં રાહ જોવી એ ઇશ્વરના ગુન્હેગાર બનવા જેવું છે. છતાં આપણું વર્તન ઉલટું જ હોય છે. પાપકર્મ કરતાં ડરતા નથી. પુણ્યકર્મ કરવા સારૂ પરિષદોની રાહ જોઇયે છીયે!

ત્રણ પ્રસંગો

ઇમામ સાહેબની ઓળખ

સત્યાગ્રહાશ્રમને અંગે વિવાહપ્રસંગ આવ્યો તેથી આશ્રમમાં થયેલ વિવાહ અને બહાર થતા વિવાહની સાથે સ્હેજે મારાથી મુકાબલો થઈ ગયો છે. અને તેથી ઉત્પન્ન થતા કેટલાક વિચારો વાંચનારની સમક્ષ મુકવાની હું છૂટ લઉં છું

ઇમામસાહેબ અબદુલ કાદર બાવાઝીર એક ખાનદાન કુટુંબના ચુસ્ત મુસલમાન છે. તેમના પિતાશ્રી મુંબઇની જુમા મસજીદના કેટલાયે વર્ષો સુધી મુઅઝમ હતા. ઇમામસાહેબ ઘણાં વર્ષો થયાં મારી સાથે જ રહેતા આવેલા છે. જેલમાં પણ મારી સાથે જ હતા. જેલના અનુભવ ઉપરથી તેમનો પોતાનો વેપાર ઉપરથી લોભ ઉતર્યો અને તેઓ કુટુંબ સહિત મારી સાથે જ ફિનિક્સમાં રહેવા લાગ્યા. ફિનિક્સમાં મજૂરી કરવાની હતી. ઇમામસાહેબે કોઈ દિવસ મજૂરી નહિ કરેલી, છતાં ફિનિક્સમાં તે મજૂરી કરવા લાગ્યા. ફિનિક્સમાં 'ઇન્ડિયન ઓપીનિયન' નીકળતું હતું તેથી તેઓએ છાપખાનામાં બીબાં ગોઠવનારનું કામ પણ શીખી લીધું.

આ ઇમામસાહેબને બે દીકરી છે. તેઓ મારી સાથે સગા ભાઇની જેમ રહ્યા છે અને અમે બન્નેએ એકબીજાના ધર્મને પૂરેપૂરૂં માન આપ્યું છે તેથી અમે જુદા ધર્મના છીયે એનું દુઃખ થયું જ નથી. એઓ પોતાની નીમાજ પઢે ને હિન્દુ પોતાની ધર્મક્રિયા કરે તેમાં એકબીજાએ ખોટું જાણ્યું નથી, એટલું જ નહિ પણ એ જ યથાર્થ માન્યું છે.

આદર્શ વિવાહપદ્ધતિ

હવે તેમની મોટી દીકરી બહેન ફાતમાના વિવાહનો પ્રસંગ આવ્યો. અમે બન્નેએ મસલતો કરી. ફાતમા ૨૦ વર્ષ ઉપરની ડાહી છોકરી છે. તેની સાથે ને ઇમામસાહેબ સાથે મસલત કરીને અમે આશ્રમને છાજે, અમારી ગરીબાને છાજે, તેવો વિવાહ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. વરઘોડો વાજીંત્રાદિ તમામ આડંબરો બંધ રાખ્યા. જમણ બંધ રાખ્યાં. વિદ્યાર્થીઓ પોતાના બ્રહ્મચર્યનો મહિમા સમજી શકે તેથી તેઓની સાથે પણ વાતચીત કરી તેઓને વિવાહમાં ભાગ નહિ લેવાનું ઠરાવ્યું. ઇમામસાહેબનાં અને વરરાજા ભાઈ સૈયદ હુસેન કુરેઝીનાં સગાંને અને જેઓ આશ્રમની સાથે સંબંધ રાખનારા છે તેઓને આશીર્વાદ દેવા આવવાનું આમંત્રણ કર્યું. તેઓની આગળ ઘેર બનાવેલું શરબત અને સૂકો લીલો મેવો ધર્યો. બત્તીમાં હાંડી સિવાય કંઈ જ નહિ રાખ્યું.

વિવાહની ક્રિયા બે કલાક ચાલી, તેમાં અરધો કલાક મોલુદ શરીફમાં એટલે મંગળાચરણમાં પેગંબર સાહેબનું જીવનચરિત્ર અરબીમાં પઢવામાં ગયો. પછી

કાજીસાહેબે સાક્ષીઓ સમક્ષ નિકાહનામું લખ્યું અને મુંબઈની જુમા મસ્જીદના ખતીબ સાહેબ અબ્દુલ મુનીમ બાગઝાદાએ પઢાવ્યું. તેમાં સહીઓ થઇ. તેમાં વીસેક મિનિટ ગઈ. પછી ફાતેહા, એટલે ઇશ્વરનો પાઠ. ત્યાર બાદ શરબત અને મેવો તથા વરરાજાનાં આવેલાં મુરબ્બીઓને નમન કરવાનું. વરરાજાનો પોષાક સાદો હતો. સાંજના સાડા છ વાગે કાર્ય શરૂ થયું ને સાડાઆઠ વાગે પૂરૂં થયું. ત્યારબાદ બહેન ફાતમાએ આશ્રમમાં વિદ્યાર્થીઓની મુલાકાત લીધી. આ દેખાવ કરુણાજનક હતો. તેની સાથે ભણનારા વિદ્યાર્થીઓ, તેની સાથે રહેનારાં ભાઇબહેનોની સાથે વિયોગનો સમય આવ્યો જાણી તે રોવા લાગી. તેની ફરજ આશ્રમનું શિક્ષણ તેના સાસરામાં લઇ જવાની છે એનું તેને સ્મરણ કરાવવામાં આવ્યું. તેનું કાર્ય પોતાના નવા ઘરમાં સત્યનો, દયાનો, સ્વદેશીનો, દેશસેવાનો, સાદાઇનો પ્રચાર કરવાનું છે એમ તે સમજી. આમ આ વિવાહનું કાર્ય બે અઢી કલાકમાં ઉકલી ગયું.

પશ્ચિમની બેહૂદી નકલ

બીજે દહાડે સવારે હું શહેરમાં ગયો. ત્યાં ફુલેકાં પારસિનાનાં જોયાં. ચિત્રવિચિત્ર પોષાક પહેરેલા વાજાંવાળા પોતાના અવાજોથી કાન બહેરા કરી રહ્યા હતા. બાળકો અને જુવાનીઆ અસહ્ય તાપમાં ઘરેણાં અને મખમલના પોષાકમાં લદાયેલા પસીનાથી નીતરી રહ્યા હતા. વરરાજા ફુલવાડીમાં ઢંકાઈ ગયા હતા. આમાં મેં ન જોયો ધર્મ, ન જોયો ખરો આનંદ, ન જોયો ખરો વૈભવ. જો વાજાં રાખવાં તો શા સારૂ આપણે પશ્ચિમની બેહૂદી નકલ કરીયે? પશ્ચિમની જ નકલ કરવી હોય તો તેનું અસલ તપાસીને જ લઇયે. આપણે જે ઍંડો વગાડાવીયે છીયે તેમાં જરાયે માધુર્ય નથી, સંગીત નથી એમ સામાન્ય સંગીત જાણનાર પણ કહેશે. વરઘોડો કહાડીયે તો દેશની હવાને છાજતો પોષાક કેમ ન રાખીયે? જવાહીર પહેરાવવાં હોય તો કેમ તેમાં કંઇક કળા કે વિવેકનો ઉપયોગ ન કરીયે? જો ગીત ગવડાવવાં છે તો સ્ત્રીઓને કેમ ગીત ગાતાં ન શીખવીયે?

વિવાહ-પદ્ધતિમાં ફેરફારની જરૂર

મારી ફરીયાદ ધામધૂમ સામે નથી. જેની પાસે પૈસો છે, જેની પાસે બીજો આદર્શ નથી એ ધામધુમ કરશે. એને પૈસો વાપરવાનો અવકાશ જોઇયે. પણ આપણી ધામધુમોમાં વિવેક, વિચાર, મર્યાદા, કળા, ઉન્નતિ જોવા ઇચ્છું છું. આપણા વિવાહની ઢબમાં ફેરફારો થયેલા તો જોઉં છું, પણ તે ફેરફારો ઘણા તો વગરવિચારે થયેલા જોવામાં આવે છે. આડંબર ઘટવાને બદલે વધ્યો છે, ખર્ચ ઘટવાને બદલે વધ્યો છે. વિવાહ એક ધાર્મિક ક્રિયા પણ છે, એ તો ભૂલાઇ જવાયું છે. સારાં કુટુંબો વિચારપૂર્વક ફેરફારો કરે તો જરૂર બીજાઓ ઝીલી લે એવી મારી માન્યતા છે. પ્રજાજીવન જો આગળ વધવાનું હશે તો આપણે તે જીવનનાં સઘળાં પાસાં તપાસવાં પડશે.

આનન્દ અને શોકના દેખાવ

આપણી ઉપર એક આરોપ છે; તેમાં કંઇક સત્ય છે. આપણે દેખાવ બહુ કરીયે છીયે. ખરા આનન્દને બદલે આનન્દનો દેખાવ કરીયે છીયે, ખરા શોકને બદલે શોકનો દેખાવ કરીયે છીયે.

અમદાવાદ છોડી હું મુંબઈ ગયો. ત્યાં જે બંગલામાં હું રહેતો હતો ત્યાં બીજા ભાડુતો રહેતા હતા. તેઓમાં એક મરણ થયું. વખત બાર વાગ્યાનો હતો. એકાએક કોલાહલ મચી રહ્યો. રોકકળ શરૂ થઇ. બચ્ચાંના, બૈરાંના, મરદના અવાજ સાથે ઉપડયા. આ રોણું રાતના નવ દશ વાગ્યા સુધી ચાલ્યું. બીજાં બૈરાં આવ્યાં તેમણે પણ છાતી કૂટવાનું ને રોવાનું શરૂ કર્યું. આ રોવાકૂટવામાં મોટે ભાગે દેખાવ માત્ર હતો. આમાં ધર્મ તો નથી જ. મૂએલાંની પાછળ રોવાની આપણા ધર્મમાં મનાઇ છે. બીજા ધર્મમાં તો રોતા જ નથી. ઉપરના રોવામાં પાડોશી તરફનો ધર્મ તો ભૂલાઇ જ જવાય છે. પાસે માંદા હશે, પાસેના ઘરમાં વિવાહ હશે એ વિચાર તો કરાય જ કેમ ? રોવું ને ઉંચેથી રોવું એ રિવાજ છે. ન રોઇયે તો આપણને કોઈ વગોવશે વાસ્તે રોવું, વાસ્તે કૂટવું આ ન્યાય છે. અને આ ન્યાય કંઇ ગરીબોનો કે અભણનો નથી. સારાં કુટુંબોમાં એ ન્યાય પ્રવર્તે છે. આ કુટેવ, આ પાપ કેમ મટે ?

પ્રાતમાના લગ્ન પછી તુરત જ બે કડવા અનુભવ મળ્યા તેની સરખામણી ઉપરના (મને લાગતા) ભવ્ય અનુભવની સાથે કર્યા વિના ન રહેવાયું. વાંચનારને તે વિચારોની ભેટ કરૂં છું તે એવી આશાએ કે આપણે આપણા જીવનને સૂક્ષ્મ રીતે તપાસીયે અને જે જે બદી હોય તે તે કહાડીયે.

ખિલાફત વિષે અગત્યની ચર્ચા

કરાંચી, તા. ૨૪ એપ્રિલ ૧૯૨૦

માનવંતા મહાત્મા ગાંધીજી,

એક પારસી ભાઈની શંકાઓ

આપણા મુસલમાન ભાઈઓ ખચ્ચીત જ દુ:ખી છે એમ હું માનું છું અને જોઉં છું. તેઓના દુ:ખમાં હમદરદી આપી, ફક્ત મ્હોડાના શબ્દોથી જ નહિ પણ કાંઈ વહેવારૂ રીતથી એ બાબતમાં સહાયતા આપવાની મને ઇચ્છા છે. ખિલાફતની બાબતમાં કેટલે દરજ્જે મુસલમાન ભાઇઓની માગણી વ્યાજબી છે એ બાબતમાં બધી બાજુઓનું સમજતાં વિચારો નકકી કરી શકયો નથી, પણ મનુષ્ય તરીકે અને એક દેશના ભાઇ તરીકે

મુસલમાન ભાઇઓના દુઃખમાં હમશરીક થવાની ફરજ સમજું છું. અનેક વખતે કલાકો સુધી ચિંતાતુર મનન એ બાબત ઉપર થાય છે અને દુઃખ થાય છે કે શું થશે અને શું કરવું. બીજા મિત્રો આ મારા શબ્દો કબૂલ ન રાખી શકે એમ છે, કારણ કે તેઓ એમ સમજે છે કે નૉન-કોઑપરેશન કબૂલ રાખે તે જ મુસલમાન ભાઇઓનો ખરો મિત્ર હોઇ શકે અને બીજાઓ દુશ્મન છે. ખેર. હું માનું છું કે તમો જરૂર જ મારા જેવા વિચારોમાંથી અને હૃદયની દુઃખી લાગણીમાંથી પસાર થતાઓનો હાલ સમજી શકશો.

'નૉન-કોઑપરેશન' બાબત ઘણો વિચાર કીધો છે એ બાબતમાં બે અત્યંત મુશ્કેલીઓ મારા મગજમાં ચાલુ રહે છે.

'નૉન-કોઑપરેશન'ની અસરો હિન્દુસ્તાન સરકારની વિરોધી થશે શા માટે? હિન્દુસ્તાન સરકારે ખિલાફતની બાબતમાં શો ગુન્હો કર્યો છે?

'નૉન-કોઑપરેશન' પ્રજામાંથી અનેકોને વિપત્તિઓ અને દુઃખમાં લાવશે. મને મારા ઉપર વિપત્તિઓ લાવવાને દરેક હક છે, પણ મારા કાર્યથી બીજાઓની મરજી વિરૂદ્ધ દુઃખી કરવાનો શો હક છે? તેથી તમારા ચાર વિભાગોમાં પહેલા સિવાય બીજા ત્રણ વિભાગો સત્યાગ્રહના ક્રમમાં કેમ આવી શકે?

પણ તમારા જેવા આગળ વધેલા પુરુષો એ બાબતમાં પ્રજાને Non-violence ચલાવશો એવી કાંઇક આશા રાખી, તે પરમાત્માની ભક્તિ કરી શકીયે કે તે પેદા કરનાર પિતા સહાય થાઓ અને ફતેહ આપો; એ વિચારો હું રાખતો હતો.

તેટલાં મી. શૌકતઅલીના મદરાસમાં બોલેલા શબ્દો વાંચી અત્યંત દુઃખી થયો છું અને મુઝવણમાં પડયો છું. છેલ્લી લાઇનો વાંચી આપણે આ કાગળ લખ્યો છે કે એ વિચારો સત્યાગ્રહના ક્રમ મુજબ છે કે? જો મી. શૌકતઅલી જેવા વિદ્વાન અને આગેવાન મુસલમાન નૉન-કોઑપરેશન અને 'નૉન-વાયોલન્સ'નો આ અર્થ કાઢતા હોય કે 'દુનીઆને સુખી થવા ન દેવું અને એ મુસલમાન ધર્મ શીખવાડે છે' તો શું થશે એ વિચારથી ચિંતાતુર બનવું પડે છે.

મારા જેવી હાલતમાં અનેક ભાઇઓ બહેનો હશે તો આ બાબતનો ખુલાસો તમારા અમૂલ્ય વખતની થોડી મીનીટો ફાજલ પાડી, મને પોતાને યા જાહેરમાં વ્યાજબી લાગે તેમ જણાવશો તો આભારી થઇશ.

લી.

જમશેદ નસરવાનજી મહેતા

સિંહગઢ તા. ૧૯મી મે

ભાઇશ્રી ૫ જમશેદજી,

તમે કાગળ ભલે લખ્યો. તમને અથવા તમારા ભાવોને હું ન સમજી શકું એવું નહિ બને, તેમજ નૉન-કોઑપરેશનના વિચારથી વિરુદ્ધ હોય એ મુસલમાનોનો મિત્ર નથી એમ કહી નહિ શકાય. મિત્રભાવમાં પણ મતભેદ હોઇ શકે છે.

હવે તમારા સવાલોનો જવાબ આપું:

અસહકાર હિન્દી સરકાર સામે કેમ ?

૧. અસહકારની અસર સરકારની વિરોધી જરૂર થશે, પણ અસહકાર એ સજારૂપે નથી કલ્પાયો, એટલે સરકારના ગુન્હાનો સવાલ ઉઠી શકતો નથી. એમ છતાં સરકારે જેટલું કરવું જોઇયે તેટલું નથી કર્યું. જો ઇંગ્લંડની સરકાર ન્યાય ન મેળવે તો હિન્દુસ્તાનની સરકાર રાજીનામું આપી શકે છે. હિન્દુસ્તાનની સરકાર આવે સમયે માત્ર 'પ્રોટેસ્ટ' કરી સંતુષ્ટ નથી રહી શકતી. એ તેમની ત્રૂટી છે, અને તેથી એ સરકારનો સહકાર બંધ કરી પ્રજા પોતાનો અણગમો દર્શાવી શકે છે.

બીજાને દુઃખ થાય તો ?

૨. આપણે કોઇને જ્ઞાનપૂર્વક દુઃખ નથી આપી શકતા, પણ આપણા અનિવાર્ય કાર્યથી કોઇને દુઃખ થાય તેને સારૂ આપણે જવાબદાર નથી. સરકારની નોકરીનું રાજીનામું આપવાનો મને સદાય હક છે. તે રાજીનામું આપતાં સરકારને દુઃખ થાય તેમાં હું હિંસા નથી કરતો. મારા પિતાના ઘરમાં હું રહું, તેની હું કેટલીક સેવા પણ કરતો હઉં, પણ પિતાને હું અન્યાય કરતો જોઉં તે વખતે તેના ઘરનો ત્યાગ કરી સહકાર બંધ કરૂં તેથી તે અવશ્ય દુઃખી થશે, છતાં મારે એ ઘરનો ત્યાગ કરવો એ જ મારી ફરજ હોઇ શકે. એ દુઃખ મારા પિતા પોતાને હાથે વહોરી લે છે. જો આ પ્રમાણે આપણે વર્તન ન રાખીયે તો જગતમાં જુલમગાર માત્રને જુલમ કરવાનો રૂક્કો મળે.

અસહકારનો અધિકાર

૩. તેથી તમે જોશો કે ખુનામરકી કર્યા વિના અસહકાર ચલાવી શકાય તો અવશ્ય ચલાવવાનો આપણને અધિકાર છે, એટલું જ નહિ પણ તેમ કરવાની આપણી ફરજ છે.

સત્કાર્યનો મહિમા

૪. શૌકતઅલીના ભાષણથી હું નથી ચમકી ગયો, કેમકે મને લાગે છે કે તેનો અર્થ હું સમજી શકું છું. જે ભાવથી હું અસહકારને જોઉં છું તે જ ભાવથી બધા મુસલમાનો નથી જોતા એ હું કબૂલ કરૂં છું; પણ તેઓની સાથે સ્પષ્ટ સમજુતી છે કે અસહકારની સાથે ખુનામરકી ન જ હોઇ શકે. અને જોકે મુસલમાન ભાઇઓ વેરભાવે અસહકાર ગ્રહણ કરે તે છતાં પણ તે વડે આપણે શુભ પરિણામ ઉપજાવી શકીયે છીયે અને ખુનામરકીમાંથી ઉગરી જઇ શકીયે છીયે. બધાં સારાં કાર્યો ગમે તે ભાવે થાય તોપણ થોડુંઘણું ફળ આપે જ છે. જે માણસ બ્હીકથી કે લજ્જાથી સત્ય કે સંયમનું પાલન કરે છે તે માણસ પણ તેનો સ્થૂળ લાભ ઉઠાવી લે છે એ **સત્કાર્યનો મહિમા છે.**

જેવી તમને શંકા થયેલી છે તેવી બીજાઓને પણ એવા જ નિર્મળ ભાવથી થયેલી હશે તેથી તમારો કાગળ અને મારો જવાબ 'નવજીવન'માં છાપવા મોકલું છું.

મોહનદાસ ગાંધીના વંદેમાતરમ્.

તા. ૧૬-૫-૧૯૨૦

ખિલાફત

ખુનામરકીનો ભય

ખિલાફત બાબત ઘણા સવાલો હાલ થયાં કરે છે. તેની ચર્ચા પણ છાપાંઓમાં ખૂબ થાય છે. અસહકારમાંથી ખુનામરકી થશે એવો મત ઘણા બતાવે છે, ને જો તેમ થાય તો અસહકારથી શો લાભ? જેમ બધાં મહાકાર્યોમાં તેમ અસહકારમાં જોખમો હોય જ. જીંદગી અખતરાઓ અને જોખમોથી ભરેલી છે. સાહસ વિના મોક્ષ પણ નથી મળતો. ભૂલથી ભરેલો મનુષ્ય માત્ર આટલું જ વિચારી શકે છેઃ "અમુક કામ કરવામાં વધારે જોખમ છે કે ન કરવામાં; અને જો કરવામાં ઓછું હોય તો તે બીજી રીતે પણ કર્યા વિના ન ચાલે તેમ છે કે કેમ?"

ખુનામરકી અસહકારે અટકાવી

મારી દૃઢ માન્યતા છે કે જો અસહકારની વાત ન ચાલી હોત તો આજે ક્યારની ખુનામરકી થઇ હત. અસહકારને લીધે જ ખુનામરકી અટકી છે. મુસલમાન ભાઇઓનું લોહી ઉકળી રહ્યું છે, પણ હિન્દુ તેમના સાથી છે એ માન્યતાથી તેમણે ધીરજ રાખી છે. જ્યારે તેમ છતાં પણ ઇન્સાફ ન મળવાની ધાસ્તી લાગી ત્યારે તેઓ વિચારમાં પડયા. હવે શું કરવું? કેટલાક ખુનામરકીના વિચાર કરવા લાગ્યા. બૉયકૉટનો તુચ્છ વિચાર કર્યો. પણ તેઓ જોઇ શકયા કે બાયકૉટ કરવા-યોગ્ય હોય તોપણ કરી શકાય તેવું નથી. તેટલામાં દિલ્હીની પહેલી જ કાન્ફરન્સમાં મેં અસહકાર સૂચવ્યો. તે તેઓએ એકે અવાજે ઉચકી લીધો. મેં તેઓને કહ્યું કે જો ખુનામરકીનો વિચાર તેઓ છોડે તો જ અસહકાર ચાલે. એક પણ ખુન આપણે હાથે કે આપણી મારફતે થાય તો હું તો નીકળી જ જાઉં. તેઓએ એ કબૂલ રાખ્યું ને જોયું કે ખુનામરકી કરતાં પણ અસહકાર એ કેટલેક દરજ્જે બહુ જોરાવર હથિયાર છે. તેવા અસહકારનો પવન ફુંકાવો શરૂ થયો ને, આજે તે વ્યાપક વસ્તુ થઇ પડેલ છે; અને તેથી જ આપણે હિન્દુસ્તાનમાં પરમ શાન્તિ અનુભવી રહ્યા છીયે. જો અસહકારની ઉપર મુસલમાનોની નજર ન રહી હોત તો આજે આપણે હિન્દુસ્તાનમાં દુર્દશા જોઇ રહ્યા હોત એવો મારો દૃઢ અભિપ્રાય છે. સરકાર ખુના-મરકીને દબાવી શકત એ હું માનું છું. પણ ખુનામરકી થઇ તો હત જ. અસહકાર છતાં પણ ખુનામરકી થશે તોયે સરકાર આપણને દબાવી શકશે. સવાલ માત્ર એ જ છે કે ખુનામરકી અસહકાર વિના થાત કે નહિ? તેનો જવાબ હકારમાં જ મળી શકે છે.

અસહકાર દોષિત હથિયાર છે?

ત્યારે હવે આપણે અસહકાર કરવાની બીજી રીતે જરૂર છે કે નહિ એ વિચારવું રહ્યું. ખુનામરકી અટકી છે તેટલા સારુ જ આપણે અસહકાર કરવા મંડી નથી જઇ શકતા. ઘણાં અકાર્યો દુનિયામાં થાય છે, તેને અટકાવવાના ઇલાજો પણ આપણને સૂઝે છતાં તે ઇલાજો લેવા આપણે આપણને બંધાયેલા નથી માનતા. હિન્દુસ્તાનમાં જ ઘણે ઠેકાણે માણસો ઘાતકી કામ કરે છે. આપણે ત્યાં જહોંચી વળીયે તો અટકાવીયે, છતાં આપણે ત્યાં પહોંચી વળવા નથી જતા. એ આપણી તાકાત બહાર છે. કેટલીક વેળા એવું બને છે કે એક ખરાબ કામ આપણે ઓછા ખરાબ કામથી અટકાવી શકીયે છીયે. તોપણ એવું ઓછું ખરાબ કામ કરવાની આપણી ફરજ ઉપસ્થિત નથી થતી. તેથી આપણે અસહકારને બે રીતે તપાસવો પડશે. અસહકાર દોષિત હથિયાર છે? તેનો જવાબ હું તો ઘણી વેળા આપી ગયો છું કે અસહકાર દોષિત નથી, એટલું જ નહિ પણ અમુક પ્રસંગે અસહકાર કરવો એ આપણો ધર્મ છે. વસ્તુતાએ અસહકારમાં કંઇ ખોટું નથી.

હિન્દુઓ અને અસહકાર

ત્યારે આપણે તે શસ્ત્રનો ઉપયોગ આ પ્રસંગે કરવો કે નહિ એ વિચારવાનું રહ્યું. બીજા શબ્દોમાં કહીયે તો હિન્દુએ મુસલમાનને એટલી હદ સુધી મદદ કરવી કે નહિ? ખિલાફતના મામલામાં મુસલમાનો ઇન્સાફના રસ્તા પર છે એ સૌ કોઇ કબૂલ કરે છે. મુસલમાનોનાં દુ:ખમાં ભાગ લેવો એ હિન્દુની દેખીતી ફરજ છે. મુસલમાનોની પાસે અસહકાર વિના બીજું હથિયાર નથી. ત્યારે હવે હિન્દુ તેઓને ખરે દુ:ખને સમયે એક કોરે બેસી તટસ્થ રહી શકે છે? મારી અલ્પ મતિ પ્રમાણે હિન્દુ અસહકાર કરવા બંધાયેલા છે.

મત આપનારાઓએ શું કરવું?

કેવા સભાસદો ચુંટવા?

જેઓ આજ લગી ધારાસભાના મેમ્બરોની ચુંટણી કરવામાં બિલકુલ રોકાયલા નથી, જેઓને તેઓની ચુંટણી કરવાનો હક નથી મળ્યો તેઓ હવે ચુંટણી કરતા થઇ જશે, એટલું જ નહિ પણ જેઓની ચુંટણી કરશે તેઓની સત્તામાં વધારો થયેલો જોવામાં આવશે. આથી મત આપનારાની જવાબદારી વધી છે. આજ સુધી જ્યાં જ્યાં મોટાં ગામો છે ત્યાં ત્યાં શહેરીઓને મ્યુનિસિપાલિટીના સભાસદોની ચુંટણી કરવાનો હક મળેલો છે. આ ચુંટણીનો ઉપયોગ વિવેકપૂર્વક થયેલો હોય એમ જોવામાં નથી આવતું. મત આપનારાઓએ સભ્યોની લાયકાત જોવાના કરતાં

તેઓનો મત આપનાર સાથેનો અંગત સંબંધ જોયો છે. આપણી કહેવત પ્રમાણે મ્યુનિસિપાલિટીના સભાસદોને ચુંટવામાં વગે વાવણાં થયાં છે. આપણે ધારાસભાની ચુંટણી વખતે આ આદતમાંથી શરૂઆતમાં જ નીકળી જઇશું તો એક ઢબ પડી જશે અને તે પ્રમાણે જ મત આપવાનો ભવિષ્યમાં રિવાજ પડશે. જો ધારાસભાનો આપણે સદુપયોગ કરવા ઇચ્છીયે તો આ રસ્તો જ આપણે પકડવો પડશે. મારી તો એવી પણ માન્યતા છે કે કોઇ મત આપનારાએ પક્ષોના ઝગડામાં ન પડવું જોઇયે. અમુક ઉમેદવાર કયા પક્ષનો છે એ જાણવા કરતાં કયા વિચારનો છે એ જાણવું આવશ્યક છે. એનું ચારિત્ર કેવું છે એ જાણી લેવું એ વળી એથી પણ વધારે અગત્યનું છે. ચારિત્રવાન પુરુષ ગમે ત્યાં હશે ત્યાં આપણને શોભાવશે. તેની ભૂલો સહન કરવા જેવી હશે. ચારિત્રહીનની મારફતે ઉંચા પ્રકારની લોકસેવા હું અસંભવિત માનું છું. એટલે જો મારે ચુંટણી કરવાની હોય તો ઘણા ઉમેદવારોમાં પ્રથમ તો હું સારામાં સારા કોણ છે એ શોધી લઉં અને પછી હું તેની ઉલટ તપાસ કરીને જાણી લઉં કે જે વડે દેશની ઉન્નતિ વહેલામાં વહેલી થઈ શકે એવા વિચારોને તે અનુકૂળ છે કે નહિ. તેથી હું તેને નીચેના પ્રશ્નો પૂછું:—

સભાસદો માટે પ્રશ્નો

૧. હાલ જે સ્વદેશી ચળવળ ચાલી રહેલી છે તેને તમે પસંદ કરો છો? જો પસંદ કરતા હો તો તમે પરદેશી કાપડ ઉપર મોટી જકાત નાંખવાને તૈયાર છો? અને સ્વદેશનું કાપડ સોંઘું થાય તેવી રીતે જે જે વસ્તુઓ જોઇયે તે તે વસ્તુઓ સોંઘી મળી શકે એવા સમયદેસર પ્રયત્નો કરવા તૈયાર રહેશો?

૨. પ્રત્યેક પ્રાન્તની ભાષામાં જ પ્રત્યેક પ્રાન્તની પ્રવૃત્તિઓ ચાલવી જોઇયે અને રાષ્ટ્રની પ્રવૃત્તિઓને સારૂ રાષ્ટ્રીય ભાષા હિન્દુસ્તાની એટલે હિન્દીઉર્દૂનું મિશ્રણ હોવી જોઇયે એમ તમે માનો છો? અને જો માનતા હો તો પ્રાન્તની ધારાસભામાં પ્રાન્તની ભાષામાં બની શકે તેટલો પ્રાન્તનો કારભાર ચલાવવા અને રાષ્ટ્રનો કારભાર રાષ્ટ્રીય ભાષામાં ચલાવવા તમે સતત પ્રયત્ન કરશો?

૩. જ્યારે અંગ્રેજી રાજ્ય સ્થપાયું ત્યારે અંગ્રેજી અમલદારોએ લોકોની સગવડ કરતાં અમલ ચલાવવાની સગવડનો વધારે ખ્યાલ રાખીને હિન્દુસ્તાનના ભાગ ભાષા પ્રમાણે કરવાને બદલે અમલદારોની સગવડ પ્રમાણે કર્યા તેથી દેશને બહુ નુકસાન થયું છે એમ તમે માનો છો? અને જો માનતા હો તો ભાષા પ્રમાણે પ્રાન્તોના નવેસરવિભાગ વહેલામાં વહેલા થઇ શકે એવો પ્રયત્ન ધારાસભામાં કરશો?

૪. તમે માનો છો કે હિન્દુ અને મુસલમાનની એકતા વિના હિન્દુસ્તાનની ઉન્નતિ બિલકુલ સંભવતી નથી? અને જો એમ માનતા હો તો ખિલાફતના સવાલમાં તમે હિન્દુ હો તો મુસલમાનોને બધી યોગ્ય મદદ દેવા તૈયાર છો?

મતદારોની જવાબદારી

આમ હું આવા ચાર પ્રશ્નો તો જરૂર પૂછું અને તેનો મને સંતોષકારક જવાબ મળે તો હું મારો વોટ આપું. મને આ ચાર પ્રશ્નો બહુ વજનદાર અને અગત્યના લાગવાથી હું તે પ્રશ્નો પૂછું. મત આપનારને આમાંના કોઇ પ્રશ્નો જરૂરના ન જણાય તો એ ભલે ન પૂછે. એને પોતાને વધારે અગત્યના જણાય તે ભલે પૂછે. કયા પ્રશ્નો પૂછવા એ અહીં સવાલ નથી પણ આપણે હિન્દુસ્તાનની ચડતીને સારૂ જે જે વસ્તુઓની આવશ્યક્તા કલ્પેલી હોય તે તે વસ્તુઓ આપણા પ્રતિનિધિની પાસે કરાવવાને સારૂ તેનો અભિપ્રાય જાણી લેવો એ જરૂરનું છે. એ સવાલ અહીં હું ચર્ચી રહ્યો છું. મત આપનારની તટસ્થતા, સ્વતંત્રતા, તેનું પ્રામાણિકપણું, તેની બુદ્ધિની જાગૃતિ, એ હિન્દુસ્તાનને આ સંધ્યાને સમયે અતિ આવશ્યક છે એ બતાવવાનો મારો પ્રયત્ન છે. મત આપનાર રાષ્ટ્રની પ્રવૃત્તિમાં કંઇ પણ ભાગ ન લે, તેમાં શું શું ચાલે છે એ જાણે નહિ, વિચારે નહિ, પણ પોતાનાં સગાંને કે પોતાને જેની ઓથ છે અથવા જેની ગરજ છે તેને જ એ પોતાનો મત આપે તો તેથી હિન્દુસ્તાનનું ભલું થવાને બદલે હિન્દુસ્તાનનું ભુંડું થાય એ બતાવવા ઇચ્છું છું.

લાયક ઉમેદવાર ન હોય તો—

હવે માનીયે કે કયા પ્રશ્નો પૂછવા એ આપણે નિશ્ચય કરી લીધો, એ પ્રશ્નો પૂછી લીધા અને એ પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપણને સંતોષકારક રીતે ન મળી શકે અથવા તો સંતોષકારક ઉત્તર આપનાર ચારિત્રવાન ઉમેદવાર નથી એમ આપણને લાગે તો આપણું શું કર્તવ્ય છે એ પ્રશ્ન તપાસવો રહ્યો. જ્યાં મત આપવાની પ્રથા ઘણા કાળથી ચાલતી આવેલી છે ત્યાં અનુભવથી મત આપનારાઓએ જોયું છે કે જ્યારે તેમને અનુકૂળ પડે એવો પ્રતિનિધિ ન મળે ત્યારે તેઓ પોતાનો મત ન નોંધાવીને પોતાની સત્તાનો પૂરો ઉપયોગ કરી લે છે. જ્યાં કોઇ પ્રતિનિધિ અનુકૂળ નથી ત્યાં 'નહિ મામા કરતાં કાણો મામો સારો' એ ન્યાય લાગુ પડતો નથી. પણ આપણે કોઇને મત નહિ આપીને પૂરેપૂરી અસર ઉપજાવી શકીયે છીયે.

મતદારોનું બળ

કોઇ એમ કહેશે કે મત નહિ આપનારા બેસી રહેશે અને મત આપનારાઓનો મત લઇને ગમે તે માણસો તો દાખલ થઇ જ જવાના. થોડે અંશે આ વાત સાચી છે, પણ એમ માની લો કે કોઇ ગામમાં ઉમેદવારો કેવળ મદ્યાદિનું સેવન કરનારા જ હોવાથી પીઢ માણસોએ તેઓને મત નહિ આપ્યા અને ઉમેદવારો

પોતાના જેવાઓનો મત મેળવીને પ્રતિનિધિ બન્યા. એવાનું વજન ધારાસભામાં કેટલું પડવાનું? અલબત્ત તેઓનો એકડો મીડું નહિ ગણાય, પણ એઓનાં ભાષણનું, એઓના અભિપ્રાયનું કશું વજન ધારાસભામાં પડી શકવાનું નથી, એટલું જ નહિ પણ જ્યારે મત આપનારાઓએ દઢતાપૂર્વક એક સમયે પોતે પસંદ કરી શકે એવો પ્રતિનિધિ ન જોયો હોય ત્યારે તેઓ ઘટિત પગલાં ભરી બીજે સમયે યોગ્ય પ્રતિનિધિને શોધી કાઢી પોતાના મતથી તેને ચુંટશે અને આમ કરીને પોતાના ગામને કે શહેરને શોભાવી શકશે. જ્યાં રાષ્ટ્રીય જીવન જીવંત દશામાં હોય છે ત્યાં લોકો દરેક પ્રવૃત્તિને સમજે છે અને પોતાની આસપાસનું વાતાવરણ શુદ્ધ કરવા અને રાખવાને ખૂબ મથ્યા કરે છે. એટલે ઇરાદાપૂર્વક અને જ્ઞાનપૂર્વક મત નહિ નોંધાવવાના પ્રસંગો કોઈ કોઈ વખતે મત આપનારને આવ્યાં જ કરશે એમ અનુભવે સહુ જ્ઞાનવાન અને વિચારવાન મત આપનાર જોઇ શકશે. તેથી જ્યારે પોતાને અનુકૂળ પ્રતિનિધિ ન જોવામાં આવે ત્યારે મત આપનારાઓ નીડર રહી પોતાનો મત આપવાનું માંડી વાળશે એવી મારી ઉમેદ છે; અને જો મત આપશે તો તેઓ નિષ્પક્ષપાતે પાત્ર પુરુષને જ આપશે એમ હું માની લઉં છું.

ખાદીનો ઉપયોગ કરનારાઓને સારૂ

ખાદીનો ઉપાડ

વાંચનાર જાણીને રાજી થશે કે ખાદીનો જે જથો સત્યાગ્રહાશ્રમમાં ભરાઇ ગયો હતો તે બધો ઉપડી ગયો છે. દસ હજાર રૂપીયાની ખાદી વગેરે શુદ્ધ સ્વદેશી ભંડારવાળા રા. નારણદાસ પુરુષોત્તમ અને રા. વિઠ્ઠલદાસ જેરાજાનીએ લીધાં છે અને પંજાબ, સિંધ વગેરે પ્રાંતોમાંથી ખાદીની માગણી શરૂ થઈ ગઈ છે. તેથી જ્યાં જ્યાં વધારે ખાદી મોકલવાની મનાઈ કરવામાં આવી હતી ત્યાં ત્યાંથી પાછી ખાદી આવવી શરૂ થઇ ગઇ છે. ખાદી મંગાવનારાઓ ખાદીના નમૂના તેમ જ ભાવો મંગાવ્યા કરે છે, પણ હાલ તુરત ચોક્કસ રીતે એ બન્ને ચીજ થઇ શકે તેમ નથી. એટલું યાદ રાખવું જોઇયે કે હાથે કાંતવાની ક્રિયા તો એક વર્ષ થયાં જ ફરી શરૂ થઇ છે. તેથી સેંકડો સ્ત્રીઓ જેઓ નિરુદ્યમી રહેતી હતી તે હવે ઉદ્યમી અને થોડા-ઘણા પણ પૈસા કમાતી થઇ છે. સેંકડો વણકરો જેઓએ પોતાનો વણાટનો ધંધો છોડી દીધો હતો તેઓએ તે ફરી હાથ લીધો છે. પરિણામે હાથનું કાંતેલું સૂતર હાલ તો જાડુંપાતળું હોય છે અને ખાદીની પણ એક જ જાત કે ભાત હોતાં નથી.

ખાદી વિષે સંતોષ

વળી દરેક જગ્યાએ વણકરોને એક જ ભાવ આપવામાં આવતા નથી. જ્યાં તેઓને ઓછા ભાવ નથી પરવડતા ત્યાં વધારે પણ અપાય છે. આમ કરતાં કરતાં ખાદીનો પનો, ખાદીની ભાત અને ખાદીના ભાવોને આપણે પહોંચી વળીશું અને જો ખાદીની ઉપયોગિતા અને પવિત્રતાની બુજ જાણતાં આપણે શીખી શકીશું તો થોડા સમયમાં લાખો રૂપીયાની ખાદી પેદા કરાવી શકીશું અને લાખો રૂપીયા ગરીબોના ઘરમાં જતા કરીશું. દરમિયાન ખાદીનો ઉપયોગ કરનારાએ હાલ તુરતમાં જેવી ખાદી મળે તેવી લઇને સંતોષ માનવો જોઇયે. ખાત્રી માત્ર એટલી જ આપી શકાય કે એ ખાદીમાં રૂના દામ અને તેની ખાદી બનાવવાના મહેનતાણા સિવાય બીજું કંઈ પણ નહિ ઉમેરવામાં આવ્યું હોય અને તેનું ટકાઉપણું વિચારીશું ત્યારે તેની હરિફાઇ કરી શકે તેવું એકે કપડું જોવામાં નહિ આવે.

ઓરિસ્સામાં દુષ્કાળ

શ્રી૦ ઠક્કરની પ્રાથમિક તપાસ

ગયા રવિવારના 'નવજીવન'માં ઓરિસ્સાના દુષ્કાળ વિષે હું કેટલુંક લખી ગયો છું. તેમાં ભાઇ અમૃતલાલ ઠક્કરના કાગળની મેં આશા રાખી હતી. એ કાગળ આવી ગયો છે અને તે નીચે પ્રમાણે છે:

"મારા બે પત્રો તથા એક તાર મળ્યાં હશે. આજે ત્રણ દિવસથી ગામડાંઓમાં ભમું છું. આજે ચોથો દિવસ પત્રો લખવા તથા બળદોને વિસામો દેવા નીમાપાડા ગામે રહ્યો છું. ત્યાંથી આ પત્ર લખું છું.

ઓરિસ્સામાં દુકાળની નવાઈ નથી. હું જમશેદપુર રહેતો હતો ત્યારે ઓરિસ્સાને કોઠાર સમજતો હતો, કારણકે તેના એક મોટા શહેર બાલાસોરમાંથી ત્યાં ચોખા પુષ્કળ આવતા હતા. હાલ અત્રે ચોખા કલકત્તા, સંબલપુર વગેરે સ્થળેથી મંગાવવા પડે છે. અનાવૃષ્ટિ અને નદીઓનાં પૂર એ બન્ને બાબત ગરીબડા ઓરિસ્સાને હેરાન કરી નાંખે છે. લગભગ ૧૫૦૦ થી ૨૦૦૦ ને આશરે માણસો છેલ્લા છ માસમાં શરણ થયાં હશે! હું ૧૯ ગામડાંઓમાં ફર્યો. તે પૈકી ૬ માં ૪૦ માણસો ભૂખમરાથી મરણ પામ્યાના ખરા ખબર મળ્યા છે. હજુ મરતા જાય છે. આજે જે નિશાળમાં હું ઉતર્યો છું તેના કમ્પાઉન્ડમાં મારી સમક્ષ ચોખા લેવા આવેલા લોકોમાંથી એક ડોસો મરણ પામ્યો છે. અહીંથી એક માઇલ દૂર ગામડામાં એક ડોસો મરણપથારીએ પડયો છે. તેને મારી સાથે કામ કરનાર ભાઈ જોઈ આવ્યા. માબાપ વિનાનાં છોકરાંઓ ગામડાંમાં નજરે આવે છે. હાડકાં પાંસળાવાળાં માણસો અને બાળકોને જોવું તો રોજનું થયું. આજરોજ આપને તાર કર્યો છે તે નીચે પ્રમાણે:

'૧૯ ગામડાંઓ જોયાં. હજી મુસાફરીમાં જ છું. કોડીબંધ માણસો ભૂખમરામાથી મરણ પામ્યાં છે. હમણાં હમણાં સરકારે ચાવલના ડોલ આપવા માંડયા છે, પણ જોઈયે તેથી થોડાઓને તથા ફૅમિન કોડની ભલામણ કરતાં ઓછું અનાજ આપે છે. અત્રે ૩૦ થી ૫૦ હજાર રૂપીયા જોઇશે. તાકીદથી પાંચ હજાર મોકલવા મહેરબાની કરશો.'

ફૅમિન કોડમાં ૬૦ તોલા અને ૫૦ તોલા ચાવલ અથવા બીજું ધાન્ય કામ ન કરી શકે તેવા મરદ તથા સ્રીને આપવાનું કહ્યું છે, પણ અહીં તો ૨૬ તોલા જ અપાય છે. એપ્રિલ માસની તા. ૧૦મીથી શરૂ થયું ત્યારથી અત્યાર સુધી આ પ્રમાણે ૪ હજાર માણસને અપાયું. હવે સાંભળ્યું છે કે ૪૦ તોલા આ માસમાં મળશે. ૫૦-૬૦ કોણ જાણે કયારે થશે? તે જ પ્રમાણે છોકરાંઓને ઓછું મળે છે.

ઉરીઆ લોક બહુ ગરીબ છે. લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર સાહેબ પધારીને દુકાળવાળાં ગામડાંમાં ફર્યા અને થોડાં આંસુ લૂછયાં. પણ ફક્ત ૫ હજાર માણસને ઉપર પ્રમાણે મફત ચાવલ અપાય છે. કોઇ ઠેકાણે મજૂરી મળે તેવું એક પણ કામ ખોલ્યું નથી. જેનાં હાડકાંપાંસળાં દેખાય તેને જ મફત ચાવલ મળે."

મદદની ફરજ

ઉપલો કાગળ એ પ્રાથમિક તપાસનું ફળ છે. દુઃખ કેટલું ઉંડું હશે એ તો આપણને હવે ખબર પડશે. દરમિયાન આપણી ફરજ આપણે સ્પષ્ટ રીતે જોઇ શકીયે છીયે. દુષ્કાળથી, વગર વાંકે એક પણ માણસ જ્યાં ભૂખે મરે ત્યાં બીજાઓને શાંતિથી ખાવાનો અધિકાર ન હોઇ શકે. તેથી મારી ઉમેદ છે કે જેનાથી જેટલી મદદ બની શકે તેટલી તે આપશે. ઓરિસ્સા એવો મુલક નથી કે જ્યાંનાં માણસો પોતે આવી આપત્તિને સમયે મદદ કરી શકે. બીજે ઠેકાણેથી એ લોકોને મદદ મળી નથી. આપણી પાસે એમના દુઃખની ખબર આવી પહોંચી છે. તેથી મદદ કરવાની આપણી ચોખ્ખી ફરજ છે. અમદાવાદમાં આ કામ ગુજરાત સભા તરફથી ઉપડી ચુકયું છે અને તેનું ઉઘરાણું શરૂ થઇ ચુકયું છે. જે જે પૈસા આવશે તેની પહોંચ આપવામાં આવશે અને રા. અમૃતલાલ ઠક્કર તરફથી હિસાબ મળશે તે પણ બહાર પાડવામાં આવશે.

મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

અમદાવાદના મીલમાલીકો અને કામદારો

વાત છાપે કેમ ચડી

મારી આશા તો એવી હતી કે માલીકો અને મજૂરો વચ્ચેની તકરાર વિષે મારે કંઇ જ નહિ લખવું પડે. પણ જ્યારે હજારો માણસો કામ કરતાં બંધ થઇ જાય ત્યારે તે કિસ્સો હું પત્રકાર તરીકે વાંચનારની આગળ મુકવા બંધાયેલો છું એમ

લાગે છે. ઘણા પ્રસંગો એવા હોય છે કે વર્તમાનપત્રોમાં ચર્ચવાથી તેના શુદ્ધ ફડચામાં વિઘ્ન આવે છે. પણ જ્યારે કોઇ પ્રસંગ વિષે લોકો માંહોમાંહે વાત કરતાં થઇ જાય ત્યારે તેનું ખરૂં સ્વરૂપ લોકો સમક્ષ મુકવું એ પત્રકારની ફરજ થઇ પડે છે. તેવું માલીકો અને કામદારોને વિષે આજ વર્તે છે.

મજૂરોની માગણી

અમદાવાદમાં પચાસથી ઉપરાંત મીલો છે. તેમાં કંઇ નહિ તો પચાસ હજાર મજૂરો કામ કરતા હશે. આમાં કાંતવાના ખાતામાં ત્રાંસલ વિભાગના મજૂરોએ માલીકો પાસે રૂ. ૩૦ના પગારની માગણી કરી અને કામ કરવાના બાર કલાક હોય છે તેને બદલે દસ કલાક કામ કરવાની માગણી કરી.

આ માગણી ઘણા વિચારપૂર્વક તેઓએ કરી. આ સિવાય બીજી માગણી છે તેને વિષે વાદવિવાદ નથી. જેમકે જ્યાં તેઓને ચોખ્ખું પાણી ન મળતું હોય ત્યાં ચોખ્ખું પાણી મળવાનો બંદોબસ્ત થવો જોઇયે, જ્યાં તેઓને સારૂ જાજરૂની સગવડ ઘણી ગંદી હોય ત્યાં સારી થવી જોઇયે, જ્યાં તેઓને બપોરના ખાવાને સારૂ કંઈ મકાનની સગવડ ન હોય ત્યાં તે થવી જોઇયે. આ સગવડો તો થવી જ જોઇયે. એની માગણી કરવી પડે એ જ આપણી શરમ ગણાય.

છતાં જેને વિષે ગંભીર ચર્ચા થઇ તે તો કેવળ પગારના વધારા વિષે અને વખતના ઘટાડા વિષે.

મહાજનના લાભ અને જોખમ

માલીક અને મજૂરોના પ્રતિનિધિઓ વચ્ચે મસલત થઇ. તેમાં બન્નેની નેમ હડતાળ પડતી અટકાવવાની હતી. એ તો બે રીતે જ અટકે. મજૂરો અજ્ઞાની રહી પોતાના હકો ન સમજે અથવા જ્ઞાની હોવા છતાં પોતાના હકો જતા કરે, અથવા બન્ન વચ્ચે મતભેદ થાય ત્યારે એકબીજા ત્રીજાની પાસે પોતાનો ન્યાય કરાવે. જો આમ થાય તો મજૂરોમાં એકમતે કામ કરવાની શકિત હોવી જોઇયે. જેમ માલીકોને એસોસીએશન વગેરે મંડળનું સાધન એકીઅવાજે બોલવા અને એકમતે કામ કરવા હોવું જોઇયે તેમ મજૂરોને સારૂ પણ કોઇ મહાજન મંડળ હોવું જોઇયે. આવા ઇરાદાથી મજૂરોનાં મહાજન બાંધવાનો પ્રયત્ન શરૂ થયો અને ત્રાંસલ ખાતાંના મજૂરોનાં મહાજન બંધાવાં શરૂ થયાં. કેટલાંક મહાજન મંડળ બંધાયાં. જો આ મંડળો રીતસર કામ કરી શકે, એકસંપે ને એકમતે કામ કરે તો તેઓની શક્તિ ખૂબ વધે અને તેઓ પોતાના ઠરાવો અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ હોય તોપણ તેથી બંધાતા થઇ જાય. મહાજનો બંધાતાં શક્તિ વધે અને તેનો દુરૂપયોગ થવાનો ભય રહે એ તેનું જોખમ. મહાજનો બંધાતાં તેના સભ્યો નિયમોનું પાલન કરતા થઇ જાય

સંયમ પાળે એ તેનો ભારે લોભ. આ મહાજન મંડળો હોય તો જ પંચ નીમી શકાય, તેઓની મારફતે ફેંસલા મેળવી શકાય અને જ્યારે આ તત્ત્વ જડ ઘાલે ત્યારે જ હડતાળો બંધ થાય.

ટૂંકો ઇતિહાસ

હવે જ્યારે મજૂરોએ ઉપર પ્રમાણે માગણી કરી ત્યારે કેટલાક માલીકોની ઇચ્છા તો તુરત પંચ મારફતે ચુકાદો મેળવવાની થઇ. આમાં રા. અંબાલાલે મુખ્ય ભાગ લીધો. તેમને લાગ્યું કે જો પંચ મારફતે ઠરાવ થાય તો હડતાળો થતી અટકે ને ઉદ્યોગ નુકસાનીમાંથી બચે. તેથી તેમણે અને તેમના જેવા મત ધરાવનારાઓએ પંચનામું કર્યું ને તેમાં સહીઓ થઇ.

રા. મંગળદાસને એમ લાગ્યું કે મજૂર માલીક વચ્ચે કોઈ ન હોય તો જ ઠીક; તેમાં જ બન્નેની શોભા છે. મતભેદ થાય તો તેઓ ઘરમેળે સમજી લે. તેમણે એમ ઘરમેળે પતાવવાનો પ્રયત્ન પણ શરૂ કર્યો. તેમને મોટો ભય એ છે કે મજૂરો દિવસે દિવસે માલીકોની સામે થતા જાય છે ને ડીસિપ્લિન–અંકુશ–માં નથી રહેતા. આમ જ થાય તો ઉદ્યોગ બગડે. તેથી મજૂરોને માલીકોની સાથે જ સીધી વાત કરીને ઇન્સાફ મેળવવાની તાલીમ મળવી જોઇયે. આ ધોરણે કેટલીક તકરારોના ફડચા તેમણે કર્યા પણ ખરા. ત્રાંસલ ખાતાં વિષે છેવટે તેમણે પણ પંચનું તત્ત્વ કેટલેક દરજ્જે સ્વીકાર્યું. તેઓ તથા હું જે ચુકાદો આપીયે તે કબૂલ રહે એમ કર્યું.

આમ છતાં રા. અંબાલાલનું પંચનામું કાયમ રહ્યું. પણ તે એવી સમજથી કે જો રા. મંગળદાસવાળા ઠરાવ મુજબ ચુકાદો થાય તો રા. અંબાલાલના પક્ષે તે કબૂલ રાખવો. તા. ૨૫મી એપ્રિલ સુધી રા. મંગળદાસ અને હું એકમત ન થઇ શક્યા. રા. અંબાલાલને વિલાયત જવાનું હોવાથી તેમણે પોતાને સારૂ તો ભાવો મુકરર કરી લેવાનો નિશ્ચય કર્યો ને મજૂરોના પ્રતિનિધિઓની સાથે મસલત કરી ભાવો મુકરર થયા. આ ભાવોની રા. મંગળદાસને ખબર આવવામાં આવી. પછી અમારી વચ્ચે મસલતો થઇ. પણ એકમતે રા. મંગળદાસ અને હું ઠરાવ ન આપી શક્યા. તેથી તા. ૯મી મેથી રા. અંબાલાલના પક્ષની બાર મીલોને બાદ કરી બીજી મીલોમાં હડતાળ શરૂ થઇ. જો રા. અંબાલાલના પક્ષે કબૂલ રાખેલા ભાવોમાંથી મજૂરપક્ષ કંઇ ઘટાડા કબૂલ કરે તો સમાધાની થવાનો સંભવ હતો, પણ રા. અંબાલાલના પક્ષે કબૂલ કરેલા ભાવ પણ પૂરતા નથી એમ મજૂરપક્ષની માન્યતા હોવાથી તેઓ ઘટાડો કબૂલ ન કરી શક્યા. છેવટે ફેંસલો સરપંચને સોંપવાનું

તેઓએ કબૂલ કર્યું. પણ રા. મંગળદાસ અને હું બન્ને કબૂલ કરી શકીએ એવા સરપંચનું નામ અમે ન શોધી શક્યા તેથી હડતાળ શરૂ થઇ છે.

હડતાળમાં શાન્તિ

મજૂરોમાં હડતાળ છતાં સંપૂર્ણ શાન્તિ જળવાઓ, માલીકો પણ શાન્ત વિચારે યોગ્ય પગલાં જ ભરો અને છેવટે બન્નેને શુદ્ધ ન્યાય મળો એટલું જ હું ઇચ્છું છું. મજૂરોની માગણી વ્યાજબી છે કે નહિ, તેઓએ પોતાની વર્તણુકમાં ભૂલ કરી છે કે નહિ, રા. અંબાલાલે જે પંચનો ઠરાવ મેળવ્યો તે બરાબર હતો કે નહિ, રા. મંગળદાસનો પક્ષ થોડા ટકાના ફેરફારને સારૂ લડે છે એમાં કંઇ સિદ્ધાન્ત છે કે નહિ, હું બે પંચમાં રોકાયો એ યોગ્ય હતું કે નહિ, આવા પ્રશ્નોના ઉત્તરો આ વેળા આપવાની જરૂર નથી જોતો. હાલ તો હડતાળ નિર્વિઘ્ને પૂરી થઈ પાછા મજૂરો કામ પર ચડી જાય એવું વાતાવરણ પેદા કરવા ખાતર મારે તકરારી વિષયોમાં ઓછા ઉતરવું યોગ્ય માનું છું.

વિધવા વિષે વધુ વિચાર

હિન્દુધર્મની શોભા

વૈધવ્ય એ હિન્દુ ધર્મની શોભા છે. અખંડિત પતિવ્રતનો અર્થ તો એ જ હોઇ શકે કે એક વખતે જેને જ્ઞાનપૂર્વક પતિ ગણ્યો અને જાણ્યો તેનો દેહપાત થતાં પણ તેનું જ સ્મરણ રાખીને સંતોષ વાળવો, એટલું જ નહિ પણ તે સ્મરણમાં આનંદ માનવો. અને એ જ રીતે હિન્દુસ્તાનની હજારો વિધવા આચરણ કરીને પ્રાતઃસ્મરણીય બની છે. થોડા જ સમય પહેલાં ગં. સ્વ. રમાબાઇ રાનડેને મળવા જવાનો મારે પ્રસંગ આવ્યો હતો અને એમના ખાસ ઓરડાની અંદર જ મેં એમનાં દર્શન કર્યાં. એ ઓરડામાં મુખ્ય સ્થાને મેં એક કોચ જોયો અને તેની ઉપર ન્યાયમૂર્તિ મર્હુમ રાનડેની છબી જોઇ. હું સમજ્યો તો ખરો, પણ મારી સમજ બરાબર હતી કે નહિ એ જાણવા સારૂ એમને મેં પૂછ્યું, "આ છબી કોચ ઉપર કેમ રાખી છે?" એમણે કહ્યું, "એ કોચ એમનો જ હતો. એની ઉપર જ હમેશાં એ બિરાજતા તેથી એ કોચને મેં એમની છબીને સારૂ જ રાખેલો છે. અને એની છાયા તળે હું હમેશાં વસું છું અને સૂઉં છું." આ પવિત્ર શબ્દો સાંભળી હું આનંદમાં ગરકાવ થયો અને વૈધવ્યની શોભા વધારે સમજ્યો. આવી પતિવ્રતા રમાબાઇ હિન્દુસ્તાનમાં ઠેકઠેકાણે છે એ તો હું જાણું છું.

પુરુષોની ઉદ્ધતાઈ અને સ્વાર્થીપણું

પણ પત્નીવ્રતા પુરુષો ક્યાં હશે? અને જો ન હોય તો પતિવ્રતા સ્ત્રીઓની પૂજા કરીને પુરુષોએ સંતોષ વાળી લેવાનો છે કે પોતે પણ પત્નીવ્રત દૃઢતાપૂર્વક પાળીને પતિવ્રતા સ્ત્રીઓની પૂજા કરવાની છે? અનુકરણના જેવી બીજી કઇ પૂજા હોય? અથવા જ્યાં અનુકરણનો જરાયે વિચાર નથી ત્યાં શાબ્દિક પૂજાની કેટલી કિંમત આંકી શકાય? પાંચ વર્ષ થયાં હું હિન્દુસ્તાનમાં વસી હિન્દુસ્તાનના જીવનના પ્રત્યેક ક્ષેત્રનો સારી પેઠે અનુભવ કરવા રહ્યો છું. સામાન્ય રીતે ચારિત્રવાન ગણાતા, પોતાની સ્ત્રી ઉપર સારી પ્રીતિ રાખતા દેખાતા જુવાનોને ઘરભંગ થતાં તુરત જ સગાઇ કરતા અને પરણવા બેસતા મેં જોયા છે અને હું અત્યંત ખેદ પામ્યો છું. જો આપણે અમુક રિવાજના ગુલામ ન બની ગયા હોઇએ તો ઘરભંગ થયેલ પુરુષ સ્મશાનમાંથી હજુ ઘેર પહોંચ્યો નથી તેના પહેલાં જ પરણવાનો વિચાર કરી શકે એ આપણને કમકમાટી ઉપજાવનારો વિચાર લાગવો જોઇએ. તેને બદલે મા પોતાના ઘરભંગ દીકરાને તુરત પરણતો જોવા ઇચ્છે છે. સાસુ પણ પોતાના ઘરભંગ થયેલા જમાઇને પરણવામાં ઉત્તેજન આપે છે અને જમાઇ એ ઉત્તેજન લેતાં જરાયે શરમાતો નથી. એવા પુરુષના રડવાનો શો અર્થ હશે? એવો પુરુષ પોતાની આગલી સ્ત્રીનું સ્મરણ રાખવા અનેક ઉપાયો યોજે એની શી કિંમત? અથવા તે પોતે નવી સ્ત્રી લાવેલો છે એની ઉપર જે હાવભાવ રેડી રહેલો છે તેની તે નવી સ્ત્રીએ કેટલી કિંમત ગણવી? આવું જીવન વિચારમય કેમ ગણી શકાય? હું તો એમાં અધર્મ જ જોઉં છું અને જ્યાં લગી પુરુષવર્ગ આ પ્રમાણે ઉદ્ધતાઇ વાપરવા તૈયાર છે ત્યાં લગી વૈધવ્યનાં વખાણ કરવાં એ પણ મને તો કેવળ દંભ લાગે છે અને પુરુષના સ્વાર્થની પરિસીમા જણાય છે.

પુરુષોની બેશરમાઈ

જે સ્ત્રીની સાથે પુરુષે કેટલાંક વર્ષો સુધી મૈત્રી રાખેલી છે, જેનાં દુઃખે તે દુઃખી થયો છે, જેના સુખમાં ભાગ લીધા છે, જેની સાથે ભોગવિલાસ કર્યા છે, જેની સાથે ચોવીસે કલાક રહ્યો છે, તે સ્ત્રીનો દેહપાત થતાં શું પુરુષે સામાન્ય મિત્રના વિયોગથી જેટલો શોક પાળે તેટલો પણ નહિ પાળવો? ઇંગ્લંડમાં જ્યાં વિધવાને પુનર્વિવાહ કરવાની છૂટ છે ત્યાં લોકલજ્જાને વશ થઇને પણ ખાનદાન સ્ત્રીની બીજા પુરુષનો સંગ કરવાની એક વર્ષ લગી હિમ્મત ચાલતી નથી. પણ હિન્દુસ્તાનના પુરુષની ખાનદાની ઘણે ભાગે સ્મશાનની હદથી આગળ નથી જઈ શકતી. અને કોઇ કોઈ વખતે તો ચિતામાં પોતાની પવિત્ર સ્ત્રીના દેહની ભસ્મ થાય છે અને સ્મશાનની હદમાં જ નાતીલાઓ તેની સાથે નવા વિવાહની વાત કરતાં અચકાતા નથી, અને ઘરભંગ થયેલો પુરુષ તે સાંભળતાં શરમાતો નથી. આ દયાજનક

સ્થિતિમાંથી હિન્દુસ્તાને ઉગરી જવું આવશ્યક છે. વિધવાવિવાહની હીલચાલમાં પણ હું તો પુરુષનું જાણ્યેઅજાણ્યે સ્વાર્થીપણું જોઉં છું. વિધવાને પરણતી કરી મુકીને પુરુષ પોતાની શરમ ભૂલી જવા ઇચ્છે છે. જો વિધવાના વૈધવ્યનું દુઃખ પુરુષ માનતો હોય તો પોતે અખંડ પત્નીવ્રત પાળીને એ દુઃખ વિસરાવી શકે. આવા વિષયોમાં લોકમત એટલો બધો ક્ષીણ થઈ ગયો છે કે સુશિક્ષિત ખાનદાન કુટુમ્બના ગણાતા પુરુષો પણ કજોડાં કરતા અને ઘરભંગ થતાં તુરત પરણવામાં જરાયે લજ્જિત ન થતા મેં હિન્દુસ્તાનમાં ચોમેર જોયા છે.

સ્ત્રીઓના હક અને ફરજ

પણ પુરુષો પોતાની ફરજ બજાવે યા ન બજાવે, સ્ત્રીઓ પોતાના હક કેમ સિદ્ધ ન કરે? સ્ત્રીઓને મતાધિકાર જરૂર મળવો જોઇયે, પણ જે સ્ત્રીઓ પોતાના સામાન્ય હક સમજતી નથી, અથવા સમજતી છતી તે હકો મેળવવા શક્તિ નથી ધરાવતી એ મતાધિકારને લઇને શું કરશે? સ્ત્રીઓ મતાધિકાર ભલે મેળવે; ભલે હિન્દુસ્તાનની ધારાસભાઓમાં જાય; પણ સ્ત્રીઓની પ્રથમ ફરજ પુરુષો તરફથી જાણ્યે કે અજાણ્યે થતા અત્યાચારોમાંથી બચી હિન્દુસ્તાનને શોભાવવાની ને વીર્યવાન બનાવવાની છે. જ્યારે અજ્ઞાની મા પોતાની તેટલી જ અજ્ઞાની છોકરીને તુરત ઘરભંગ થયેલા પુરુષના વિષયાગ્નિમાં હોમી દેવાને તૈયાર છે ત્યારે જ એવા પુરુષો હજી વિયોગ-દુઃખનાં આંસુ સૂકાયાં નથી ત્યાં જ ફરી પરણવાનો વિચાર કરી શકે છે. મારી તો માન્યતા છે કે આવા પ્રકારના સુધારા કરવા એ સ્ત્રીઓનો હક છે, એટલું જ નહિ પણ એ સ્ત્રીઓની ફરજ છે—પોતા પ્રત્યે, પુરુષ પ્રત્યે અને હિન્દુસ્તાન પ્રત્યે.

તા. ૨૩—૫—૧૯૨૦

હવે શું કરીશું?

સત્ય-નારાયણનો મહાગુન્હો

'સુલેહ'ની શરતો બહાર પડી ચુકી છે. અંગ્રેજી 'પીસ' શબ્દનો અર્થ આપણે સુલેહ કરીયે છીયે. 'પીસ'નો અર્થ શાન્ત પણ થાય. જે શરતો બહાર પડેલી છે એને લડાઇની શરતોને નામે ઓળખાવી હત તો એ ખરી વસ્તુ સૂચવનારો શબ્દ ગણાત. પણ મર્હૂમ ગ્લૅડસ્ટનની મશ્કરી કરતાં તેના જેવા જ મહાન પુરુષ મર્હૂમ ડિઝરાયલીએ એક વેળા કહેલું કે ભાષા એ માણસોના વિચાર બતાવવાને નહિ, પણ છૂપાવવાને શોધાયેલી છે. એ વાક્ય આ સુલેહની શરતોને બરોબર લાગુ પડે છે.

જ્યાં એક પક્ષ બીજા પક્ષની પાસે કંઈ પરાણે કબૂલ કરાવે, બીજા પક્ષને પોતાના પશુબળથી નીચોવી નાંખે ત્યાં સુલેહ થઈ એમ કહેવું એ તો સત્યનારાયણનો મહા-ગુન્હો કર્યા બરોબર છે.

મહામંડળની મદાન્ધતા

છતાં મહામંડળે એટલે સુપ્રીમ કાઉન્સિલે એવી શરતો ઘડીને તુર્કીને મોકલાવી આપી. અને તેમ કરીને પોતે ધારણ કરેલાં વિશેષણો વગોવેલ છે. જે મંડળ ન્યાયને કોરાણે મુકે, જે મંડળ પોતાના બળથી અંધ થઈને અન્યાયને ન્યાયને નામે ઓળખાવવા ઇચ્છે, તે મંડળ પોતાને મહાન કહેવડાવે એ તો પડ્યાને પાટુ મારવા બરોબર છે. તુર્કીની સુલેહથી બ્રિટિશ પ્રધાનોનાં વચનોનો સંપૂર્ણ ભંગ થયો છે એમ કહી શકાય. જ્યાં જ્યાં તુર્કીની કોમ છે ત્યાં ત્યાં એશિયામાં અને યૂરોપમાં તુર્કીની સલ્તનત જાળવવાનું વચન હતું. એમ છતાં તુર્કીની સલ્તનત નામની જ રાખવામાં આવી છે. ખરૂં જોતાં સુલ્તાનને પોતાના મહેલમાં કેદ કર્યા જેવું મહામંડળે કર્યું છે. એટલે તુર્કોને પોતાની અસલી જાહોજલાલીનું નિરંતર સ્મરણ કરાવીને શીખાવવા જેવું થયું. મુસલમાનોનાં પવિત્ર સ્થાનનો કબજો ખલીફના હાથમાં ન રહેવાની આશા હતી. તેને બદલે એ પવિત્ર સ્થળો અને જે દ્વીપકલ્પને મુસલમાનો જઝિરત-ઉલ-અરબને નામે ઓળખે છે તેની હકુમત તુર્કીની પાસેથી છીનવી લેવામાં આવી છે. આ બધામાં ન્યાયની કે સત્યની ગંધ જેવું યે જોવામાં નથી આવતું. છતાં તેને ન્યાયને નામે ઓળખાવવામાં આવે છે એ મનુષ્યના અભિમાનની, ઉદ્ધતાઇની અને પશુબળની સીમા આવી ગણાય. જો આવી એકપક્ષી શરતોને ન્યાયી શરતો ગણી શકાય તો દુનિયામાં ઘણી વસ્તુઓ, જેને આપણે અન્યાયને નામે જાણતા થઈ ગયા છીએ તેને પણ ન્યાયી ગણવી પડશે.

દાઝ્યા પર ડામ

છતાં ના૰ વાઇસરાય સાહેબ મુસલમાનોને ઉદ્દેશીને કહે છે કે તેઓએ શાન્તિ જાળવવી. જે રહ્યું છે તે આશાજનક છે અને તેથી તેઓએ નિરુત્સાહી થવાને બદલે ઉત્સાહિત થવું. તેઓએ ઇંગ્લંડ અને તુર્કી વચ્ચેની અસલી મિત્રતા યાદ રાખવી અને હવે આ સુલેહથી ફરી મેળાપ થયો છે તેની ઉપર નવી મિત્રતાનું ચણતર કરી નવું અને તેજસ્વી તુર્કી પેદા કરવામાં તેઓએ ભાગ લેવો. વાઇસરાય સાહેબના આ ઉદ્દગારો દાઝ્યા પર ડામ દેવા સમાન છે. આવે કઠિન સમયે શું કરવું? મુસલમાનો શાન્ત થઈ બેસે તો તેઓની ગયા ચાર વર્ષની પ્રવૃત્તિ ખોટી ઠરે. અને મુસલમાનની અશાન્તિએ હિન્દુ અશાન્ત, હિન્દુની અશાન્તિએ મુસલમાન અશાન્ત એવો મિત્રતાનો કાયદો છે. એમ આપણાં મન અશાન્ત થતાં જો

આપણે ગુસ્સામાં આવી જઈયે, આવેશમાં ખુનખરાબો કરીયે તો બાજી હાથથી ગયેલી છે. પણ જો આપણે ખુનખરાબો ન કરીયે, આપણામાં આપભોગ કરવાની શક્તિ છે એમ બતાવીયે તો બાજી હાથથી ગઇ છે એમ કહેવાય જ નહિ.

અસહકારની ફરજ

આ સુલેહની શરતો લખાઇ ગઈ તેથી મુસલમાનોએ ને સમસ્ત હિન્દી પ્રજાએ હેબતાઈ જવાનું મુદ્દલ કારણ નથી. જો હિન્દુસ્તાન પોતાનું કર્તવ્ય કરશે તો આ શરતો ખરે જ ફરશે. તેને વિષે જરાયે શંકા લાવવાનું કારણ નથી. એ ફેરવવા હિન્દુસ્તાનને સારૂ માત્ર એક જ વસ્તુ છે, અને તે અસહકાર છે. અસહકાર એ ફરજ છે, કેમકે તેમ ન કરવામાં આવે તો હિન્દુસ્તાન અધર્મમાં સહાયક થયું ગણાય. આ બ્રિટિશ સલ્તનત પ્રત્યેક રૈયતની સહાયથી જ ટકી રહેલી છે. સલ્તનતનાં બધાં કાર્યો સલ્તનત નીચે રહેનારી રૈયતની સહાયથી જ થાય, પછી ભલે એ સહાય રૈયતની ઇચ્છાએ આપવામાં આવેલી હોય કે બળાત્કારે. બળાત્કારને વશ ન થવું એ સત્યાગ્રહનું મુખ્ય ચિહ્ન છે. એટલે જ્યાં પ્રજામાં સત્યાગ્રહનો કંઇ પણ અંશ હોય ત્યાં પ્રજા બળાત્કારને વશ થતી નથી, અને સત્યાગ્રહી પ્રજાની પાસેથી રાજ્યકર્તા કળેથી એટલે પ્રજાને રીઝવીને કામ લઇ શકે છે. આ ખિલાફતના મામલામાં પ્રજા નથી કળને કે નથી બળને વશ થઇ શકતી. તેથી જો મુસલમાનોની લાગણી ખરેખરી દુભાઇ હોય તો તેઓ સલ્તનતને સહાય તો ન જ દઇ શકે; અને જો તેઓ સહાય ન દે તો હિન્દુથી સહાય કેમ દઇ શકાય?

અસહકારની યોજના

અસહકાર કયારે કરવો, કઇ રીતે કરવો તે વિચાર કરવાને સારૂ અગ્રેસર હિન્દુઓ અને મુસલમાનોની સભા થોડા સમયમાં થનારી છે. તે સભા જે નિશ્ચયો બહાર પાડે તેને પ્રજા વધાવી લેશે તો અત્યારે જે અકુશળ જણાય છે તેમાંથી આપણે કુશળને ઉત્પન્ન કરી શકીશું. દરમિયાન પ્રજાએ મહાધીરજ રાખી બેસી રહેવાનું. તેમાં પ્રજાની તપશ્ચર્યા છે.

પણ આ મહાન પ્રશ્નને વિષે ઘણા પેટાપ્રશ્નો ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાંના કેટલાક વિચારવાલાયક છે. અનેક જગ્યાએથી અસહકારની અયોગ્યતા વિષે અથવા તેમાં રહેલા જોખમો વિષે મને ઘણી સલાહ આપવામાં આવેલી છે. તેથી કેટલાક સલાહકારોને મેં જે જવાબ આપેલા છે એ 'નવજીવન'ના વાંચનારે પણ જોઇ જવા યોગ્ય છે એમ ધારીને, મારી ઉપર એક અંગ્રેજ મિત્રનો પત્ર આવેલો છે તેનો મેં જે જવાબ આપેલો છે તેનો અને પત્રનો સાર નીચે આપું છું.

કેટલીક ગુંચવણોનો ઉકેલ

અસહકાર હિન્દી સરકાર સામે કેમ ?

"હું જાણું છું કે તમારો ઈરાદો સત્ય શોધવાનો અને તે પ્રમાણે વર્તન કરવાનો છે, અને તેથી હું નીચેની ટીકા કરવાની હિંમત ધરૂં છું. તમે કહો છો કે અસહકાર એ સરકારની સામેની પ્રવૃત્તિ નથી, પણ જો સરકારને મદદ ન કરવી, વળી કર પણ ન આપવા એ વિચારરૂપે સરકારની સામેની પ્રવૃત્તિ ન ગણાય, તોયે હકીકતમાં તો સામે છે એમ જ ગણાવું જોઈયે; કેમકે એવી પ્રવૃત્તિથી તો બધી રાજ્યસત્તાનો અંત આણી શકાય. વળી તમે કહો છો કે પ્રજાપોકારને સરકાર જરાયે ન સાંભળે ત્યારે તેને સહાય ન દેવાનો પ્રજાને હક છે. આ સિદ્ધાન્તની સિદ્ધાન્ત રૂપે યોગ્યતાનો સવાલ છોડી દઇને હું પૂછીશ. કઈ સરકારને વિષે તમે આમ કહો છો? શું હિન્દી સરકારે તેનાથી બને એટલું આ બાબતમાં નથી કર્યું? પછી જો તેનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ જાય તો શું તેનો બહિષ્કાર કરવો એ યોગ્ય છે? જો અસહકાર એ બરોબર પગલું હોય તો મિત્રરાજ્યોના મહામંડળની સામે અસહકાર કરવો એ બરોબર નહિ ગણાય? ભલે તેમાં ઇંગ્લંડ પણ આવી જાય. તમારાં બધાં લખાણોમાં તમે એ વાત ભૂલી જતા જણાઓ છો, કે આ સવાલને વિષે સરકાર અને લોકોની વચ્ચે એકમત છે. અને જો સરકાર ન્યાય મેળવવાને અશક્ત થઇ પડે તો તેની સામે અસહકાર કેમ કરી શકાય? આ ટાણે તો હિન્દુ, અંગ્રેજ અને સરકાર બધા મુસલમાનોનો બોજો પૂરા દિલથી ઉઠાવી રહ્યા છે. હવે ધારો કે આપણી ઇચ્છા પરિપૂર્ણ ન થાય, તો શું આપણે બધાએ અસહકાર કરવો? અને તે કોની સાથે? નીચેની સૂચનાઓ કરવાની હું રજા લઉં છું:—

૧. સુલેહની શરતો બહાર પડવાની રાહ જુઓ.
૨. અને જો તે હિન્દુસ્તાનના લોકોની ભલામણ અને આશાઓ પ્રમાણે ન હોય તો તેમાં સુધારો કરાવવાની ખૂબ યોગ્ય મહેનત કરો.
૩. જે સરકાર આપણી સાથે મળે તેનો અંત લગી સહકાર કરો અને પછી જો તે આપણીસાથે મળવાનો ઈનકાર કરે તો જ અસહકાર કરવો.

હજી સુધી તો હું હિન્દી સરકાર સામે અસહકાર કરવાને કંઇ કારણ જોતો નથી. અને જ્યાં સુધી એ સરકાર લોકોની હાજતો અને માગણીઓ વિષે પોકાર કરવામાં પછાત ન રહે ત્યાં સુધી કંઇ કારણ ન હોય. હિન્દી સરકાર કેટલીક વખત ભૂલો કરે છે, પણ ખિલાફતની બાબતમાં એ ઠેકાણાસર છે અને તેથી પ્રજાના દરેક જણે તેનો દિલોજાનથી સહકાર કરવો ઘટે છે. હું ઉમેદ રાખું છું કે તમે આ ઉપર ખૂબ ધ્યાન આપશો અને કદાચ 'યંગ ઈન્ડિયા'માં તેનો જવાબ પણ દેશો."

મુશ્કેલીનો જતાં અમલનો સવાલ

ઉપર પ્રમાણે એક અંગ્રેજ મિત્રનો પત્ર મળ્યો છે. જે મુશ્કેલીઓ તે અનુભવે છે એવી બીજાઓને પણ આવતી હશે. ઘણે ભાગે મહાન કાર્યોમાં નિષ્ફળતા આવે છે તેનું કારણ જેઓ અન્યાયની જ સ્થાપના કરવાને ઇચ્છે છે તેઓના વિરોધને

લીધે નથી હોતું, પણ આવા અન્યાયી માણસો, દરેક બાબત સમજીને કરવા ઇચ્છતા હોય એવા ઠરેલ સ્વભાવના માણસોની સહાય મેળવી શકે છે એ હોય છે. અને આવા પ્રામાણિક માણસોની સાથે ધીરજપૂર્વક દલીલ કરવાથી આપણે આપણી પોતાની ઉપર અંકુશ રાખી શકીયે છીયે, ભૂલો કરી હોય તો સુધારી શકીયે છીયે અને કોઈ કોઇ વખત તેઓની ભૂલો પણ સુધારી શકીયે છીયે.

આ ખિલાફતનો સવાલ વિશેષ મુશ્કેલીનો છે, કેમકે તેમાં ઘણા પેટાપ્રશ્નો રહેલા છે. તેથી ઘણા ઝટ નિશ્ચય ઉપર નથી આવી શકતા તેમાં કંઇ આશ્ચર્ય નથી. વળી આમાં વધારે ગુંચવણી એથી આવેલી છે કે કંઇ અમલી કામ કરવાનો—પ્રજાનું કૌવત બતાવવાનો સમય નજીક આવ્યો છે. પણ ગમે તેટલી મુશ્કેલીઓ હોય તે છતાં મારી તો ખાત્રી છે કે હિન્દુસ્તાનમાં એકતા અને શાન્તિ મેળવવાની દૃષ્ટિએ બીજો કોઈ સવાલ આટલો અગત્યનો નથી.

અસહકાર ક્યારે થાય?

અંગ્રેજ મિત્ર સૂચવે છે કે અસહકાર એ સરકારની વિરુદ્ધની હીલચાલ નથી એવી મારી દલીલ બરોબર નથી; કારણકે તે એમ માને છે કે સરકારની નોકરી ન કરવાનો અને તેને કર ન આપવાનો અધિકાર એ ખરૂં જોતાં તો વિરોધી પ્રવૃત્તિ જ ગણાય. હું નમ્રતાપૂર્વક એથી જુદો વિચાર ધરાવું છું. જો મારે મારા સગા ભાઇની સાથે મતભેદ હોય અને જો તેની સાથે એકમત થવાનું પરિણામ એવું આવતું હોય કે તેના અન્યાયમાં મારે ભાગ લેવો પડે, તો હું ભાઇ તરીકેની મારી એવી ફરજ સમજું છું કે મારે તેને સહાય કરવાનું છોડી દેવું અને મારી કમાણીમાંથી તેને હિસ્સો આપતો હોઉં તો તે બંધ કરવો. આમ હમેશાં બન્યાં જ કરે છે. જ્યારે હિરણ્યકશિપુની પરમેશ્વરની સામેની ગાળો પ્રલ્હાદ નહિ સાંખી શકયા અને તેનો ત્યાગ કર્યો ત્યારે કંઇ એ પોતાના પિતાના દુશ્મન નહોતા થયા. વળી જ્યારે ઇશુએ ફેરિસીની સામે અવાજ ઉઠાવ્યો ત્યારે એ કંઇ યહુદીઓનો વિરોધી ન બન્યો. એટલે શું આનો અર્થ એવો નથી કે અમુક કૃત્ય કેવું છે તેના નિર્ણયનો આધાર કર્તાના ઇરાદા ઉપર રહે?

અસહકાર કરવાથી રાજ્યસત્તા અશક્ય થઇ પડે છે એવી આ મિત્રની સૂચના ભાગ્યે જ વ્યાજબી ગણાય. પણ એટલું ખરૂં છે કે એવા અસહકારથી અન્યાય અશક્ય થઇ પડે છે.

હિન્દી સરકારની બેદરકારી

વળી આ મિત્ર માને છે કે હિન્દી સરકારે તો મુસલમાનોને બધી જોઇતી સહાય આપી છે, તેથી હિન્દુસ્તાનની સરકારનો અસહકાર વ્યાજબી નહિ ગણાય. મારી અલ્પ મતિ પ્રમાણે જો કે હિન્દી સરકારે ઘણું કર્યું છે તોપણ જેટલું કરી શકત અને

હજુ પણ કરી શકે તેનું તો તેણે અરધું પણ નથી કર્યું. કોઇ પણ સરકાર મુસલમાનોને જેવી લાગણી છે તેવા પ્રકારની લાગણીને સમયે માત્ર પોકાર ઉઠાવ્યા ઉપરાંત કાંઈ પણ કાર્ય ન કરીને પોતાની મુક્તિ મેળવી શકતી નથી. જે માણસ ભૂખે મરે છે તેના પ્રત્યે મુખનાં વચનોથી બતાવેલી લાગણી ગમે તેટલી તીવ્ર હોય તોપણ તેની કંઇ કિંમત નથી. ભૂખે મરતા માણસને અનાજ જોઇયે, નહિ તો તેને મરવું જ પડે. એવે અણીને ટાંકણે જે આવશ્યક છે તે તો એ છે કે ભૂખે મરતાની ભૂખ મટાડવાને સારૂ જે સાધનો એકઠાં કરવાં જોઇયે તે સાધનો લાવવામાં રોકાઇ જવું. જો હિન્દની સરકાર ઇચ્છે તો આ હીલચાલનું સેનાપતિપણું કરી શકે છે અને એક બ્રિટિશ પ્રધાને આપેલા વચનને પળાવી શકે છે. શું હિન્દી સરકારે મિ. લોઇડ જ્યૉર્જે પોતાના વચનનો ભંગ કર્યો છે તેનો અણગમો બતાવવાની નિશાની દાખલ રાજીનામું મોકલ્યું છે? હિન્દની સરકારે પોતાનાં છૂપાં લખાણોની પાછળ છૂપી જઈને પોતાનો બચાવ કેમ કર્યો? આથી પણ ઓછે કટોકટીને વખતે લૉર્ડ હાર્ડિંગે ચાલુ પદ્ધતિનો ત્યાગ કરી દક્ષિણ આફ્રિકાના સત્યાગ્રહીઓનો ખુલ્લી રીતે પક્ષ ખેંચ્યો હતો, અને તેથી તેઓ હિન્દમાં તે વખતે ઉભરાઈ ગયેલા ગુસ્સાને રોકી શક્યા. જોકે તેથી દક્ષિણ આફ્રિકામાં ત્યાંનું પ્રધાનમંડળ અને બ્રિટનમાં કેટલાક જાહેર માણસો ગુસ્સામાં આવી ગયા તેની તેમણે દરકાર ન કરી. હિન્દુસ્તાનની હાલની સરકારે શું કર્યું? વધારેમાં વધારે તો એ જ કે તેમણે મુસલમાનોની લાગણી યોગ્ય સ્થળે રજુ કરી છે અને તેને ટેકો આપ્યો છે. એ તો એ સરકારે પોતાની ઓછામાં ઓછી ફરજ બજાવી ગણાય. નામોશી વહોરી લીધા સિવાય એથી પણ કાંઇ ઓછું હિન્દી સરકાર કરી શકત. હિન્દના મુસલમાનો અને બીજા બધા આવે સમયે હિન્દુસ્તાનની સરકારની જે આશા રાખે છે તે એ નહિ કે એ સરકાર ઓછામાં ઓછું કરે પણ તેણે વધારેમાં વધારે કરવું જોઇયે. આથી પણ નાનકડા સવાલોને સારૂ વાઇસરાયોએ રાજીનામાં મોકલાવ્યાં છે. થોડાં વર્ષ પહેલાં એક લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નરે પોતાનો મરતબો ઓછો થયેલો જોયો તેથી રાજીનામું આપેલું. ખિલાફતના સવાલમાં તો લાખો મુસલમાનોના દિલને ભારે જખમ પહોંચે એવી વાત છે. તેથી હિન્દી સરકાર અને તેની મારફતે વડી સરકારને પોતાની ફરજ અદા કરવાની ફરજ પાડવાને ખાતર હું મુસલમાનોને સંપૂર્ણ મદદ દેવા આ અંગ્રેજ મિત્રને, હિન્દુસ્તાનમાં વસતા દરેક અંગ્રેજને અને દરેક મૉડરેટ કે એક્સ્ટ્રીમિસ્ટ હિન્દુને નોતરૂં છું.

અસહકાર અને ખુનખરાબો

અસહકારની પ્રવૃત્તિથી ખુનખરાબો થશે એવી વાત ચાલી રહેલી છે. હું એમ કહેવાને ઇચ્છું છું કે જો મુસલમાનોને અસહકારનો આધાર ન હોત તો તેઓ

ખુનખરાબાના પન્થમાં ક્યારનાયે ઉતર્યા હોત. હું કબૂલ કરૂં છું કે અસહકારમાં પણ જોખમ તો રહેલ છે. પણ અસહકાર વિના તો ખુનખરાબો થયા વિના રહે જ નહિ; અને અસહકાર હોવાથી એટલું જ કહી શકાય કે તેમાંયે ખુનખરાબાનો સંભવ ખરો. અને જો અંગ્રેજ, હિન્દુ અને બીજાઓ આ બાબતમાં મુસલમાનોને ઉત્તેજન ન આપે તો ખુનખરાબો થવાનો વધારે સંભવ રહે.

છેવટનો ઉપાય

હું માનું છું કે મારા અંગ્રેજ મિત્રે જે ભલામણ કરી છે તે પ્રમાણે જ મુસલમાનો શબ્દશ: વર્તી રહ્યા છે. જો કે ભવિષ્ય શું આવશે તે તેઓ ખરી રીતે તો જાણે છે જ, છતાં તુર્કી સાથેની સુલેહની પૂરેપૂરી શરતો બહાર પડે ત્યાં સુધી તેઓ રાહ જોઈ રહ્યા છે. અસહકાર શરૂ કર્યા પહેલાં તે શરતો ફેરવવાને બીજા બની શકે તેટલા ઉપાયો લીધા વિના તેઓ રહેવાના જ નથી. અને જ્યાં સુધી હિન્દી સરકાર તરફથી મુસલમાનો સાથે ખરો સહકાર—એટલે કે બ્રિટિશ રાજદ્વારી પુરુષોનાં વચનોથી સુલેહની શરતો જુદી હોય તો તે બદલાવી શકે એટલો જબરો સહકાર મળવાની જરા પણ આશા હશે ત્યાં સુધી અસહકાર બિલકુલ શરૂ કરવામાં નહિ આવે. પણ આ સહુ ઉપાયો નિષ્ફળ નીવડે તો પછી જે મુસલમાનો પોતાના ધર્મને પોતાના પ્રાણ કરતાં પ્યારો ગણે છે તેઓ બ્રિટિશ પ્રધાનો અને હિન્દની સરકાર સાથે સહકાર કરવાની ના પાડીને તેમના પાપમાંથી પોતાના હાથ ધોઇ નાંખ્યા સિવાય પોતાની આબરૂ જાળવી શકે ખરા? અને હિન્દુઓ તથા અંગ્રેજો, જો તેમને મુસલમાનોની મૈત્રીની કિંમત હોય, અને મુસલમાનોની માગણી પૂરેપૂરી ન્યાયી છે એમ તેઓ માનતા હોય તો વાણી અને કર્મથી તેમને અન્તઃકરણપૂર્વક ટેકો આપ્યા સિવાય તેઓ બીજું કાંઈ કરી શકે ખરા?

ખાદીનો મહિમા

ખાદીનો સદુપયોગ

વાંચનાર જાણીને રાજી થશે કે ખાદીની માગણી હિન્દુસ્તાનમાં ચોમેરથી આવી રહેલી છે. જેટલી ખાદી હતી તેટલી બધી ઉપડી ગઇ છે અને બીજી માગણીઓ આવ્યા કરે છે. તેથી ખાદી હવે કોઇએ મંગાવવાપણું નથી એવું યે સમજવાનું નથી. લોકોને અવિશ્વાસ આવી જવાથી ખાદી બનતી બંધ થઇ છે, નહિ તો ખાદી ઢગલામોઢે પેદા કરી શકાય એવી આપણી સુંદર સ્થિતિ છે. અને જોકે ખાદીનો ઉપાડ હું ઇચ્છું છું તોપણ ખાદીની ઉપર હું એટલો બધો મોહિત છું

કે જ્યાં ખાદીનો ઉપયોગ ન હોય ત્યાં કેવળ ખાદીનો ભંડાર ખૂટાડવાની જ ખાતર કોઇ ખાદી મંગાવે એવું હું ઇચ્છતો નથી. જેમાં હાથે કાંતેલા સૂતરનો પ્રયોગ થયો છે તે ખાદી હું પવિત્ર ગણું છું. એટલે એ નાંખી દેવાની વસ્તુ નથી. અને જ્યાં જરૂરીયાત જ નથી ત્યાં ખાદી વપરાય તો દેશને નુકસાન થાય. ખાદીનો સદુપયોગ તો ત્યારે જ થયો ગણાય કે જ્યારે આપણે જ્યાં જ્યાં ઝીણાં વસ્ત્રનો, પરદેશી વસ્ત્રનો કે દેશી મીલનાં વસ્ત્રનો ઉપયોગ કરતા હોઇયે ત્યાં ત્યાં ખાદીનો ઉપયોગ કરતા થઈ જઇયે. તો જ હિન્દુસ્તાનમાં કપડાંની તૂટી છે તેને આપણે પહોંચી વળવાના. એટલે નિયમ તો એ છે કે જેઓ અનેક પ્રકારનાં જુદાં જુદાં કપડાં પહેરે છે તેઓએ કપડાંની હાજત ઘટાડવી, એટલે કપડાં ઉપરનો બોજો ઓછો થાય, અને જોઇતાં કપડાંમાં પણ જ્યાં જ્યાં બની શકે ત્યાં ખાદીનો જ ઉપયોગ કરવો. આથી ગરીબ લોકોને કપડું મળી શકશે અને કપડાંમાં વપરાતા પૈસાનો વધારે સારો ઉપયોગ થશે, કેમકે તે પૈસો બે ચાર જણાને મળવાને બદલે હજારોમાં વહેંચાશે. ઉત્પન્ન કરવું એટલું જ બસ નથી, ઉપયોગ કરવો એટલું જ બસ નથી, પણ બન્નેમાં વિવેકબુદ્ધિ હોવી જોઇયે. ઉત્પન્ન એવી રીતે કરવું કે તેનો લાભ વધારેમાં વધારે સંખ્યાને મળે; અને ઉપયોગ પણ એવી રીતે કરવો કે જેથી તેનો પણ લાભ વધારેમાં વધારે સંખ્યાને મળીશકે. આ અર્થશાસ્ત્રનો સરળ નિયમ છે. તેનો જ્યાં ભંગ થાય છે ત્યાં જ ભૂખમરો હોઈ શકે. એટલે ખાદીની માગણીથી જ હું મુગ્ધ બની શકું તેમ નથી. પણ ખાદી મંગાવનારાઓ ઉપરથી હું જોઇ શકું છું કે તેઓ ખાદીનો સદુપયોગ કરવા ધારે છે. વળી ખાદીનો ઉપાડ સ્વદેશી ભાવનાની ઉપર પ્રીતિની નિશાની છે તેથી આપણે હર્ષ પામવા જેવું છે. ખાદીની માગણી બલુચિસ્તાનથી, નીલગિરિ પહાડો ઉપરથી અને છેક એડનથી આવેલી છે.

સરલાદેવીની સ્વદેશીની સેવા

પણ કદાચ એથીયે વિશેષ સંતોષ તો શ્રીમતી સરલાદેવી ચોધરાણી અને બાહોશ અને અત્યંત સુસ્વભાવવાળા મૌલાના હઝરત મોહાનીનાં બીબી સાહેબના અનુભવ વિષે માની શકાશે. સરલાદેવીને બરેલીની ખિલાફત કૉન્ફરન્સમાં જવાનું નિમંત્રણ હતું. ત્યાં તેઓ ત્રીજી તારીખે ગયાં. તેમણે ખાદીની સાડીનો રસ સત્યાગ્રહ સપ્તાહમાં લીધેલો હતો, તેથી પોતાના કર્તવ્ય વિષે વિમાસણ થયું અને પોતાના આત્માની સાથે વિચારવા લાગ્યાં. એ બાઈ પોતાના એક કાગળમાં લખે છે,

"હું મારો સામાન બાંધી રહી છું. પણ મારા કર્તવ્યનો વિચાર કરતાં મારૂં મગજ ખવાઇ રહ્યું હતું. મારે શું સાથે લઇ જવું—શું ન લઈ જવું? મારે ખાદીનો પોષાક પહેરવો

કે મારે રેશમની સ્વદેશી સાડી જે હમણાં જ લીધી છે તે પહેરવી? જો રેશમની સાડી પહેરીશ તો તે સ્વદેશી છે એમ તો કોઈ નહિ સમજી શકે. મારે પેટી લઇ જવી કે ભીડાની અંદર કપડાં નાંખવાં? મારે અસલની રીત મુજબ ભભકાદાર દેખાવું કે સાદી અને સામાન્ય દેખાવું? છેવટે સાદાઈના નિશ્ચય પર હું આવી. પણ આ બધું વિચારી લેતાં હાલ તો વખત પણ જાય છે ને તકલીફ પણ પડે છે."

બરેલી પહોંચ્યા પછી અને અનુભવ લીધા પછી લખે છે:

"હું હમણાં જ મુસલમાની કુટુમ્બોની મુલાકાતેથી આવી છું. પહેલા કુટુમ્બમાં ભોજાઈ અને નણંદ હતાં. તેઓએ રેંટીયા ચલાવવાનું અને સ્વદેશીનું વ્રત લીધું. આ બાઇઓ કચ્છી વહોરા કુટુમ્બની છે. બહુ ધનાઢ્ય છે અને ખાનદાન છે, ને બળવાના સમયથી આ ભાગમાં આવી વસેલાં છે. વળી હઝરત મોહાનીનાં બીબી સાહેબાએ એક સભા બોલાવી હતી તેમાં હું ગઇ હતી. ત્યાં પંદર મુસલમાન બાઈઓએ વ્રત લીધું. હું જોઇ રહી છું કે આ વિભાગોની અંદર મારાથી સ્વદેશીનો અને રેંટીયાનો પ્રચાર સરસ થઈ શકે છે. મારો સ્વદેશી પોષાક મને આ કામમાં બહુ મદદકર્તા થઈ પડેલો અને તેની અસર થયા કરતી જોઉં છું."

સરલાદેવીનું સ્વદેશી પર ભાષણ

બરેલીની પ્રાન્તિક પરિષદમાં તેમના હાથમાં સ્વદેશીનો ઠરાવ હતો. તે વખતે તેમણે હિન્દીમાં ભાષણ કરતાં જે ઉદ્‌ગારો કાઢયા તેમાંથી કેટલાક ફકરા અહીં આપું છું.

"આપણા હાથમાં એક ઘરના શાસનનો ભાર આવે તો આપણે શું કરીયે? દેખીતું છે કે આપણે કુટુમ્બનું ભરણપોષણ કરવું એ આપણા હાથમાં પહેલો સવાલ રહેશે, એટલે કુટુમ્બને સારૂ પૂરતાં અન્નવસ્ત્ર છે કે નહિ એ વિચારીશું. અને જેમ એક ઘરને વિષે તેમ રાષ્ટ્રને વિષે આપણું પહેલું કર્તવ્ય અન્નવસ્ત્રની હાજત પૂરી પાડવાનું છે. છતાં અત્યારે એ બન્ને વસ્તુની આપણા કંગાલ દેશમાં ભારે તંગી જોવામાં આવે છે. એનો વિચાર કરી એ તંગી દૂર કરવી એ આપણું પહેલું કર્તવ્ય છે. એમ છતાં આપણે અનુભવીયે છીયે કે જ્યારે કેવળ રાજ્યપ્રકરણી વિષયની સભાઓ હોય છે ત્યારે તેમાં ઘણાં માણસો આવતાં જોવામાં આવે છે, પણ જ્યારે સ્વદેશીની ચળવળની સભાઓ હોય છે ત્યારે તેમાં થોડાં જ માણસો હોય છે. જ્યાં આપણે કેવળ ઠરાવ કરીને વિરમવાનું નથી, પણ જેનો અમલ કરવાનો રહેલો છે, જ્યાં થોડોઘણો પણ ત્યાગ કરવાનો રહ્યો છે, આપભોગ રહ્યો છે, ત્યાં જતાં આપણે અચકાઈયે છીયે. જ્યાં સુધી આપણી આવી કઢંગી દશા હશે ત્યાં સુધી ખરૂં સ્વરાજ્ય આપણે કેમ ભોગવી શકીશું એ પ્રશ્ન મને તો રહ્યાં જ કરે છે. આ સ્વદેશીના ઠરાવમાં આપણે આપણા ભોગોનો ત્યાગ કરીને પણ સ્વદેશીનું પાલન કરવાનો નિશ્ચય સૂચવીયે છીયે, ત્યાગ કરવા તૈયાર થઇયે છીયે. આ તખ્તા ઉપર બિરાજેલા ગૃહસ્થો અને સન્નારીઓ સ્વદેશપ્રીતિને અર્થે જાપાનનાં ખૂબસુરત ગણાતાં વસ્ત્રોનો ત્યાગ કરી હિન્દુસ્તાનનાં જાડાંપાતળાં વસ્ત્રો પહેરવા તૈયાર રહેશે? જો આપણે

એમ નહિ કરીયે તો સામાન્યવર્ગને આપણે કેમ સમજાવી શકીશું? શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહ્યું છે

यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः ।
स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥

જ્યારે આપણે આગ્રહપૂર્વક હિન્દુસ્તાનમાં પેદા થતા જાડા કાપડથી નિર્વાહ કરી લેતાં શીખીશું ત્યારે ઝીણામાં ઝીણી રેશમ અને મલમલનો પુનરુદ્ધાર કરી શકાશે.

શાસ્ત્રમાં અન્નમય કોષ અને પ્રાણમય કોષ એવા બે કોષની કલ્પના આપણે જોઈયે છીયે. એ એકબીજાથી સ્વતંત્ર નથી. પ્રાણનો આધાર અન્ન ઉપર જ રહે છે. અને જ્યાં પ્રાણ પરાન્નભોગી છે ત્યાં તે પરવશ રહે છે. જ્યાં મનુષ્ય પોતાના શ્રમથી ઉત્પન્ન થયેલું અન્ન ખાય છે ત્યાં તે ઉદ્યમી અને સ્વાશ્રયી બને છે. તેમજ વસ્ત્રનો પ્રભાવ પણ આત્મા ઉપર પડયા વિના રહેતો નથી. જો આપણે ફ્રાન્સના રેશમ વડે આપણા શરીરો ઢાંકીશું તો આપણું મુખ ફ્રાન્સ તરફ તાકશે. અને જો આપણે હિન્દુસ્તાનની ખાદીથી સંતુષ્ટ રહીશું તો આપણું મુખ હિન્દુસ્તાન ભણી હશે, એટલે આપણે સ્વાશ્રયી, સ્વતંત્ર હોઇશું.

सर्वम् आत्मवशं सुखम्

બંગાળના પ્રાતઃસ્મરણીય સ્વર્ગસ્થ પંડિત ઈશ્વરચંદ્રથી વિદ્યાસાગરે એક દિવસ પણ પોતાના ખાદીના વસ્ત્રનો ત્યાગ કર્યો ન હતો. અને ખાદીથી આચ્છાદિત તેમના હૃદયમાં જે બળ હતું, જે સ્વતંત્રતા હતી, જે નિર્ભયતા હતી તેવી આપણે પણ તેમનું અનુકરણ કરીને મેળવી શકીયે છીયે.

એક જાપાની ગૃહસ્થે મને કહેલું યાદ આવે છે કે જ્યારે એ ભારતવર્ષમાં સહેલ કરવા જાપાનથી નીકળી પડયા ત્યારે એમની ધર્મપત્નીએ એમને પૂછયું, ' તમે મને હિન્દુસ્તાનથી કાગળ કેવી રીતે લખશો, કેમકે ત્યાં તો કાગળો બનતા નથી? તમારાં કપડાં ફાટી જશે ત્યારે તમે બીજાં કપડાં કયાં પહેરશો, કેમકે ત્યાં તો કપડાં પણ નથી બનતાં?' એ બાઈ આવો પ્રશ્ન કેમ ન કરે? એક નાનકડો સરખો ટાપુ પણ હિન્દુસ્તાન સરખા મોટા દ્વીપકલ્પને સારૂ નિરંતર કાગળો ને કપડાં બનાવ્યા કરે એનો અર્થ એ બાઈ સમજી જ ન શકે."

ઉપર પ્રમાણે ભાષણ કર્યા પછી ચોધરાણી અને ચોધરીજીની કસોટી તો તુરત જ થવાની હતી, કેમકે તેઓના મોટા પુત્રનાં લગ્ન ગયે બુધવારે થયાં. વરવહુને સારૂ કપડાં કેવાં બનાવવાં એ પ્રશ્ન તેઓની પાસે આવી પડયો. પંડિત રામભજદત્ત ચોધરી આ વિષે કાગળ લખે છે કે "બન્ને સારૂ જે કપડાં બનાવ્યાં છે એ સ્વદેશી રેશમનાં જ છે. જોકે રેશમનો ભાવ જરા વધારે છે, છતાંયે ચીનનું, જાપાનનું કે બીજું પરદેશી સુન્દર કાપડ અમે બિલકુલ વાપરેલું નથી."

ભાવનાની કસોટી

અમદાવાદમાં મીલમાલીકો અને કામદારો

કામદારોને ધન્યવાદ

અંગ્રેજીમાં કહેવત છે કે જેનો અંત સારો છે એ બધું સારૂં જ ગણાય. એ ન્યાયે માલીકો અને મજૂરો વચ્ચે ક્ષણભાર ભેદ ઉત્પન્ન થયો અને કામદારોએ હડતાળ પાડી એ વાત તેઓ અને પ્રજા થોડા સમયમાં ભૂલી જશે, પણ એ હડતાળનાં શુભ સ્મરણો રહી જશે. કામદારોએ ધીરજ, દૃઢતા, વિવેક વગેરે ગુણો સારી રીતે ખીલવ્યા, એમ નિર્ભયતાથી કહી શકાય. તેઓએ દારૂ છોડવાનો પણ સારો પ્રયત્ન કર્યો ગણાય.

બેય પ્રસંગો શાન્તિના વિરોધી હતા. એક તો એ કે બાર માલો ચાલતી હતી; અને બીજો એ કે ત્રાંસલ ખાતાના કામદારોએ જ હડતાળ પાડેલી. બીજાઓ પોતાના વાંક વિના કામધંધા વગરના થઇ બેઠા. છતાં તેઓ તરફથી કંઇ દબાણ થયું નહિ અને આખો સમય શાન્તિ જળવાઇ રહી. એને સારૂ કામદારોને જેટલો ધન્યવાદ અપાય તેટલો ઓછો છે.

મીલમાલીકોની સાવચેતી

પણ મીલના માલીકોનો પણ એ શાન્તિ જાળવવામાં ભાગ હતો એમ કબૂલ કરવું જ જોઇયે. તેઓ ધારત તો શાન્તિનો ભંગ કરી શકત અથવા કરાવી શકત. કામદારો અડગ રહ્યા હોત તોયે માલીકો શાન્તિ જાળવવાનું કામ ઘણું મુશ્કેલ કરી શકત એ ચોક્કસ છે. તેને બદલે માલીકો પણ આ હડતાળનો અંત કેમ જલદી આવી શકે એવા વિચારમાં હતા તેથી જ આ હડતાળનો અંત દસ દહાડાની અંદર આવી શક્યો. મારી ઉમેદ છે કે કામદારો બરોબર વગર સંકોચે કામ ઉપર ચડી જશે અને પોતાના શેઠોને પૂરેપૂરો સંતોષ આપશે. જે વધારો પગારમાં તેઓને પંચે અપાવ્યો છે એ વધારાનો તેઓ સદુપયોગ કરે એટલે ઘણા માલીકોને તે વિષે રહેલો ભય દૂર થશે. જેમ પગાર વધ્યો છે તેમ કામ કરવાના કલાક ઘટયા છે. આ બચેલા વખતનો મજૂરોએ સારામાં સારો ઉપયોગ કરવો ઘટે છે અને આગળના કરતાં વધારે કાળજી વાપરી જેટલું કામ તેઓ બાર કલાકમાં કરી શકતા તેટલું જ લગભગ દસ કલાકમાં આપી તેઓ પોતાની લાયકાત સિદ્ધ કરશે.

પંચનું સુંદર તત્ત્વ

માલીકોને હું વિનંતિ કરૂં છું કે તેઓ મજૂરો તરફ વધારે ઉદાર બની તેઓને પોતાના કરી લેશે. જો આ પ્રમાણે બન્ને પક્ષ તરફથી એક જ દિશામાં ગતિ થાય તો મતભેદ કે કડવાશ થવાનું જરાયે કારણ નહિ રહે. આ હડતાળમાંથી એક સુંદર તત્ત્વ પેદા થયું છે તે પંચનું છે. મજૂરો હવે પછી જરાયે હડતાળ નહિ પાડે,

પણ જ્યારે જ્યારે તેમની વચ્ચે અને માલીકોની વચ્ચે મતભેદ થાય ત્યારે ત્યારે તેઓ અને માલીકો પંચની જ મારફત ફેંસલા કરાવશે. આ તત્ત્વ જો ઘર કરી જાય તો આપણે કોઇ કાળે અમદાવાદમાં મીલોમ અશાન્તિનો કે હડતાળનો ભય રાખવાપણું રહેશે નહિ.

મજૂરસેવાન શરત

એવી જાતના ઠરાવ તો બન્ને પક્ષે કર્યા છે, પણ ઠરાવની કિંમત ઠરાવ કરનારાઓના ભવિષ્યના વર્તન ઉપર જ આધાર રાખે છે. તેમાં ક્યાંય કાયદો તેઓને ફરજ પાડી શકતો નથી. આમાં બન્ને પક્ષની પ્રામાણિકતા ઉપર અને ખાનદાની ઉપર જ આધાર રહેલો છે. તેથી પંચના તત્ત્વ કરતાં પણ મજૂરપક્ષે વિનય અને અદબ જાળવવી, માલીકપક્ષે મજૂરો ઉપર પિતાનો ભાવ રાખવો, એટલે હડતાળનો અથવા તો પંચ નીમવાનો પણ અવસર નહિ આવે. મજૂરોએ સમજી લેવું જોઇયે કે તેઓની માગણીઓમાં જ્યાં સુધી વ્યાજબીપણું રહેલું છે ત્યાં સુધી જ તેઓ પૂજ્ય અનસૂયાબહેન અથવા તો ભાઇ શંકરલાલ બેંકરની સેવા લઈ શકે છે. પણ એઓનોયે અન્તિમ ઉદ્દેશ તો એ જ છે કે તેઓની સેવા લેવાનો પણ મજૂર-પક્ષને વખત ન રહે. આવું શુભ પરિણામ આવી શકે તો કામદારોની આંતરિક સ્થિતિ સુધારવા તરફ સર્વનું ધ્યાન દોરાય, તે તરફ વધારે મહેનત કરી શકાય. હિન્દુસ્તાનમાં ચોમેર અત્યારે આવા પ્રકારનાં કામ થવાની પૂરેપૂરી જરૂર છે. જાગૃતિ આવી છે, જુસ્સો વધ્યો છે, બળ વધ્યું છે, પણ જો આ બધી શક્તિનો વિવેક-પૂર્વક સદુપયોગ ન થાય તો ઘણાયે ધોધ જેમ કંઇ પણ ઉપયોગ વિના વેરાઇ જાય છે તેમ આ શક્તિ પણ વેરાઈ જવાની, અને કેટલીક વેળા જેમ ધોધ આડા ફાટે ત્યારે નુકસાન કરે તેમ આ શક્તિ પણ નુકસાનકારક નીવડી શકે છે. મજૂરોએ પોતાની આંતરિક સ્થિતિ સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવો ઘટે છે એ તો કહેવાપણું હોય જ નહિ, પણ તેમાં માલીકો પૂરો રસ લેશે અને મજૂરોને મદદ કરશે એવી મારી ઉમેદ છે. તેમાં તેઓનો સ્વાર્થ પણ સમાયેલો છે. અને જ્યાં સ્વાર્થ અને પરમાર્થ સાથે રહી શકે છે ત્યાં સુંદરમાં સુંદર પરિણામો આવ્યાં છે એવો જગતનો અનુભવ ભલે માલીકોનો અને મજૂરોનો થાઓ.

મજૂરસેવાને અન્તિમ ઉદ્દેશ

લગ્નના વરઘોડા

લગ્ન-સમારંભની ધમાલ વિષે ફરીઆદ

આ વિષે એક વિદુષી બહેને કાગળ લખ્યો છે તેમાંથી નીચેનો ભાગ અગત્યનો સમજી 'નવજીવન'ના વાંચનારની આગળ મુકું છું:—

"તા. ૯મીના 'નવજીવન'માં બહેન ફાતમાના લગ્નની હકીકતમાં હાલમા ચાલતા લગ્ન સમારંભો વિષે જે ટીકા આપે કરી છે તે વાંચી અત્યંત સંતોષ થયો છે. અમદાવાદ શહેરમાં આ સાલ હજારો લગ્ન થયાં છે અને તે પાછળ એક કરોડ રૂપીયા (હું ધારૂં છું કે હું ઓછો અટસટ્ટો કરૂં છું) ખર્ચાઇ ગયા છે. તે બધા ખરચનારા શ્રીમંત નથી હોતા; અને ચાલતા આવેલા રિવાજને લીધે તેમજ દેખાદેખીની સ્પર્ધામાં ગરીબો દેવાં કરીને પણ તણાયા છે એ સર્વવિદિત છે. લગ્નસમારંભોમાં પૈસા શ્રીમંત લોકો ભલે ખરચે, પણ તેની કાંઇ હદ હોવી જોઇયે, તેમજ તેમાં વિવેક ને કળાનું ધ્યાન આપ લખો છો તેમ રાખવું જ જોઇયે. શ્રીમંતોની પૂંઠે ગરીબો તણાય છે અને તેમનાં છોકરાં દેવાં ભરતાં કેમે ઉંચાં આવતાં નથી. ફુલેકાં, જમણવારો એ સર્વમાં આનંદ કે શોભા કશું જોવાતું નથી. પરણનાર છોકરાછોકરીને હસનીય દેખાવો કરવા પડે છે તે ખરે તેમને માટે દયા ઉપજાવે તેવું હોય છે. આવા ગંભીર, પવિત્ર અને ઉલ્લાસમય પ્રસંગોને ધાંધળીયા, હાસ્યાસ્પદ અને ત્રાસમય બનાવવામાં શું હાંસલ થાય છે એ સમજાતું નથી. ઘરનાં સ્ત્રીપુરુષો તાપ ઉજાગરાથી હેરાન થાય, બીજાંને તેમ કરવા આગ્રહ કરે અને પાછળથી પૈસાની તાણમાં દુઃખી થાય એ આપણા લગ્નનું સ્વરૂપ છે. ધાર્મિક ક્રિયાનું મહત્ત્વ જતું રહ્યું છે, ગંભીર જવાબદારીનું તત્ત્વ કોઈ જાણતું જ નથી અને સૌન્દર્યનું ખૂન થાય તેવા પોષાકો તથા રચનાઓથી જોનારનું હૃદય ખિન્ન થઈ જાય છે. આ ગરીબ દેશને આવું કેમ પોસાય? આપણાં બાળકો બ્રહ્મચર્યનો મહિમા કેમ સમજે? આ દેશમાંથી જતી રહેલી કળા અને સંસ્કૃતિ કેમ પાછી આવે? આવા વિચારો સહજ ઉદ્ભવે છે.

જે સ્ત્રીઓ લગ્ન મહાલવા અને લ્હાવા લેવા ઘેલી થાય છે તેઓ જ બિચારી તેના ત્રાસથી કંટાળી જાય છે. તાપ, તડકો અને ખાવાપીવાની અવ્યવસ્થા તેમજ વખત બેવખત બહાર જવાનું હોવાથી ધાવણાં બાળકો તરફ કેવળ દુર્લક્ષ થઇ તેવાં કેટલાં બાળકોના ભોગ અપાય છે એ પણ જાણીતી વાત છે.

આપના લખવાથી ઘણાકને ધડો મળશે એવી આશા છે. ઘરમાં અમે આ બાબત ચર્ચા કરી રહ્યાં હતાં ને આપનો લેખ વાંચી સર્વે ઘણાં જ પ્રસન્ન થયાં છીએ.

સંસારના લગ્ન સરખા એક મહાન પ્રસંગને સૌમ્ય, શાન્ત, ગંભીર સ્વરૂપે સમજી સ્નેહ અને ઉલ્લાસ તથા આનન્દ પ્રદર્શિત કરવા માટે કોઈને વાંધો નથી, પરંતુ આ તો વિપરીતતાની સીમા છે. દેશી ભાઇઓને પ્રભુ સદ્બુદ્ધિ આપે અને દેશની ખરી જરૂરિયાતો તેમજ આપણી ખામીઓનું તેમને ભાન કરાવે એવી તેના પ્રત્યે માગણી છે."

પાટીદારોનાં બાળલગ્ન

આ કાગળ આપવાનો હેતુ એ છે કે જે વિષય ચર્ચવાની મેં હિંમત કરી છે તે વિષય ઉપર લોકો વિચાર કરતા થઇ જાય અને કંઇક પણ તેનો અમલ કરે. આવા લોકોપયોગી સુધારાની બાબતમાં આપણે કેવળ સારા વિચારો ધરાવીને સંતુષ્ટ નથી રહી શકતા. પણ જે રિવાજ હાનિકારક લાગે તેનો આપણે તુરત નીકાલ કરવાની ટેવ પાડવી ઘટે છે. વડોદરા તરફથી મારી પાસે ઘણા માણસો આવી ગયા અને પાટીદારોમાં આ વર્ષ વિવાહનું હોવાથી બાળકો અને બાળકીઓને પણ પરણાવવાની જે કુટેવ છે તેની બંધી ગાયકવાડ સરકાર તરફથી થયેલી હોવાથી મજકુર ભાઇઓ એ મનાઇ ખેંચી લેવાય એવી સલાહ માગવા આવ્યા. જ્યારે તેઓને કહ્યું કે જો મારા હાથમાં ગાયકવાડ સરકારની સત્તા હોય તો તે નાજુક બાળક કે બાળકીને પરણાવનારની સામે હું તો એવો સત્યાગ્રહ કરૂં કે તેઓ ગાયકવાડી રાજ્યમાં રહી પણ ન શકે. મારો આ વિનોદ આ ભાઇઓ સમજી શકયા અને મારી મદદનો વિચાર તો છોડી દીધો, એટલું જ નહિ પણ બાળલગ્ન જે ઘર ઘાલી રહ્યાં છે તે કઇ રીતે નીકળી શકે એ ચર્ચા કરવા લાગી ગયા. મેં તેમને કહ્યું કે બીજી નાતોને દરેક વર્ષે લગ્નની વેળા આવી શકે અને પાટીદારને જ ન આવે એવું ઉંધું શાસ્ત્ર હોય નહિ. આવી બાબતમાં સલાહની પણ જરૂર ન હોય. જેની ઇચ્છા થાય તે પોતાની છોકરીના લગ્નને રોકી શકે છે. અને દરેક વર્ષ જેમ બીજાઓને સારૂ લગ્ન કરવા છૂટું હોય છે તેમ તેઓએ પણ સમજી જવું જોઇયે. ત્યારે તેઓએ કહ્યું કે જો અમે અમારી દીકરીને આ વેળા પરણાવ્યા વિના રાખીયે તો અમને યોગ્ય વર ન મળી શકે. એમ કેટલાક રિવાજો ખરાબ હોય છતાં તેની સામે થવું મુશ્કેલ પડે છે. મેં તેઓને જવાબ આપ્યો કે આવા દુષ્ટ રિવાજોની સામે થનાર એક માણસ નીકળે તો તેને બીજો સાથી મળ્યા વિના તો રહેતો નથી અને કેટલાક પાટીદારો જેઓએ પોતાની દીકરીને મોટી થવા દીધેલી છે તેઓનું દૃષ્ટાન્ત મેં આ ભાઇઓને આપ્યું અને છેવટે કહ્યું કે જેને અમુક વસ્તુની યોગ્યતા વિષે ખાતરી થઇ છે એ માણસ ગમે તેવું જોખમ માથે ઉઠાવે. દીકરીના સંબંધમાં તો ભારેમાં ભારે જોખમ એ જ ઉઠાવવાનું રહ્યું કે દીકરી મોટી ઉંમરની થતાં સુધી પણ પરણ્યા વિનાની રહી જાય. આમાં હું તો કંઇ મુશ્કેલી જોઇજ શકું નહિ. જે કન્યાએ વિવેકી કેળવણી લીધી છે તેને સંયમ પાળવામાં કશીયે મુશ્કેલી નથી હોતી એવું મેં અનુભવ્યું છે. તે અનુભવ આ ભાઇઓની પાસે મેં રજુ કર્યો. તેઓ વિદાય થયા. છેવટે શું કર્યું એની મને ખબર નથી, પણ આ દૃષ્ટાન્ત રિવાજનું કેટલું બળ છે એ આપણને બતાવે છે. એવું છતાં જ્યાં સુધી આપણે એ

બળની સામે પુરુષાર્થ ન કરીએ ત્યાં સુધી પ્રજાનું હનન કરનારા દુષ્ટ રિવાજો આપણે દૂર નથી કરી શકવાના.

ઘરથી શરૂઆત

પણ હું તો વરઘોડા ઉપરથી કજોડાની વાત ઉપર ચડી ગયો. બાળકીઓને બચાવવામાં પાટીદારોને જેટલી મુશ્કેલી આવે તેટલી સામાન્ય માણસને જૂઠા આડંબરવાળા વરઘોડામાંથી છૂટતાં તો ન આવી શકે. કોઈની પણ સહ જોયા વિના જેનેવરઘોડાનો કંટાળો આવે તે પોતે તો તુરત સુધારો કરી નાંખશે તો આપણે આ અને એવા અનેક પ્રાણઘાતક પ્રપંચોમાંથી અલ્પ પ્રયાસથી છૂટી જઈશું.

તા. ૩૦-૫-૧૯૨૦

ગાંડપણ

રાજ્યસત્તાનું ગાંડપણ

હું કહી ગયો છું કે અસહકાર વગેરે ઉગ્ર શસ્ત્રો વાપરતા આપણે ધીરજ વાપરતાં શીખવું જ જોઇયે. જો ગુસ્સામાં આવી જવાય તો ભારે હાનિ થઇ જાય. સરકાર ગુસ્સામાં આવી જાય એ પણ સહન કર્યે જ છૂટકો. જ્યારે જ્યારે રાજ્યસત્તાથી અન્યાય થઈ જાય છે ત્યારે ત્યારે લગભગ દરેક વખતે સત્તાવાળા પ્રજા મર્યાદા છોડી દે અને ખુનખરાબો કરે એવું ઇચ્છે છે. અને જો પ્રજા એ દાવમાં આવી જાય તો પેલા અન્યાય ઉપરથી પ્રજાનું ધ્યાન પલટીને અશાન્તિ તરફ દોરાય છે. ખુનખરાબી કરનારાને દબાવવામાં રાજા પ્રજા એકત્ર થાય છે અને અંતે પેલો અન્યાય ભૂલાઈ જવાય છે. અથવા અન્યાયની સામે પ્રજા હીલચાલ કરતી હોય છે ત્યારે તે હીલચાલને દબાવવા રાજ્યસત્તા ભારે પ્રયત્ન કરે છે અને થયેલા અન્યાયને ઢાંકવામાં વિવેકની મર્યાદા ચુકી જવાય છે. પરિણામ એવું આવે છે કે અન્યાયની સામે થતી હીલચાલને દબાવવામાં રાજ્યસત્તાને ગાંડપણ આવી જાય છે.

પં. જવાહરલાલ પર દબાણ

એવું ગાંડપણ આપણી સરકારને આવી ગયેલું મને જોવામાં આવે છે. પંડિત મોતીલાલ નેહરૂને સંયુક્ત પ્રાન્તમાં બધા જાણે છે. ત્યાંના ગવર્નર તેમને ત્રીસ વરસ થયાં ઓળખે છે. તેમના એક જ પુત્ર જવાહરલાલ બૅરિસ્ટર છે અને એ પણ સારી રીતે જાણીતા થયેલ છે. પોતાના પિતાજીને તેમના ધંધામાં અને જાહેર કામમાં સંપૂર્ણ મદદ કરે છે. સંયુક્ત પ્રાન્તમાં સહુ કોઇને ખબર છે કે એમનાં

માતુશ્રીની તબીયત હમેશાં નાજુક રહે છે. રા. જવાહરલાલ નેહરૂનાં પત્નીની તબીયત હાલ ઘણી ખરાબ છે. નેહરૂ કુટુમ્બ વખતોવખત ઉનાળામાં હવાફેર કરવા મસૂરી જાય છે. આ વખતે ઉપર જણાવેલી માંદગીને લીધે મસૂરી જવાની વિશેષ જરૂર હતી. જ્યારે એ નિશ્ચય થયો ત્યારે અફઘાનિસ્તાનના એલચીઓ મસૂરી જવાના છે એ તેમના ખ્યાલમાં પણ ન હતું. જ્યાં તેઓ ઉતરવાના હતા ત્યાં જ આ એલચીઓ પણ ઉતરશે એ પણ તેમને ખ્યાલ ન હતો. છતાં મસૂરીમાં ઉતરવાની ઘણી સગવડો ન હોવાથી નેહરૂ કુટુમ્બ અને અફઘાનિસ્તાનના એલચીઓ ભટકાયા. બન્ને એક જ મકાનમાં રહે એ સરકારી અમલદારોથી સહન ન થઇ શક્યું. છતાં રા. જવાહરલાલ નેહરૂની ઉપર એકદમ દાબ મુકવાનું પણ ન બની શકે એમ હતું, તેથી પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડન્ટે તેમને બોલવીને કહ્યું કે જો તેઓ એવી કબૂલત આપે કે પેલા એલચીઓની સાથે બોલચાલીનો પણ વહેવાર નહિ રાખે તો તેમને મસૂરીમાં રહેવા દેવામાં આવશે. જેને પોતાનું માન વ્હાલું છે તે માણસ આવી ખોળાધરી કેમ આપે? ભલે એલચીઓની સાથે મુદ્દલ વહેવાર ન હોય. રા. જવાહરલાલ તો પંદર દિવસ મસૂરીમાં રહ્યા, છતાં એક શબ્દ સરખો પણ એ એલચીઓની સાથે નહોતા બોલ્યા. પણ સ્વેચ્છાએ વગરપ્રસંગે કોઇની સાથે ન બોલવું એ એક વાત છે અને કોઇનાં દબાણથી અમુક માણસની સાથે નહિ બોલવાની પ્રતિજ્ઞા કરવી એ જુદી જ વાત છે. તેથી રા. જવાહરલાલે તેવી બંધણી કરી આપવાની ના પાડી. તેથી તેમને તુરત જ મસૂરી છોડવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો. અમલદારને રા. જવાહરલાલે બધી હકીકત જણાવી હતી. પોતાની મુશ્કેલીઓ પણ કહી હતી. પણ મુશ્કેલીઓની સાથે અમલદારને શી લેવાદેવા હોય?

શુદ્ધ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય કેવું હોય?

જો પ્રજાના નબળામાં નબળાં અંગની મુશ્કેલી પણ રાજા જોતો હોય તો એ તો રામરાજ્ય કહેવાય, એ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય કહેવાય. એવી આશા આધુનિક જમાનામાં કોઇ પણ રાજ્યની—પછી તે ભલે અંગ્રેજ હોય કે હિન્દી હોય, ખ્રિસ્તી, મુસલમાન કે હિન્દુ હોય—રાખી શકાય જ નહિ. જે યૂરોપની આપણે નકલ કરવા અધીરા થઇ ગયેલા દેખાઇયે છીયે તે યૂરોપ પણ પશુબળને અથવા પશુબળને મુકાબલે વધુમતને પૂજે છે. અને વધુમતવાળા કંઈ નબળાની હમેશાં રક્ષા કરે છે એવું બનતું નથી. વધુમતનો ન્યાય એ સામાન્ય વિષયોમાં સામાન્ય રીતે લૌકિક ન્યાય છે એમ કહી શકાય. પણ શુદ્ધ ન્યાય તો સર્વના કલ્યાણમાં જ હોઇ શકે. એટલે જ્યાં નબળામાં નબળા માણસની પણ પૂરેપૂરી રક્ષા કરવામાં

આવતી હોય અને તેના હક પણ પૂરેપૂરા જાળવવામાં આવતા હોય ત્યાં જ શુદ્ધ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય ગણાય. પ્રજાની સત્તાથી ચાલતા રાજ્યનો અર્થ ઘણા મતને ન્યાયે ન્યાય એ નથી, પણ પ્રજામાંના નાનામાં નાના અંગનું પણ પોષણ થાય એ છે. આવા પોષણ અને આવા ન્યાયની આશા આપણે અત્યારે આપણી સરકાર પાસેથી નથી રાખી શકતા. પણ જે પગલું સરકારે ભર્યું છે એ તો ચોખ્ખું ગાંડપણ છે, કારણકે એ પગલાને સારૂ તેમની પાસે કંઇ પણ સબળ કારણ હોય એવી કલ્પના થઇ શકતી નથી.

ગાંડપણનું ઔષધ

આ તો ગાંડપણની એક નિશાની. સિંધથી જે ખબર આવી છે તે ખરોબર હોય તો ત્યાં તો એક ડેપ્યુટી કમીશનર ગાંડપણની સીડીને છેક છેલ્લે પગથીએ પહોંચી ગયા જણાય છે. ખિલાફતની હીલચાલને બંધ કરવાના ઇરાદાથી આબરૂદાર માણસોની ઉપર દાબ મુકયા કરે છે, એટલું જ નહિ પણ એક આબરૂદાર ગૃહસ્થને તેમણે માર માર્યાનું કહેવામાં આવ્યું છે. આપણે આશા રાખીશું કે મુંબઇના ગર્વનર સાહેબ આની પૂરી તપાસ કરશે. પણ અત્યારે તો આપણે આપણી ફરજ તપાસવાની વિશેષ જરૂર છે. હજુ તો અસહકાર શરૂ થયો ગણાય નહિ, પણ જ્યારે એ શરૂ થશે ત્યારે તેને દાબવાને સારૂ સરકાર પોતાનાથી અજમાવી શકાય તેટલું બધું જોર અજમાવશે તેમાં કંઇ શક નથી. તે વખતે કેટલું ગાંડપણ આવશે એ કોણ કળી શકશે? એવે સમયે જો પ્રજા નિશ્ચળ રહી શકે, શાન્ત રહી શકે અને પ્રજા તરફથી જરાયે ખુનરેજી ન થાય તો પ્રજા ઘણી ઉંચી પાયરીએ ચડેલી ગણાશે અને ખિલાફતના પ્રશ્નનો છેવટનો નીકાલ આપણા પક્ષમાં આવશે એ વિષે મને મુદ્દલ શંકા નથી.

અસહકાર વગેરે વિષે છેવટના ઠરાવ કરવાને સારૂ ખિલાફત કમિટીની સભા તુરતમાં ભરાવાની છે. ઘણે ભાગે ઑલ ઇન્ડિયા કૉંગ્રેસ કમિટીની સભા ૩૦મી મેએ થવાની છે તે જ અરસામાં કાશી અથવા તો પ્રયાગમાં આ કમિટી પણ મળવાનો સંભવ છે.

અસહકારમાં કેમ ઢીલ થાય છે?

ગુસ્સાભર્યો કાગળ

'નવજીવન' નો એક વાચક લખે છે:—

"અફસોસ સાથે લખવું પડે છે કે આ વખતના આપના પત્રમાંથી ખિલાફત માટે 'નિરાશા' નામના મથાળાવાળો શબ્દ વાંચવો પડયો. જ્યારે આપ હજુ સુધી સર્વેને

ખિલાફત માટે ઉચ્ચ પરિણામો લાવવાની આશા આપી રહ્યા છો ત્યારે 'નિરાશા' જેવો શબ્દ આપના પત્રમાં કેમ દેખાય?

વીર પુરુષોના શબ્દકોષમાં 'નિરાશા' જેવો શબ્દ પણ ન સંભવે. એક બાજુ હિંમત અપાય અને બીજી બાજુ 'નિરાશા' જેવો શબ્દ વપરાય તેનો શો અર્થ?

હવે તુર્કીના ભાગલા તો જુલમગાર અને આપખુદ સત્તાધીશોએ પાડી નાંખ્યા છે; તે આપના 'નિરાશા'વાળા લેખમાં સ્પષ્ટ થયું છે. તો પછી અસહકાર જે એક નિઃશસ્ત્ર પ્રજાને માટે અલબત્ત ઉમદા સાધન છે તે ક્યારે અમલમાં મુકશો? શું ઇંગ્લંડના બેઈમાન વિશ્વાસઘાતી પ્રધાનો અને હિન્દના આપખુદ અધિકારીઓની મદદ કે આશા માટે બેઠા છો? અને જે શઠોને અમેરિકાને ઠગતાં અને તુર્કીને માટે વચન ઉથાપતાં વાર ન લાગી તેવા અધમો ઉપર આસ્થા રાખવી? તે આપણી મૂર્ખતા વિના બીજું શું સૂચવે છે? કે કંઈ પ્રજા કેળવવાની કે કોઈ બીજી પ્રવૃત્તિમાં છો? પણ આવી બાબતોમાં ચોક્કસ યાદ રાખજો કે 'Delay is dangerous;' કારણકે જેમ ઢીલ થશે તેમ પ્રજાનો ઉત્સાહ નરમ પડશે. આ સર્વ ઠેકાણે સરખા અનુભવાયેલા સૂત્રને શું ખોટું ધારો છો? અને હવે તો તૈયારી કેટલી? વખત બહુ ગયો. દરખાસ્તો ઘણી પસાર થઈ. પણ શું મૉડરેટો, જેને પ્રજાનો ઘણો ભાગ દેશદ્રોહીઓ અને ખુશામતીઆઓ કરતાં વધારે સમજતો નથી, તેમનાં બણગાંથી ડરો છો? જેમ રૉલેટ ઍક્ટને રદ કરાવવા માટે પ્રજાઉત્સાહ નરમ પડી ગયો તેમ ખિલાફત સંબંધમાં પણ કરવા માગો છો? જે મુસલમાન બાંધવોએ તમને પોતાની સેનાના નાયક બનાવ્યા છે તેમને શું આશામાં જ રાખી વિશ્વાસઘાત કરવા માગો છો? રૉલેટ ઍક્ટ માટે તો લખતો નથી. પણ આપ તે વગરપ્રવૃત્તિએ રદ કરાવવા માગો છો તે અજ્ઞાનતાથી વધુ શું છે? શું આરંભશૂરા જ છો?"

અસહકાર કેમ અટકે છે?

ઉપલા લખાણમાંથી કોઇક જગ્યાએથી મેં વિશેષણ ખસેડયું છે. હજુ બીજા પ્રહારો તો ઘણુયે છે, પણ એ આપતાં મારી હિંમત ચાલતી નથી. આ લખનારે પોતાનું નામ પણ આપેલું છે; તે પણ આપવા ઇચ્છતો નથી. કદાચ તેણે પોતે પણ મજકુર પત્ર મને એકાન્તે સલાહ તરીકે જ લખ્યો હોય. છતાં જે આપવા જેવો ભાગ હતો એમ લાગ્યું તે ભાગ આપી ગયો છું.

જ્યાં સુધી આટલા બધા ગુસ્સાથી ભરેલા અને વહેમાયેલા માણસો છૂટા-છવાયેલા પણ પ્રજામાં પડયા છે, ત્યાં સુધી જ અસહકાર વગેરે અમૂલ્ય શસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરતાં મુશ્કેલીઓ આવ્યા કરે છે. અસહકાર જેવા શસ્ત્રના ઉપયોગમાં જે તત્ત્વ સમાયેલું છે એ તો આ લખનાર સમજેલ જ નથી. અને તેનામાં મુસલમાન ભાઇઓના જેટલી ધીરજ પણ નથી. મારી કલ્પનામાં અસહકાર એ કેવળ નિઃશસ્ત્ર પ્રજાનું હથિયાર છે એવું છે જ નહિ. નબળા સબળા બધા તેનો ઉપયોગ કરી શકે. અમુક પ્રસંગોમાં અસહકાર એ ધર્મ છે એ હું સમજાવી ગયો છું.

અંગ્રેજ પ્રજાની મુક્તકંઠ પ્રશંસા

ઇંગ્લંડના પ્રધાનો પર જે ભારે આક્ષેપો મુકવામાં આવેલા છે એ અયોગ્ય છે. વડા પ્રધાને આ સવાલમાં વિશ્વાસઘાત કર્યો છે એમ હું માનું છું, પણ અંગ્રેજ પ્રધાનમંડળ બેઇમાન અને વિશ્વાસઘાતી છે અથવા હિન્દના અધિકારીઓ માત્ર આપખુદ છે એવું હું માનતો જ નથી. અંગ્રેજ પ્રજા અથવા તો અંગ્રેજ પ્રધાન-મંડળ આપણા કરતાં ભારે ઉતરતા છે અને આપણે ગુણોનો ભંડાર છીયે એવી મારી માન્યતા નથી. અંગ્રેજ પ્રજાની ઉપર હું પોતે તો આશક છું. એ પ્રજા શૂરવીર, ભોળા દિલની અને કાંઇક ઇશ્વરનો ડર રાખનારી છે, સદંતર ધર્મથી વિમુખ નથી. એ પ્રજા જેમ પશુબળને પૂજનારી છે તેમજ નીતિબળને ઓળખનારી છે. એ પ્રજાથી અનેક દોષો થયા છે તેમ અનેક પુણ્યકર્મો પણ થયાં છે. એ પ્રજામાં ખરેખર કેટલાક યોગીજનો પેદા થયા છે અને તે ઉપાસવાલાયક છે. તેનામાં જે યોજનાશક્તિ છે; જે ધૈર્ય છે, જે કળા છે એ અનુકરણ કરવા લાયક છે. તેનામાં દોષ જોવાથી, હિન્દુસ્તાન પ્રત્યેના તેના અન્યાયોથી હું મારી ન્યાયવૃત્તિને ખોઇ દેવા કે ઢાંકવા તૈયાર નથી. જેટલું અંગ્રેજોના ગેરઇન્સાફની સામે હું ઝૂઝયો છું તેટલે દરજ્જે બીજા કોઇ ભાગ્યે જ ઝૂઝયા હશે. પણ એ ઝૂઝવાની પાછળ ઉંડે ઉંડે એ પ્રજાની પ્રત્યે મારો ભાવ અથવા મોહ કહો તો મોહ પણ રહેલ છે. નીતિબળને જેટલી ત્વરાથી અંગ્રેજો પારખી લે છે તેટલી જ ત્વરાથી હિન્દુસ્તાનની પ્રજાને છોડીને બીજી પ્રજા નહિ પારખતી જ હોય એવી મારી માન્યતા છે. અને તે પાયાની ઉપર મેં મારી ઘણી લડતો ચણેલી છે. પણ કદાચ મારી ગણતરીમાં ભૂલ હશે તો એ મને પશ્ચાત્તાપનું જરાયે કારણ નહિ રહે, કેમકે કોઇ લડતનો મારો આધાર બાહ્ય વસ્તુ ઉપર નથી, પણ પ્રત્યેક લડત અને તેને વિષે લેવાયલા સાધનોની કેવળ નિર્મળતા ઉપર રહેલો છે. સત્યને કાળની બાધા આવતી જ નથી. સત્યમાં ધીરજને પુષ્કળ અવકાશ છે. રાહ જોવામાં જરાયે ભય સત્યને આચરનાર માને જ નહિ.

મૉડરેટોની દેશસેવા

વળી મૉડરેટો ઉપર કેવા આક્ષેપો ? મૉડરેટો માત્ર દેશદ્રોહી અને ખુશામતીઆ છે એમ પ્રજાનો ઘણો ભાગ માનતો હોય તો હું જરૂર નિરાશ થાઉં અને દુઃખ પામું. હું તો બન્ને પક્ષને દેશનું હિત ચાહનારા માનું છું. જે વખતે આપણે બધા સૂતા હતા તે વખતે સુરેન્દ્રનાથનો અવાજ આખા હિન્દુસ્તાનને ગજવી રહ્યો હતો. એક સમય એવો હતો કે જ્યારે સર દીનશા વાચ્છાના શબ્દોને મુંબઇ ઇલાકો ઝીલી લેતો હતો. આવા દેશના નાયકોને દેશદ્રોહી અથવા ખુશામતીઆ કહેવા એને હું પાપ માનું છું. તેઓના ઘણા વિચારો મને અત્યારે પસંદ નથી પડતા. મારો નવો

અનુભવ મને અવશ્ય નવું શીખવે છે. સુરેન્દ્રનાથ બૅનરજીનો અંગ્રેજી ઉપરનો મોહ હું સાંખી શકતો નથી. સર દીનશા વાચ્છાના અર્થશાસ્ત્રોના કેટલાક નિયમો હું ગ્રહણ કરી શકતો નથી. પણ તેથી તેઓના પ્રત્યે રહેલો મારો પૂજ્યભાવ લવલેશ પણ ઓછો થઇ શકતો નથી. તેઓએ કરેલી દેશસેવા હું ભૂલી શકતો નથી, અને જે ઉમ્મરે તેઓ પહોંચ્યા છે એટલી ઉમ્મરે હું પહોંચી શકું અને ત્યારે પણ મારામાં દેશની સેવા કરવાનો ઉત્સાહ તેઓના જેટલો રહી શકે તો હું મને ભાગ્યશાળી સમજું. તુલસીદાસે ગાયું છે કે જડ ચેતન ઉભય ગુણદોષમય છે. પણ આપણું કામ, જેમ હંસ વારિરૂપી વિકારને ત્યજીને કેવળ પયને જ ગ્રહણ કરે છે, તેમ ગુણદોષનું પૃથક્કરણ કરી, બધાના દોષનો ત્યાગ કરી ગુણને જ ગ્રહણ કરવાનો છે; કેમકે જો આપણા જ દોષોને આપણાં સગાંવ્હાલાં અને સંસાર જોયાં કરશે તો આપણી શી વલે થશે?

ઝેરી વાયુમાંથી મુક્તિ

ગુજરાતની પ્રજાને હું અવશ્ય વીનવવા ઇચ્છું છું કે તેણે અત્યારે ચાલતો ઝેરી પવન તજવો જોઇએ. ઉપરનો પત્ર એ પવનની નિશાની છે અને તેથી જ મેં તેને અહીં સ્થાન આપ્યું છે. મારી પોતાની માતૃભાષા ગુજરાતી હોવાથી, શેષ જન્મભૂમિ ગુજરાત હોવાથી હું મારા સારામાં સારા ઉદ્‌ગારો વહેલામાં વહેલો ગુજરાતને જ આપી શકું એવી મારી માન્યતા છે; અને ગુજરાતની મારફતે તેનો પ્રચાર હિન્દુસ્તાનમાં થઈ શકે, એમ હું જાણું છું. જે ઝેરી વાયુ અત્યારે પ્રવર્તી રહ્યો છે તેમાંથી ગુજરાત અને હિન્દુસ્તાન મુક્ત રહો એવી મારી તીવ્ર ઇચ્છા છે, મુક્ત રહી શકે એમ હું જીવતાં સુધી માન્યા કરીશ. અને સત્યરૂપી સુગંધમય વાયુને ઝપાટાબંધ ફેલાવવામાં વખત જાય છે તેનું કારણ માત્ર હું વર્ણવી ગયો એ ઝેરી વાયુ જ છે. આપણે અંગ્રેજો પ્રત્યે ક્રોધ કરીને, માનવજાતનો અવિશ્વાસ રાખીને, એકબીજા પક્ષો ઉપર આક્ષેપો ઢોળીને, અરસપરસ તિરસ્કાર રાખીને દેશનો ઉદય નથી જોવાના. તિરસ્કાર, દોષદર્શન એ બધાં રોગનાં—નબળાઇનાં લક્ષણ છે. નબળો બધે નબળાઇ જ જુએ છે. દુષ્ટ બધાને દુષ્ટ જ માને છે. સર્પ કે વીંછી સહુથી ડરે છે. આ જગતનો કાયદો છે, તેને આપણે કેમ ભૂલીશું? 'આપ ભલા તો જગ ભલા.'

રોલેટ કાયદા વિષે વિશ્વાસ

રોલેટ ઍક્ટ વિષે પણ બે શબ્દ કહી લઉં. એ કાયદો તેની મુદ્દત પહેલાં રદ થવાનો જ છે એવો મારો વિશ્વાસ છે, અને તે, કાયદાના સવિનય ભંગ રૂપી

સત્યાગ્રહની ફરી જરૂર જણાયા વિના થશે એમ હું માનું છું. પણ કદાચ તેમ ન થયું તો સત્યાગ્રહ અવશ્ય ફરી થશે એ વિષે મને શંકા નથી.

વિવિધ ચર્ચા

એક બ્હેનનો કાગળ

મને હું જ્યારે સ્વદેશીને અર્થે કાઠીયાવાડમાં પ્રવાસ કરતો હતો તે વખતે કેટલાક પત્રો મળેલા અને 'નવજીવન' ઑફિસમાં પણ કેટલાક પરભારા ગયેલા. એ બધાનો જવાબ હું તે જ વખતે 'નવજીવન'માં નહિ આપી શકેલો. કોઇને મેં ખાનગી ચિઠ્ઠીઓ પણ લખેલી કે અવકાશ મળ્યે જવાબ આપીશ. બધા કાગળો મેં કાળજીથી સંઘરી રાખ્યા છે, તેની ઉપર આંખ ફેરવી જવાનો આ અઠવાડએ મને પ્રસંગ આવ્યો. તેમાં કેટલાક કાગળો હમેશાં તાજા જ જેવા લાગે તેવા છે તેનો પ્રસંગોપાત ઉપયોગ કરવા ધારૂં છું. તેવો એક કાગળ કાઠિયાવાડનાં એક પ્રખ્યાત અને ધર્મપરાયણ બ્હેનનો છે. તેમાંનો ભાગ હું નીચે ઉતારી લઉં છું.

"આપનો અભિપ્રાય દેશહિતને માટે એક રેંટીયામાં જ સમાઇ જવાનો છે કે આગળ કાંઈ બીજો વિસ્તાર વધારવાનો વિચાર છે ? આ આપણા દુર્બળ દેશને સોય, પેન્સિલ, હોલ્ડરો, શીવવાના સંચા વગેરે વસ્તુની જરૂર પડે છે. તે પરરાજ્યમાંથી આવીને આપણા વ્હાલા દેશને દુર્બળ બનાવે છે. હું આશા રાખું છું કે આપે ખાદી પહેરાવવાને માટે દઢ આગ્રહ કર્યો છે તો ઉપરના વિચાર પણ ધ્યાન બહાર નહિ હોય.

વળી એક બીજી જરૂરની વાત પૂછું છું. આ દુર્ભાગી હિન્દુસ્તાન ઉગ્રભાગી ક્યારે થશે તે આપ તો જાણતા હશો, પણ બીજાઓને પણ જણાવશો. બધી કોમો કરતાં આપ અંત્યજ કોમોને વધારે ઉત્તેજન આપો છો તેનું વિશેષ રહસ્ય શું હશે ? હિન્દુસ્તાનમાં ઘણી કોમો દુર્બળ સ્થિતિમાં છે તેમાં અંત્યજની કોમ ઉપર આપની વધારે લાગણી હોય એમ દેખાય છે. આ મારૂં માનવું તે ખોટું હશે, કારણકે આપ आत्मवत् सर्व भुतेषुના સિદ્ધાન્તને માનીને સત્યાગ્રહ પકડો છો."

આ પ્રમાણે સાર મજકુર બ્હેનના કાગળનો છે. એવા જ સવાલો મુસાફરી દરમિયાન બીજાઓએ પણ પૂછેલા તેથી એનો જવાબ આપવાનો પ્રયત્ન કરીશ.

મારી સ્વદેશીની કલ્પના

પ્રથમ સ્વદેશી વિષે મારી સ્વદેશીની કલ્પનામાં માત્ર કાપડનો જ સમાવેશ છે; કેમકે પરદેશી કાપડનો ઉપયોગ થવાથી હિન્દુસ્તાનમાંથી લગભગ ૫૦ કરોડ રૂપીયા પ્રતિવર્ષ ચાલ્યા જાય છે. જોકે એ બધા રૂપીયા આપણે આપણા કારીગરોમાં જ વાપરી શકીયે છીયે. તેટલા કે તેથી ઓછા આપણે આગળ વાપરતા હતા. તે ધંધાની

અવેજીમાં આપણા કારીગરોએ બીજો ધંધો ગ્રહણ કર્યો નથી અને અસંખ્ય ઓરતો જે પોતાના ઘરમાં નિરંતર થોડુંઘણું સૂતર કાંતી હિન્દુસ્તાનને ઢાંકતી હતી તે ઓરતોની દીકરીઓ અત્યારે પોતાની માનો પવિત્ર ધંધો ભૂલી ગઈ છે અને તેને બદલે બીજો ધંધો કશોયે કરતી નથી તેથી જ દેશમાં અત્યંત ભૂખમરો વધ્યો છે; અને ગમે તેવા બીજા પ્રયત્ન થાય તોપણ જ્યાં સુધી આ કારીગરો અને ઓરતો પોતાનો અસલી ધંધો ફરી ગ્રહણ નહિ કરે ત્યાં સુધી કદાચ હિન્દુસ્તાનમાં ચારગણી મીલો થઇ જાય તોપણ કરોડોની ગરીબાઇ કદી ઘટવાની જ નથી. એવા કારણથી મેં સ્વદેશીને ઉત્તમ ધર્મ માન્યો છે અને હજુ માનું છું. સોય, હોલ્ડર ઇત્યાદિ દેશમાં પેદા થાય એ ઇચ્છવાજેવું છે. આપણે છેવટે એ સ્થિતિએ પણ પહોંચવું રહ્યું છે. પણ એની સરખામણી કાપડની સાથે થઇ જ નહિ શકે. આ ઉદ્યોગો આપણે નવા દાખલ કરવાના રહ્યા. તેમાં કરોડો જે કંગાલ થઇ ગયા છે તેઓને આપણે નહિ રોકી શકીયે. અને જે શક્તિ વડે આપણે ૬૦ કરોડનું નવું કાપડ અસંખ્ય સ્ત્રીઓ અને કારીગરોની મારફતે કઢાવી શકીશું તે શક્તિ આપણને આગળ પર પણ કામ આવશે. ૬૦ કરોડ રૂપીયાની વાર્ષિક આવકનો ઉદ્યોગ હિન્દુસ્તાનમાં દાખલ કરવામાં ઘણો આત્મભોગ, યોજનાશક્તિ, બુદ્ધિ, પ્રામાણિકતા, દ્રઢતા ઇત્યાદિ ગુણોને ખૂબ કેળવવા પડશે. તે ગુણો જ્યારે ઘણા કેળવાશે ત્યારે જ આપણે મેં કલ્પેલી સંકુચિત લાગતી સ્વદેશીને મજબૂત પાયા ઉપર મુકી શકીશું.

અંત્યજોદ્ધાર-ની ખાસ જરૂર

હવે અંત્યજો વિષે હિન્દુસ્તાનમાં મંદભાગ્યનો પ્રશ્ન આમાં સમાઇ ગયો છે. અંત્યજનો પ્રશ્ન કરીને આ બહેન શંકા ઉઠાવે છે કે શું અંત્યજને અંત્યજતામાંથી મુક્ત કરીને હિન્દુસ્તાનને આપણે ઉગ્રભાગી કરી શકીશું? મને લાગે છે જરૂર એવું પરિણામ લાવી શકાય, કેમકે જે શક્તિ વડે આપણે મહાપાપમાંથી મુક્તિ મેળવીશું તે શક્તિ વડે બીજા પાપોમાંથી આપણે નીકળી શકીશું, અને મારી દ્રઢ માન્યતા છે કે જ્યાં સુધી આપણે કેટલાંક પાપકર્મોમાં પડેલા છીયે ત્યાં સુધી હિન્દુસ્તાન મંદભાગી રહેશે જ. હું અંત્યજની સેવા કરીને આખી કોમની સેવા કરૂં છું એવી મારી માન્યતા છે. જેમ અંત્યજ દુઃખી છે તેમ બીજાઓ પણ છે, છતાં અંત્યજની ઉપર આપણે ધર્મને નામે ધાડ પાડીયે છીયે તેથી એ ધર્મમાંથી નીકળી જવા અને નીકળવાને બીજાને સૂચવવા ચુસ્ત હિન્દુ તરીકે મારી વિશેષ ફરજ માનું છું. અંત્યજના દુઃખનો મુકાબલો પ્રજાના બીજા કોઇ પણ વિભાગના દુઃખની સાથે આપણે નહિ કરી શકીયે. અંત્યજ અસ્પૃશ્ય છે

એવો ધર્મ આપણે કેમ માનીયે છીયે એ મારી બુદ્ધિ ગ્રહણ કરી શકતી નથી અને એનો વિચાર કરૂં છું ત્યારે મારૂં હૃદય કંપે છે. આ અસ્પૃશ્યતા હિન્દુધર્મનું અંગ કદીયે ન હોઈ શકે એવી સાક્ષી મારો આત્મા પૂરે છે. આટલાં વર્ષો સુધી તેમને અજ્ઞાનપણે અસ્પૃશ્ય ગણીને હિન્દુ સંસારે પાપનો થર જમાવેલો છે તે દૂર કરવા આખું જીવન અર્પણ કરવું એ મને જરાયે વધારેપડતું નથી લાગતું. અને હું કેવળ એ જ કાર્યની અંદર નથી રોકાઇ શકતો એટલું મને દુઃખ રહ્યાં કરે છે.

અસ્પૃશ્યતા-નિવારણની મર્યાદા

આમાં અંત્યજની સાથે જમણવ્યવહાર કે બેટીવ્યવહાર રાખવાનો સવાલ જરાયે ઉત્પન્ન થતો નથી. કેવળ અડકવા નહિ અડકવાનો જ પ્રશ્ન છે. અંત્યજ મુસલમાન થાય તો હું અડું, ખ્રિસ્તી થાય તો હું એને સલામ કરૂં, જે ખ્રિસ્તી અથવા મુસલમાનને તે અડે તેને અડતાં પાપ ન માનું, પણ તે અંત્યજને અડતાં મને સંકોચ થાય! એ વિચાર મને તો અન્યાયભર્યો, વિવેકરહિત અને અધર્મી જ લાગે છે. તેથી જ હું અંત્યજને અડકીને મને પોતાને પવિત્ર થયેલો માનું છું અને અનેક રીતે મર્યાદામાં રહીને હિન્દુ સંસારને આ આરોપમાંથી નીકળી જવા વીનવ્યા જ કરૂં છું. આ બહેન જેણે સરળભાવે ઉપરનો કાગળ લખ્યો છે તેને પણ હું તો વીનવું કે એ પોતાની સરસ શક્તિ અને પોતાની વગનો સંપૂર્ણ ઉપયોગ કરીને હિન્દુ સંસારને અસ્પૃશ્યતાના પાપના બોજામાંથી છોડાવવામાં ભાગીદાર થાય અને પોતે થોડા વખતને સારૂ પણ પવિત્ર રેંટીયો પોતાના ઘરની અંદર દાખલ કરીને થોડા સમયનું દાન હિન્દુસ્તાનને કરે અને પોતાની અજ્ઞાની બહેનોને સારૂ સરસ દાખલો બેસાડે.

નોંધ

એક સુંદર નમૂનો

નિશાળોમાં ગરીબની પેટી

ઓરિસ્સા દુષ્કાળ ફંડમાં અનેક જગ્યાએથી કંઇ પ્રયત્ન વિના પૈસા આવ્યા કરે છે. એ દયાની અને પ્રજાભાવનાની શુભ નિશાની છે. પણ મુંબઈની એસ્પ્લેનેડ હાઇસ્કૂલની ગરીબની પેટીમાંથી જે ફાળો આવ્યો છે તે ધ્યાન ખેંચવા લાયક છે. આ હાઇસ્કૂલમાં એક પેટી રાખવામાં આવે છે. તેમાં વિદ્યાર્થીઓને અને શિક્ષકોને પૈસા નાંખવાનું ઉત્તેજન આપવામાં આવે છે અને તે પૈસાનો ઉપયોગ ગમે તે ઠેકાણે નાતજાતનાં બંધન વિના દુઃખનિવારણ અર્થે કરવામાં આવે છે. એ પેટીમાં માત્ર એ હાઈસ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો અને નોકરો જ પૈસા નાંખી શકે છે. તેને સારૂ યોગ્ય નિયમો ઘડી મેલવામાં આવ્યા છે કે જેથી કંઇ ઘાલમેલ થઇ ન શકે. નાંખવાની ઓછામાં ઓછી રકમ બે

આના ઠરાવવામાં આવેલી છે અને વધારે રકમોને સારૂ જુદાં જુદાં પ્રમાણપત્રો વગેરે કાઢી લાલચો આપવામાં આવી છે. એ ધારાઓની ભાંજગડમાં અહીં ઉતરવાની જરૂર નથી, પણ આ પ્રમાણે પેટી કાઢવાનો રિવાજ અનુકરણીય છે એ તરફ જ અમે ધ્યાન ખેંચીયે છીયે. દરેક સુવ્યવસ્થિત નિશાળમાં બાળકોને અને મહેતાજીઓને યથાશક્તિ દાન કરવાનું ઉત્તેજન આપવામાં આવે અને તેનો સદુપયોગ થાય તો દેશમાં દુઃખનિવારણને સારૂ સ્હેજ પ્રયત્ને મોટી રકમ પેદા થઇ શકે અને તેનો દરેક નિશાળ પોતાને જોખમે સદુપયોગ કરી શકે.

નોકરોની સ્થિતી કેમ સુધરે ?

નોકરોની સહકારી સમાજ

'નવજીવન' નિયમસર વાંચનારને યાદ હશે કે તા. ૨૧મી સપ્ટેમ્બરના અંકમાં 'સર્વોદય'નામે એક ચર્ચાપત્રીએ મજૂરોના કામમાં કલાકો ઘટાડવાની સૂચના કરેલી તે ઉપર 'વિરાગી' ઉપનામથી લખનાર એક શિક્ષિત વેપારીએ પોતાના વિચારો જણાવ્યા છે. તેમાં તે લખે છે: "કેવળ કાપડની બજારમાં નોકરવર્ગની સંખ્યા આસરે દસ હજારની હશે. એ જ પ્રમાણે રૂ, સૂતર, કરિયાણું, અનાજ તથા શરાફી વગેરે ધંધાને વિષે સમજવું. નોકરોને ઘણે ઓછે પગારે લાંબો વખત કામ કરવું પડે છે તેમાં યોગ્ય ફેરફાર થવો જોઇયે. એ સ્વીકારતાં છતાં 'વિરાગી' કહે છે કે આ સર્વ મુશ્કેલીઓ દૂર કરવાનો રામબાણ ઉપાય એ સહકાર જ છે. જુદા જુદા ધંધાના નોકરો માટે નોકરવર્ગે સહકારી સમાજ સ્થાપી દરેક નોકરને તેના સભાસદ થવાની ફરજ પાડવી. આવી સમાજ નોકરોના ખાવાપીવાની, રહેવાની વગેરે અનેક સગવડો કરી શકે છે. અને આમાં શેઠો પોતે નોકરોને મદદ કરે તો ઘણા ઝપાટાથી સહકારનું કામ ચાલી શકે."

બિલાડીને ઘંટ કોણ બાંધે ?

આ વિચારો સ્તુત્ય છે એમાં તો કંઇ શંકા જ નથી. પણ એક વેળાએ ઉંદરોની સભામાં બિલાડીથી ચેતતા રહેવાને સારૂ એક ઉંદરે સૂચના કરી કે બિલાડીને ગળે એક ઘંટ બાંધવો જોઇયે અને એમ થાય તો અવાજ થતાં સહુ પોતપોતાના દરમાં ભાગી જાય. એ વખતે પ્રશ્ન એ ઉઠયો કે ઘંટ કોણ બાંધશે ? તે પ્રમાણે આવાં મહત્કાર્ય નોકરોમાંથી કોણ કરશે એ સવાલ ઉઠે છે. મુંબઈના નોકરોની આટલી મોટી સંખ્યા જો એકત્ર થાય અને તેઓ એકમતના થઇ શકે તો કામ જરાયે કઠણ નથી. જે માણસને સારો વિચાર સૂઝે તે પોતે તેનો અમલ કરવાનું શરૂ કરે એના જેવી બીજી એકે એ વિચારનો પ્રચાર કરવાની સારી યોજના ન હોઈ શકે. 'વિરાગી' પોતે જ પોતાનો વિચાર અમલમાં કેમ ન મુકે ?

માતર તાલુકામાં લૂંટ

ડરનો ત્યાગ

એક ખબરપત્રી પોતાનું નામ આપ્યા વિના લખી જણાવે છે કે માતર તાલુકામાં આજકાલ બારવટીઆ ખૂબ લૂંટ ચલાવી રહ્યા છે. તે જણાવે છે કે વૈશાખ શુદ ૫ થી બે વખત લૂંટ થઇ ચુકી. આ બાબત જેઓ ઈલાજ ઈચ્છતા હોય તેઓએ વધારે વિગત આપવી જોઈયે. નામઠામ આપતાં ડરી જવાની જરાયે જરૂર નથી. હવે આવા પ્રકારના ભય પ્રજાએ છોડી દેવા જોઇયે. અમુક જગ્યાએ લૂંટ થઇ છે એટલી ખબર આપવામાં

જોખમ તો છે જ નહિ. છતાં જોખમ હોય તેની પણ ખરી ખબર આપતાં ડરવાનું ભૂલાઈ જવું જોઇયે. ઉપરની બાબતમાં કોઈ પણ વાંચનારને વધારે ખબર હોય તો તે અમને પહોંચાડવામાં આવશે તો અમે તેનો ઘટતો ઉપયોગ કરી દાદ મેળવવાની ઉમેદ રાખીયે છીયે.

સાથે એટલું પણ કહેવાની જરૂર છે કે લોકોએ આવા ઉપદ્રવોની સામે પોતાની મેળે પોતાનું રક્ષણ કરતાં પણ શીખી લેવું જોઇયે. ગામના બધા માણસો સંપીને ઇલાજ લે તો બારવટીઆઓ સામાન્ય રીતે લોકોને લૂંટી શકે નહિ એવી અમારી માન્યતા છે.

કામદારોની સભામાં ભાષણ

રા. મંગળદાસ શેઠ, બહેનો અને સહુ ભાઇઓ,

ઈશ્વરની સાક્ષી

આજે આપણે સહુ અહીં ભેળા થયા છીયે તેનું કારણ એ છે કે જે હડતાળની જંજાળમાં આપણે પડયા હતા તેમાંથી હવે આપણે છૂટી ગયા છીયે. વળી પાછો શેઠ અને નોકરોની વચ્ચેનો સીધો સંબંધ બંધાઇ ગયો છે. આજના કામનો આરંભ આપણે એ ઇશ્વરભજનથી કરેલો છે. મને ઉમેદ છે કે એ ભજનોની ઉપર દરેક ભાઇએ અને બહેને વિચાર કર્યો હશે. ન કર્યો હોય તો હું એ ભજનો તરફ સહુનું ધ્યાન ખેંચવા ઇચ્છું છું. એ ભજનોનો સૂર તો સરસ છે જ. પણ એ સૂર ઉપર હું તમારૂં ધ્યાન નથી ખેંચતો. એ સૂરની પાછળ જે મીઠાશ રહેલી છે, જે અર્થ રહેલો છે તેની તરફ હું તમારૂં ધ્યાન ખેંચવાને ઇચ્છું છું. બન્નેમાંથી આપણે જોઇશું તો એ દેખાય છે કે એક તરફથી જીવ અને બીજી તરફથી શિવ એ બેની વચ્ચે, એક તરફથી મનુષ્યપ્રાણી પામર સ્ત્રી અને પુરૂષ, અને બીજી તરફ મહાન ઇશ્વર એ બે વચ્ચે મોટો તફાવત રહેલો છે. એક પણ વસ્તુ ઈશ્વરની ઇચ્છા વિના કરી શકાતી નથી. ઇશ્વર એ એવું પરમ મહાન તત્ત્વ છે કે જેને આધીન રહીને આપણે વર્તવું જ પડે છે, જેની સામે આપણો સત્યાગ્રહ કે દુરાગ્રહ કંઇ જ ચાલતો નથી, જે સર્વવ્યાપી છે, સર્વજ્ઞ છે, બધું જાણે છે. તેથી ભજનમાં કહ્યું કે હે ઇશ્વર, તું કેવો મહાન અને હું કેવો પામર ગમાર? મારા જેવા પામરને અહંકાર શું, અભિમાન શું? આપણું એક જ કર્તવ્ય હોઇ શકે, પ્રભુનું નામ લેવું. સૂતાં, બેસતાં, જમતાં પ્રત્યેક ક્રિયા કરતાં કરતાં પ્રભુનું જ નામ લેવું. આપણાં શાસ્ત્રોમાં અને ભજનોમાં એમ જ લખેલું છે. બધા માણસોનો અનુભવ પણ એ જ વાત કહે છે. એથી જ આપણે આજની આ મહાન સભાનું કાર્ય ઇશ્વરની પ્રાર્થનાથી શરૂ કરીયે છીયે.

અહીં હાજર રહેલા ભાઇઓ અને બહેનોને હું કહીશ કે દુનિયામાં તમારૂં આયુ સાર્થક કરી તમે ચાલ્યા જવા ઈચ્છતા હો તો તમારા દરેક કાર્યની અંદર ઈશ્વરને સાક્ષી રાખજો. દરેક કાર્ય કરતાં પહેલાં તમારી જાતને પૂછજો કે આ કાર્ય ઈશ્વરને ગમે એવું છે કે નહિ! જો એને ગમે એવું એ કાર્ય નથી એવો તમને જવાબ મળે તો તેનો તમે ત્યાગ કરજો.

મજૂરોનો ધર્મ

મજૂરોની ફરજ શી તેને વિષે વાત કરતાં મેં એ ફરજને નીચે પ્રમાણે સમજાવી હતી. જો મજૂરોએ પોતાની સ્થિતિમાં સારા બનવું હોય, પોતાના શેઠની પ્રીતિ સંપાદન કરવી હોય તો તેમણે પ્રામાણિક બનવું જોઇયે, પોતાનાં વ્યસનોને છોડવાં જોઇયે, ઉદ્યોગી બનવું જોઇયે એટલે કે મહેનતુ થવું જોઈયે, આવડત રાખવી જોઇયે અને વિવેક વાપરવો જોઇયે. વિવેક એટલે હુકમ ઉઠાવતાં આવડવું જોઇયે, અદબથી બોલતાં આવડવું જોઇયે. અદબ રાખવી એટલે શેઠની સાથે રાખવી એટલું જ નહિ, પણ દરેકની જોડે બોલતાં અદબ રાખવી જોઇયે. શેઠને પોતાને નમીયે, સલામ કરીયે અને એ જ શેઠે નીમેલા ઉપરીનું અપમાન કરીયે એ વિનય ન કહેવાય. એક શેઠીઆએ મને કહ્યું હતું કે અમારી મીલમાં સ્પીનરો એવો વાદ લઈને બેઠા છે કે અમુક હેડ જૉબરને કાઢી નાખો તે પછી જ અમે કામે ચઢી શકીયે. એવા કામે નહિ ચડનાર મજૂરોને હું પૂછવા ઈચ્છું છું કે એવો વિચાર જ્યારે તમે કર્યો ત્યારે તમે પરમેશ્વરને તમારો સાક્ષી રાખ્યો હતો કે ?

હડતાળને બદલે પંચ

આપણે હવે તો એવો ઠરાવ થઇ ચુકેલો છે, કે હવે પછી કોઇ પણ કારણસર આપણે હડતાળ પાડીને નથી બેસવું. તેને બદલે હવે આપણને બીજું હથિયાર--હડતાળથી ઘણું જ સુંદર હથિયાર હાથ લાગ્યું છે. આપણે કંઇ કારણથી કચવાયા હોઇયે અને શેઠની પાસે વિવેકની વાત કરતાં પણ કંઈ દાદ ન મળે ને આપણને સંતોષ ન થાય ત્યારે આપણે એસોસીએશન પાસે જવું જોઇયે, અને ત્યાંથી પણ સંતોષ ન મળે ત્યારે પંચ પાસેથી દાદ મેળવવી જોઇયે. એ પંચ અત્યારે તમારી સમક્ષ બેઠા છે. માલીકોની તરફથી મંગળદાસ શેઠ નીમાયા છે અને મજૂરોની તરફથી પૂ. અનસૂયાબ્હેન તથા ભાઇ શંકરલાલની ઈચ્છાથી અને મારી પોતાની કબૂલાતથી હું નીમાયો છું. એક વર્ષ સુધીમાં જે કંઇ તકરાર થવા પામે તેના કારણનો ફેંસલો આ પંચે કરવાનો છે. એ પંચ જ્યાં સુધી છે ત્યાં સુધી હડતાળ પાડી જ ન શકાય. કેટલેક ઠેકાણેથી હજી તકરાર આવે છે કે કેટલીક મીલના મજૂરો હજુ કામે નથી ચડયા. એ વાત સાંભળી ત્યારે મને શરમ થઇ અને આ સભાનું શું પ્રયોજન એમ મને લાગ્યું. પરંતુ ઘણા મજૂરો કામે ચડી ગયેલા છે અને એ ઘણાઓને ખાતર હું આજે અહીં આવેલો છું. જેઓ કામે ચડી ગયેલા છે તેમને હું વીનવું છું કે જેઓ કામે નથી ચડયા તેમને ચડી જવા તેઓ મનાવશે. પણ તેમાં કોઇની ઉપર બળાત્કાર કરવાનો નથી, કોઈને ગાળ કે હુંકારો સરખો કહેવાનો નથી, લાકડી વાપરવાની નથી. માત્ર તમારે તેમને વીનવવું, તેમને પગે પડવું, પાઘડી ઉતારવી, દલીલ કરવી અને કહેવું કે આ તમારો ધર્મ છે. મહાજનના સભાસદો હોય એવા માણસો જો તોછડાઈ--ઉદ્ધતાઇ વાપરે, મીલમાં ન જતાં હોય તો તેમને મહાજનમાં રહેવાનો અધિકાર જ નથી. એટલે મારી સહુ ભાઇઓને વિનન્તિ છે કે જેઓ કામે નથી ચડયા તેમણે કાલે જ કામ ઉપર હાજર થઇ જવું. તેમ થાય તો જ આ મોટી સભા શોભે.

શેઠીઆઓને વિનન્તિ

મંગળદાસ શેઠની સમક્ષ હું શેઠીઆઓને કહું છું, વિનન્તિ કરૂં છું, મજુરોના પ્રતિનિધિ તરીકે હું હાથ જોડીને તેમને વીનવી જ શકું કે તમે મજૂરોની સાથે ઉદારતાથી વર્તજો, તમે

મજૂરોની ઉપર મીઠી નજર રાખજો. મેં તો મજૂરોની વતી કબૂલી લીધું છે કે મજૂરો જો ગેરવર્તણૂક કરે, તમારો કંઈ ગુન્હો કરે તો તમે એમને કાઢી મુકજો. તેમાં હું વચ્ચે નથી પડવાનો. પણ તમને મારી એટલી વિનન્તિ છે કે માણસો ઉપર તમે રહેમ રાખજો. કોઈ મોટો હોય, જરા અધીરો હોય માટે એને કાઢી નહિ મુકજો. મંગળદાસ શેઠે મને કહ્યું છે કે મારે મજૂરોનો એક પૈસો પણ નથી જોઈતો. મજૂરોનો પૈસો લઇને અમે કરોડ (નીસાસા) નથી લેવાના. તેમને રૂપીઓ આપીને અમે રાજી થઇશું, તેમનો પૈસો લઇને નહિ. તેમણે મને આમ અનેકવાર કહેલું છે. મજૂરો અને માલીકોની વચ્ચે હવે પગારમાં તકરાર નહિ રહે. મંગળદાસ શેઠે કહ્યું છે કે મજૂરો જો મારી ઉપર સવાર થઈ આવે તો કેમ કંઈ આપી શકાય? તેઓ ભાઈબંધીથી નોકર થઇને આવે તો રૂપીયો આપી શકાય. મેં કહ્યું કે શિરજોરીથી જો કોઈ તમારી પાસે લેવા આવે તો જરૂર તેને કંઈ પણ નહિ આપજો. વિનયપૂર્વક પણ મજૂરનાથી પોતાના અધિકારથી વધારે માગી ન શકાય. જો મજૂરો તરફથી વિનય અને ન્યાયનો ઉપયોગ થાય અને શેઠીઆઓ તરફથી ઉદારતા અને ન્યાયનો ઉપયોગ થાય તો તમારે પૂ. અનસૂયાબ્હેનનું પણ કંઇ કામ નથી પડવાનું, ભાઈ શંકરલાલનું પણ કંઈ કામ નથી પડવાનું અને મારૂં પણ કશું કામ નથી પડવાનું.

મજૂરોને વધારો

આજે એસોસીએશનમાં સઘળી મીલના શેઠીઆઓ બેઠા હતા અને બીજાં ખાતાંના ભાવો તપાસતા હતા. બધી મીલોના પ્રતિનિધિઓ હાજર હતા. તેમણે ભાવો ઉદારતાથી મુકયા છે. હું એમ નથી કહેતો કે એ પંચનો ઠરાવ છે. તેમ હોય તો કેવળ ઇનસાફ જ મળ્યો એમ કહેવાય. આની કિંમત પંચના ઠરાવ કરતાં પણ વધારે છે. શેઠીઆઓને લાગ્યું કે ત્રાંસલ ખાતાંના મજૂરોને જો વધારો આપીયે તો બીજાં ખાતાંના મજૂરોનો શો વાંક? તેઓ પણ માગવા આવે અને પછી આપીયે એના કરતાં પહેલેથી જ આપીયે એમાં મોટાઈ રહેલી છે, ઉદારતા રહેલી છે. આ ભાવો પંચે નથી માંડેલા, પણ જે ભાવો માંડયા હતા તેનાથીયે વધારે છે અને તે શેઠીઆઓએ પોતાની રાજીખુશીથી માંડેલા છે. તેને આપણે રાજીખુશીથી સ્વીકારવા જોઈયે, એટલું જ નહિ પણ ઉપકારની સાથે સ્વીકારવા જોઇયે.

બ્લોરૂમ, કાર્ડરૂમ, ટોપલાવાળા, લારીવાળા, તેલવાળા, સાઈઝર્સ, ફોલ્ડર્સ વગેરે ખાતાંમાં તે કાયમનો વધારો નથી અપાયેલો, પણ તેમને જે પ્રથમ વધારો ભાઇ અંબાલાલની સહીવાળો મળેલો છે તે છે; એટલે કે એમને ૨૫ ટકાનો વધારો છે. દરેકને માટે ૧૦ કલાકનો રોજ તો છે જ.

ફ્રેમર્સના ૩૫ ટકાંના વધારીને ૪૦ ટકા કરી આપવામાં આવ્યા છે ને તેમને બોનસ પણ જેવી રીતે ત્રાંસલ ખાતાંના કામદારોને બોનસ અપાય છે તેવી જ રીતે આપવામાં આવશે. આ બાબતમાં ફ્રેમર્સને છાંટાભાર વાત કરવાપણું રહેતું નથી. ઉદારતાથી શેઠીઆ-ઓએ તેમને આપેલું છે.

વીવર્સ, વૉપર્સને માટે ૬૦ ને બદલે ૨૫ ટકા લખ્યું હતું તે વધારીને ૩૩⅓ ટકા કરી આપવામાં આવ્યા છે.

વાઈન્ડર્સને આજના ભાવ ઉપર ૪૦ ટકાનો વધારો મળશે, એટલે રૂ. ૧) થી વધારે થવા જશે.

બધા ભાવો સરસ છે. આજ છે તેના કરતાં વધારે છે એ તો સહુ કબૂલ કરશે જ. દરેકને ૨૫ થી ૪૦ ટકા સુધીમાં મળે છે. આ ભાવોને દરેક જણ વધાવી લેશે, ઈશ્વરનો પાડ માનશે અને શેઠીઆઓનો ઉપકાર માનશે એવી મને ઉમેદ છે.

મેં સાંભળેલું કે સાળખાતાંના મજૂરભાઈઓના મનમાં હજુ અસંતોષ રહી ગયો જે. એ બાબતમાં હું ઉંડો ઉતરી નથી શકયો—મને વખત નથી મળ્યો. શેઠીઆઓએ એ વિષે વિચાર ખૂબ કર્યો છે. તેમનો વિચાર એમ થયો છે કે હડતાળના દિવસોનું માગવું ન જોઈએ.

સાળખાતાંનો અસંતોષ

સાળખાતાંવાળાઓની વાત મેં એમની પાસે મુકી છે. શેઠીઆઓનું કહેવું છે કે મજૂરોને આટલો વધારો અમારી મેળે જ આપ્યો છે, તો પછી જે ધારો અમે હંમેશને માટે દાખલ કરવા ઇચ્છીયે છીયે તેમાં સાળખાતાંના કામદારોએ વચ્ચે ન પડવું જોઈયે. હું સાળખાતાંના મજૂરોને વિનંતિ કરૂં છું કે મને તમારા શેઠ નોકર વચ્ચેના ન્યાયની ખબર નથી, તોપણ જ્યારે શેઠીઆઓએ આટલું કર્યું છે ત્યારે તમે હવે તેમને તાબે રહેવા માગો છો કે નહિ? તમારી કસોટી લેવા શેઠીઆઓ એમ કરતા હોય તોપણ તમારે તો તાબામાં રહેવું એ જ સારૂં છે. તમે કહ્યું હતું તેમ મીલના મેનેજરોએ હાજરી પૂરતાં કહેલું હોય કે પગાર મળશે તોપણ હું કહું છું કે એ વાતમાં આપણાથી હઠ પકડી ન શકાય.

હડતાળની બંધી

મારી બીજી સલાહ એ છે કે એ બાબતમાં પણ આપણે ન્યાય માગી શકીયે. પણ એનો રસ્તો હડતાળ નથી. કેટલાક હજુ કામે નથી ચડતા એ મજૂરોને શોભતું નથી. આપણી વચ્ચે મોટો ન્યાય—ચુકાદો થઇ ગયો છે કે હડતાળ કદાપિ ન પાડવી. કંઇ તકરાર હોય તો તે પ્રથમ એસોસીએશન પાસે લઇ જવી, ત્યાં કામ ન થાય તો પછી પંચ પાસે તકરાર મુકવી. કાયદો હાથમાં લઇને આપણાથી એમ કહી શકાય કે અમે કામે નથી ચડતા.

જેઓ હજુ હડતાળ પાડી રહ્યા હોય તેઓ કાલથી કામે ચડી જજો. તમે શેઠીઆઓ પાસે અરજીઓ કરો, તેમનો ગેરઇન્સાફ લાગે તો પંચ માગો, પણ તમારાથી કલાક પણ કામ રોકી નહિ શકાય. આ વસ્તુને તમે વળગી જ રહેશો એવી મારી ઉમેદ છે.

અન્યાયના વિરોધનો ધર્મ

હડતાળ શેઠીઆઓ નથી પાડી શકતા. હડતાળ પાડવી પડે છે ત્યારે તમારે મજૂરોને જ પાડવી પડે છે. એટલે તમને નકામો ગેરફાયદો ન થાય, મીઠાશ રહ્યાં કરે માટે જ શેઠીઆઓએ પંચનું તત્ત્વ કબૂલ્યું છે. એ તત્ત્વને તેઓ એકલા જ જો કબૂલ કરે તો પછી મજૂરોએ શું કર્યું? હું સાળખાતાંના મજૂરોને વીનવું છું કે તમારી જે માગણી હોય તે

વિનયપૂર્વક તમે રજુ કરજો અને તેમ કરીને કામે ચડી જજો. તેમ કરશો તો શેઠીઆઓને થશે કે જો મજૂરો આટલી બધી સારમાણસાઇ બતાવે છે તો તે આપીયે જ. આપણાથી શિરજોરી-દબાણ ન થઇ શકે; દબાણ કરીને મેળવી શકાય એવું જો કોઇ માનતું હોય તો તેની ભારે ભૂલ છે. હું માલીકો સમક્ષ કહેવાને ઇચ્છું છું કે જે વખતે મજૂરોનો અન્યાય હું જોઉં તે વખતે મજૂરોને તો હું મદદ ન જ કરૂં, પણ ઉલટો શેઠીઆઓને જ મદદ કરૂં. મારો પોતાનો ધર્મ તો એ છે કે જ્યાં જ્યાં અન્યાય જોઉં ત્યાં તેની સામે થવું. જો મજૂરો શેઠીઆઓ સામે અન્યાય કરશે તો જેમ હું સરકારની સામે થઇ શકું છું, શેઠીઆઓની સામે થઇ શકું છું તેમ મજૂરોની સામે પણ થઇ શકીશ.

આજ જો હું તમારી પાસેથી લાંચ લઉં,-તમે મારાં વખાણ કરો, હારતોરા ચડાવો એ પણ એક જાતની લાંચ જ છે,-તેમ છેતરાઇને ફુલાઇ જઉં તો કાલે મંગળદાસ શેઠની પાસેથી એ લાંચ લેતાં શીખીશ. મારી કિંમત હું ન્યાય જોખાવી શકું ત્યાં સુધી જ રહેશે. જો તમો અન્યાય કરો તો મારે તમારી સામે થઇને ન્યાય જોખાવવો પડે. હું આ દુનિયામાં કોઇની સામે થતો નથી. હું નથી શેઠીઆઓની સામે થતો, નથી મજૂરોની સામે કદી થવાનો, પણ એ બન્નેના અન્યાયની સામે હું જરૂર થાઉં. આપણે ઇશ્વરનું નામ લઇને આ શુભ કાર્ય શરૂ કર્યું છે તે પણ કેવળ ન્યાયને સારૂ.

કામની કિંમત

ફરી પાછો હું મંગળદાસ શેઠને મીલમાલીકોના અગ્રેસર તરીકે, એસોસીએશનના પ્રમુખ તરીકે, વૈષ્ણવધર્મના એક મોટા માણસ તરીકે કહેવા ઈચ્છું છું કે તમે જો મજૂરોને પૂરેપૂરા તાબામાં લેવા ઈચ્છતા હો તો હંમેશાં ઈશ્વરને દરમિયાન રાખીને ન્યાય આપજો. તેમની ઉપર મીઠી નજરે જોજો, પોતાનાં છોકરાં પ્રત્યે જેટલી પ્રીતિ રાખો છો તેટલી જ મજૂરો પ્રત્યે પણ પ્રીતિ રાખજો. એમ કરશો તો હું ખાત્રી દેવા ઇચ્છું છું કે તેઓ બેવફાદાર નહિ થાય.

આ ઝાડની નીચે બેસીને આપણે ઘણાં કામો કર્યાં છે. આ ઝાડની નીચે આપણે પરમેશ્વરને દરમિયાન રાખીને કાર્ય શરૂ કર્યું છે તે કામ હવે તમે પૂરૂં કરજો. એ જ ઝાડની નીચે હું તમને કહેવા ઈચ્છું છું કે આપણું કામ પૂરૂં નથી થયું. હજુ તો એ શરૂ થયું છે. જ્યાં સુધી તમે શેઠીઆઓનું પ્રમાણપત્ર મેળવ્યું નથી ત્યાં સુધી તમારૂં કામ પૂરૂં નથી થયું, મારૂં કામ પૂરૂં નથી થયું, પૂ. બહેનનું કે ભાઇ શંકરલાલનું કામ પૂરૂં નથી થયું તમે જે ફુલોના હાર અમને ચડાવ્યા તે ફુલોની કિંમત નથી, તમારા કામની કિંમત છે.

પ્રેમભાવની નિશાની

જે પ્રભુનું આજના કાર્યની શરૂઆતમાં સ્મરણ કર્યું તે જ પ્રભુનું સ્મરણ કરીને હું મારૂં બોલવું બંધ કરીશ. ત્રાંસલ ખાતાંના કામદારોએ થોડા પૈસા ઉઘરાણું કરીને એકઠા કર્યા છે અને કોઈ પણ સારા કામમાં વાપરવા મને આપે છે. પૈસા તો હું બધેથી લેતો રહ્યો છું, પણ બીજાં સારાં કાર્યોને માટે તો હું મંગળદાસ શેઠ જેવાની પાસે મારો હાથ લંબાવું છું અને હજી પણ લંબાવીશ. પણ આટલા ભાવની સાથે જે પૈસા તમે આપો છો

એનો હું ઈનકાર નહિ જ કરૂં. તમારા પૈસા હું પૂ. બહેનને આપવાનો છું. તેનો તેઓ મજૂરોની ઉન્નતિને અર્થે ઉપયોગ કરશે. મુખ્યત્વે કરીને તેમને દારૂના વ્યસનમાંથી છોડાવવામાં તેનો ઉપયોગ થશે. બીજો ઉપયોગ મજૂરોનાં બાળકોને ભણાવવામાં, બાળકોને દૂધ મળતું ન હોય તો તેમને દૂધ આપવામાં થસે. તમે કેટલા પૈસા લાવ્યા છો એ મને ખબર નથી, પણ તમારા પ્રેમભાવની નિશાની તરીકે એને સ્વીકારી લઉં છું અને મારા પ્રેમભાવની નિશાની તરીકે મેં કહ્યો તેવો તેનો ઉપયોગ હું કરીશ.

તા. ૬–૬–૧૯૨૦

ખિલાફત

ખિલાફત વિષે શંકાઓ

ખિલાફત વિષે મારે શું કરવું જોઇયે તે સંબંધમાં જાહેર ચર્ચા, ખાનગી સલાહ અને નનામા કાગળોનો મારા પર વરસાદ વરસે છે. હું જલદી મોટા પાયા પર અસહકારની હીલચાલ શરૂ કરવા સલાહ નથી આપતો તેથી ઘણા તો અધીરા થઇ ગયા છે. દેશને બન્ને બાજુએથી તોફાનના દરીઆમાં દોરી નુકસાન કરવાનો આરોપ પણ કોઇ મુકે છે. બધી ટીકાઓનો જવાબ આપવો અશકય છે, છતાં મુખ્ય શંકાઓ રજુ કરી તેનો બને તેટલો સંતોષકારક જવાબ આપવા પ્રયત્ન કરૂં છું. વધારાની શંકાઓ નીચે મુજબ છેઃ—

૧. તુર્કીની માગણી અનીતિમય વા ગેરવ્યાજબી છે તો સત્ય અને ન્યાયના મારા જેવા હિમાયતી તેને કેમ ટેકો આપે?

૨. દલીલ ખાતર માનો કે તેમની માગણી વ્યાજબી છે, તોપણ તુર્કો અશક્ત, બાયલા અને નિર્દય છે. તેઓ મદદને પાત્ર નથી.

૩. વળી ભલે તુર્કી જે માગે છે તેને માટે લાયક હોય, તોપણ હિન્દુસ્તાનને આ આંતરરાષ્ટ્રીય તકરારમાં શા માટે નાખવું જોઇયે?

૪. હિન્દુસ્તાનના મુસલમાનોએ આ વિષયમાં માથું મારવું જોઇયે નહિ. હજી તેઓને રાજકીય મહત્ત્વાકાંક્ષા હોય તોપણ તેઓ હવે પ્રયત્ન કરી ચુક્યા છે અને તેઓ નિષ્ફળ થયા છે, તેથી હવે તેઓએ હાથ જોડીને બેસવું જોઇયે. જો આ લડતને તેઓ ધાર્મિક લેખતા હોય તો અત્યારની પરિસ્થિતિ પ્રમાણે હિન્દુઓને તેમાં કશું લાગતુંવળગતું નથી. ખાસ કરી મુસલમાનો અને ખ્રિસ્તીઓ વચ્ચેનો ધાર્મિક કજીઓ તેમણે ઉછીનો લેવો જોઇયે નહિ.

૫. કોઈ પણ સંજોગોમાં મારે અસહકારની હિમાયત કરવી જોઇયે નહિ; કેમકે સાચું કહું તો ભલે તે શાન્ત હોય તોપણ હુલ્લડ સમાન છે.

૬. ઉપરાંત આગલા વર્ષના અનુભવ પ્રમાણે આવી ચળવળ વખતે દેશમાં ઢંકાયેલાં તોફાની તત્ત્વને અંકુશમાં રાખવાં એ મનુષ્યશક્તિની બહાર છે.

૭. અસહકાર નિષ્ફળ જશે, કેમકે તેમાં પૂર ઉત્સાહથી લોકો જોડાશે નહિ; અને પછી જે પ્રત્યાઘાત થશે તેથી હાલ કંઇક આશામય સ્થિતિ છે તે પણ નષ્ટ થશે.

૮. અસહકારથી બીજી બધી ચળવળો—સુધારાનું કાર્ય પણ—બંધ થશે તેથી પ્રગતિનો કાંટો પાછો ફરશે.

૯. તમારો હેતુ ગમે તેવો નિર્દોષ હોય, પરંતુ મુસલમાનો તો વેર વાળવાને જ તત્પર જણાય છે.

હવે હું દરેક વાંધાનો ક્રમવાર ઉત્તર આપું છું.

શંકાવાર ઉત્તર

૧. મારા મત પ્રમાણે તુર્કીની માગણી કેવળ નૈતિક અને વ્યાજબી છે. ખાસ કરીને એટલા માટે કે તુર્કી જે પોતાનું છે તે જ જાળવી રાખવા માગે છે અને મુસલમાનોએ ચોખ્ખું જણાવ્યું છે કે મુસલમાન સિવાયની પ્રજાના રક્ષણ માટે તુર્કી પાસેથી જે ખાતરીઓ લેવી હોય તે લઇને ખ્રિસ્તીઓને તેમ જ આરબોને પણ તુર્કીના છત્ર નીચે સ્વરાજ આપવું.

૨. તુર્કોને હું અશક્ત, બાયલા કે નિર્દય માનતો નથી. તેમનામાં અવ્યવસ્થા તો છે જ અને સારા સરદારો ન હોય એવો સંભવ છે. તેમને ભારે લશ્કર સામે લડવું પડયું હતું. જેમની સત્તા છીનવી લેવી હોય, તેઓ અશક્ત બાયલા કે ક્રૂર છે એવી દલીલ આપણે હંમેશાં સાંભળીયે છીયે. આર્મીનિયનોની કતલના સંબંધમાં નિષ્પક્ષપાત કમીશન નીમવાની માગણી કરવામાં આવી છે, પણ તે હજી સ્વીકારાઈ નથી. અને વળી ભવિષ્યમાં જુલમ ન થવા પામે તેવી શરત પણ તુર્કી સાથે કરી શકાય તેમ છે.

૩. હું કહી ગયો છું કે હિન્દના મુસલમાનોની ખાતર જ હું તુર્કીના સવાલમાં પડયો છું. બાકી તો ઑસ્ટ્રિયાના કે પોલન્ડના લોકો જેટલી જ મારે તુર્કોની પણ પડી હોય. પણ એક હિન્દી તરીકે મારે મારા દેશી ભાઇઓના દુઃખમાં ભાગ લેવો જ જોઇયે. તેથી જો હું મુસલમાનોને મારા ભાઈ સમાન ગણું તો તેમની માગણી મને વ્યાજબી જણાય એટલે તેમના દુઃખમાં મારે સહાય કરવી જ જોઇયે.

૪. આ ચોથા વાંધામાં હિન્દુઓ મુસલમાન સાથે કેટલે અંશે જોડાઇ શકે તે પ્રશ્ન છે. આ એક લાગણી અને માન્યતાનો વિષય છે. એક વ્યાજબી લડતમાં —જો તેનાં સાધનો તેના હેતુ જેવાં શુદ્ધ હોય તો—મારે મારા મુસલમાન ભાઇઓ સાથે રહીને અંત સુધી લડવું જોઇયે. મુસલમાનોની લાગણી હું રોકી નથી શકતો. ખિલાફતનો સવાલ એ તેઓનો ધાર્મિક સવાલ છે અને તેને માટે તેઓએ પોતાના પ્રાણુના ભોગે પણ ન્યાય મેળવવો જોઇયે એવું મુસલમાન ભાઇઓનું કથન મારે સ્વીકારવું જોઇયે.

૫. અસહકારને હું બળવો માનતો નથી, કેમકે તેમાં ખુનખરાબો નથી. વિશાળ અર્થમાં તો સરકાર સામેની બધી હીલચાલનો બળવામાં સમાવેશ થઈ શકે. આ અર્થમાં તો વ્યાજબી કારણોને લીધે બળવો એ ફરજ થઈ પડે છે. અન્યાય પ્રમાણે ઉપાયનો નિર્ણય થઈ શકે છે.

૬. મારા ગયા વર્ષના અનુભવ પ્રમાણે હિન્દુસ્તાનમાં છૂટાંછવાયાં તોફાનો થયા છતાં પણ સમગ્ર દેશમાં તો શાન્તિ જ હતી. સત્યાગ્રહની અસર ઘણી સારી થઈ હતી. જે તોફાનો થયાં હતાં તેમાં ઘણે ભાગે સ્થાનિક કારણો જવાબદાર હતાં. સાથે સાથે એટલું પણ કહીશ કે જે તોફાન થયાં તે પણ ન જ થવાં જોઇયે. મારી ભૂલભરેલી ગણતરી માટે મેં પુષ્કળ પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું છે. આ કડવા અનુભવ છતાં પણ સત્યાગ્રહ વિષેની અથવા તો એ અનુપમ શસ્ત્ર હિન્દુસ્તાનમાં વાપરવાની શકયતા વિષેની મારી શ્રદ્ધા જરા પણ ઓછી નથી થઈ. થયેલી ભૂલો ફરી ન થવા પામે તે માટે આ વખતે પૂરી કાળજી રખાઇ છે. શાન્તિ જાળવવા અસાધારણ પ્રયત્ન કર્યાં છતાં પણ અણધાર્યું તોફાન થઇ જાય તેટલા ખાતર જ આપણું કાર્ય અટકાવી શકાય નહિ. વળી મારી સ્થિતિ પણ સ્પષ્ટ કરી દઉં. અધિકારીના ભયથી સત્યાગ્રહી પોતાનો ધર્મ ચૂકતો નથી. જરૂર પડે તો ભલે સ્વેચ્છાથી લાખો નિર્દોષ અને નિષ્કલંક જીવોનો ભોગ અપાય. સત્યાગ્રહની લડતમાં લોકોની જ ભૂલો નડે છે. બળવાન અને સત્તાધીશ લોકો ભૂલો કરે અને ગાંડા પણ થાય. જે સમયે સત્તાના મદની સામે થયા સિવાય સ્વેચ્છાથી માનપૂર્વક અને શાન્તિથી તેના હુકમને તાબે થઇયે છીયે—અન્યાયમાં સામેલ થયેલ અધિકારીની ઇચ્છાને નહિ—તે સમયે આપણો વિજય થયો જ સમજવો. માટે દરેક અંગ્રેજની—સરકારના દરેક અમલદારની—પોતાનાં વ્હાલાંની પેઠે પ્રાણરક્ષા કરવી એ આપણી પ્રતિજ્ઞા બાંધી છે. મારા ચાળીસ વર્ષના અનુભવથી હું કહી શકું કે જીવનદાન જેવું

બીજું કોઇ દાન નથી. અંગ્રેજોની નાની સંખ્યા જે પોતાને શસ્ત્રબળથી નિર્ભય સમજે છે તે અન્યાય કરે છતાં પણ હિન્દીઓ તેમને કદી પણ હણનાર નથી એવી જે ઘડીએ અંગ્રેજોને ખાત્રી થશે તે ઘડીએ તેમનો સ્વભાવ ફરી જશે અને જીવલેણ અસ્ત્રશસ્ત્રો કટાવા માંડશે એ હું છાતી ઠોકીને કહું છું. આ સ્વપ્ન પ્રત્યક્ષ થતાં ઘણો કાળ જશે, પણ તેથી શું ? મારૂં કામ તો એ છે કે સત્ય જાણવું અને તે પ્રમાણે ચાલવું. આ સત્ય માર્ગમાં મને સોબતી મળી જાય તો બીજું શું જોઇયે ? અંગ્રેજ મિત્રો સાથેની ખાનગી વાતચીતમાં મેં જણાવ્યું છે કે શાન્તિના ચાલુ ઉપદેશથી તેમજ તેની—શાન્તિની—વ્યાવહારિક ઉપયોગિતા સિદ્ધ કરી આપવાથી ખિલાફતની હીલચાલમાં તોફાની અંશો સંપૂર્ણ કાબુમાં આવી ગયા છે.

૭. ધાર્મિક દૃષ્ટિથી જોતાં આ વાંધામાં કંઇ પણ વિચારવા જેવું નથી. અસહકારની હીલચાલને લોકો ન વધાવી લે એ શોચનીય છે, પરન્તુ તેથી કંઇ સારૂં કામ ન કરવું એમ નથી. હાલની આશામય સ્થિતિ આત્મબળ તેમ જ જ્ઞાનને આભારી નથી, પણ તે અજ્ઞાન અને વહેમથી જ કલ્પાયેલી છે એમ મને જણાય છે.

૮. જો ખરા સ્વરૂપમાં અસહકાર શરૂ થાય તો સુધારા આદિ સર્વ હીલચાલ બંધ થઇ જાય ખરી, પણ તેથી પ્રગતિ જ અટકી પડે એવું અનુમાન તો નથી નીકળતું. હું તો ઉલટું અસહકારને એવું નિર્દોષ પણ બળવાન શસ્ત્ર માનું છું કે તેના યથાર્થ ઉપયોગથી ઇશ્વરનું સામ્રાજ્ય કે જેમાં બધાં સુખ આવી જાય છે તે પણ મળી શકે છે. લોકોને ત્યારે પોતાની સત્ય શક્તિનો ખરો ખ્યાલ આવ્યો હશે. ત્યારે તેમને મર્યાદાની, મનોનિગ્રહની, સહકાર્યની, શાન્તિની, વ્યવસ્થાની અને પ્રજાને કેવળ મહાન નહિ પરન્તુ મહાન અને ઉદાત્ત બનાવે તેવા ગુણની કિંમત સમજાઇ હશે.

૯. મુસલમાનો કરતાં મારો હેતુ વધારે પવિત્ર હોય એ માનવાનો મને હક છે તેવું હું માનતો નથી. પણ તેઓને શાન્તિના સૂત્રમાં મારા જેટલી શ્રદ્ધા નથી એ હું કબૂલ કરૂં છું. અસહકારને તેઓ નબળાનું ઉપયોગી શસ્ત્ર માને છે. કંઇ પણ વ્યાવહારિક કાર્ય કરી બતાવવું હોય તો શાન્તિપૂર્વક અસહકારથી જ થઇ શકે છે એમ તેઓ સમજે છે. હું જાણું છું કે તોફાનથી તેઓને કોઇ જીતાડનાર હોય તો તત્ક્ષણ તેમ કરે. પણ તેઓને ખાત્રી છે કે આમ થવું તદ્દન અશક્ય જ છે. તેથી તેઓને અસહકાર માત્ર ધર્મ છે, એટલું જ નહિ પરન્તુ વેરરૂપ પણ છે. સરકાર સામે મેં જે અસહકાર ઉઠાવ્યો છે તે મારા કુટુમ્બીઓની સામેના અસહકારથી કંઇ

વધારે નથી. બ્રિટિશ મહારાજ્ય માટે મને માન છે. અંગ્રેજ તરફ મને દ્વેષ તો મુદ્દલ નથી જ, પરન્તુ તેમના કેટલાક અનુકરણીય ગુણોની તારીફ કરું છું. ઘણાઓને મારા મિત્ર તરીકે ગણાવી શકું. કોઇને પણ દુશ્મન ગણવાની મારો ધર્મ સાફ ના પાડે છે. મુસલમાનો તરફ પણ મારી આ જ ભાવનાઓ છે. મને તેમનો હક પવિત્ર અને ન્યાયી જણાય છે. આથી જોકે તેમનું દૃષ્ટિબિન્દુ મારાથી જુદું છે છતાં હું તેમની સાથે મળતાં અને મારા પ્રયોગનો અખતરો કરવાનું કહેતાં અચકાતો નથી; કેમકે ખોટા હેતુથી પણ નિર્દોષ શસ્ત્રનો ઉપયોગ સારૂં પરિણામ લાવી શકે છે. દૃષ્ટાંત તરીકે અમુક સંયોગમાં કવશે પણ સત્ય બોલવું જ ઇષ્ટ હોય ત્યારે સત્ય તેટલે અંશે પણ સારૂં પરિણામ લાવી શકે છે.

તા. ૧૩-૬-૧૯૨૦

§ મુસલમાનોનો નિર્ણય

અસહકાર મંજૂર

અલ્લાહાબાદની ખિલાફત સભાએ સર્વાનુમતે અસહકારના સિદ્ધાન્તને મંજૂર રાખ્યો છે, અને તે સંબંધી વિશાળ યોજના ઘડવાને તેમજ તે અમલમાં મુકવાને એક કાર્યવાહક મંડળી નીમી છે. આ સભાના પહેલાં હિન્દુમુસલમાનોની એક એકત્ર સભા ભરાઇ હતી. તેમાં હિન્દુ નેતાઓને પોતાના અભિપ્રાય જણાવવાને આમંત્રણ કરવામાં આવ્યું હતું. તેમાં મિસિસ બેસંટ, ઑ. પંડિત માલવીયાજી, આ. ડૉ. સપ્રુ, પંડિત મોતીલાલ નેહરૂ, મિ. ચિંતામણી અને બીજાઓ હાજર હતા. બધા પક્ષના હિન્દુ નેતાની સલાહનો લાભ લેવાને તેમને આમંત્રણ આપવામાં ખિલાફત કમિટીએ ડહાપણ દેખાડયું હતું. મિસિસ બેસંટ તેમજ ડૉ. સપ્રુએ હાજર રહેલા મુસલમાનોને અસહકારથી દૂર રહેવા ખૂબ સમજાવ્યું. બીજા નેતાઓએ પણ અસહકાર વિષે ભાષણો કર્યાં. કેટલાકે અસહકારના સિદ્ધાન્તને પસંદ કર્યો, પણ તેની વ્યાવહારિક મુશ્કેલીઓ જણાવી અને અફઘાનો હિન્દ પર ચડી આવે તો મુસલમાનો તેને વધાવી લે તેથી બહુ ગુંચવાડો ઉભો થાય એવી દહેશત બતાવી. મુસલમાન વક્તાઓએ સ્પષ્ટ રીતે પૂરેપૂરી ખાત્રી આપી કે હિન્દુસ્તાનને જીતવા કદી કોઇ ચડી આવે તો એકે એક મુસલમાન સામે થશે એમ જણાવ્યું, પણ તેની સાથે એમ પણ ચોખ્ખું જણાવી દીધું કે ઇસ્લામનું માન જાળવવા તથા ન્યાય મેળવવા ખાતર કદી કોઈ ચડી આવે તો તેમાં અમો ટેકો આપીયે નહિ, પણ તેમની સાથે સહાનુભૂતિ જરૂર દેખાડીશું. હિન્દુઓની ચેતવણી સમજની અને તે વ્યાજબી માનવી

અફઘાનનો હાઉ

એક જ ઉપાય–અસહકાર

એ સહેલ છે, તેમ મુસલમાનોના વિચારનો અનાદર કરવો કઠણ છે. મારા મત પ્રમાણે હિન્દને ઇસ્લામ અને ખ્રિસ્તી પ્રજાનું યુદ્ધક્ષેત્ર બનતું અટકાવવાનો સરસ રસ્તો એ જ છે કે અસહકારની હીલચાલને સંપૂર્ણ અને ફતેહમંદ બનાવવી. જો મુસલમાનો પોતે જણાવેલ હેતુને ચુસ્તપણે વળગી રહે, સંયમ રાખે અને આત્મભોગ આપે તો મને ખાત્રી છે કે હિન્દીઓ પણ અસહકારની લડતમાં જોડાશે. વળી મને એવી પણ ખાત્રી છે કે અફઘાનિસ્તાન તથા તેના સોબતીઓને બ્રિટિશ સરકાર સાથે લડવાને મુસલમાનો ઉશ્કેરશે તો હિન્દુઓ તેમાં મદદ નહિ કરે. બ્રિટિશ લશ્કર એવું ગોઠવાયેલું છે કે કોઇ સરહદ પર ચડી આવે તેવો સંભવ જ નથી. ઇસ્લામનું માન જાળવવાનો મુસલમાનો પાસે એક જ અસરકારક ઇલાજ એ સાચો અસહકાર છે. સમસ્ત પ્રજા તેનો અમલ કરે તો તેની સંપૂર્ણ અસર થશે, એટલું જ નહિ પણ માણસના અંતઃકરણને પણ તેમાં પૂરેપૂરો સંતોષ મળી શકશે. વ્યક્તિ કે સંસ્થા તરફથી થયેલ અન્યાય જો હું સહન ન કરી શકું અને તે અન્યાય કરનાર વ્યક્તિ કે સંસ્થાને હું સીધી કે આડકતરી રીતે ટકાવી રાખું તો મારે સર્જનહાર પાસે તે વિષે જવાબ આપવો પડશે. પણ જો હું ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે અન્યાયમાં ભાગ લેતો બંધ થાઉં તો અન્યાય કરનારને ઇજા કર્યા વગર નીતિસર નમ્રભાવે મારે જે કરવું જોઇયે તે બધું હું કરી છૂટયો ગણાઉં. આ પ્રમાણે બધી બાબતનો આધાર માત્ર મુસલમાનો પર જ છે. જો તેઓ પોતે જ પોતાને મદદ કરશે તો હિન્દીઓની પણ મદદ મળશે અને પછી સરકાર ગમે તેવી મહાન અને સત્તાવાળી હશે તોપણ તેને પ્રજાની એકત્ર અનિવાર્ય માગણીને તાબે થવું જ પડશે. આખા રાષ્ટ્રના શાન્ત વિરોધ સામે કોઇ પણ સરકાર ટકી શકે નહિ.

---

§ રાજકીય ગુપ્ત મંડળ

હંટર કમિટી-નો નિરાશાજનક રિપોર્ટ

ફ્રીમેસન્રી એ એક ગુપ્ત મિત્રમંડળ છે. તેણે મનુષ્યજાતની સેવાના કરતાં પણ ગુપ્ત અને સખત નિયમોને લીધે કેટલાક સરસમાં સરસ માણસોનાં મન હરણ કર્યાં છે. આ જ પ્રમાણે હિન્દી સરકારના અમલદારો માટે પણ અમલનો કંઇ ગુપ્ત વિધિ હોય તેમ જણાય છે. તેના હુકમ આગળ ભલભલી વ્યક્તિઓ પણ લાચાર બની જાય છે, અને જે અન્યાય કરતાં ખાનગી વ્યક્તિ તરીકે તેઓ શરમાય તેવો અન્યાય કરવામાં તેઓ જાણ્યેઅજાણ્યે પણ સાધનભૂત થાય છે. હંટર કમિટીનો બહુમતીનો

રિપોર્ટ, હિન્દી સરકારનો ખરીતો અને હિન્દી વજીરના જવાબનો ભેદ બીજી કોઇ રીતે સમજવો મુશ્કેલ છે. કમિટીના સભ્યોની પસંદગી સામે કેટલાંક છાપાંએ પ્રબળ વિરોધ દાખવ્યો હતો છતાં તેમાં કોઇથી પણ ન દોરવાઇ જાય તેવા ત્રણ હિન્દી સભાસદો હતા તેથી પ્રજા તેનામાં વિશ્વાસ મુકવા તૈયાર હતી. પંજાબના કેદ થયેલા નેતાઓને પોતાની હકીકત વકીલને જણાવવાની રજા આપવાની કોંગ્રેસ કમિટીની નમ્ર અને વ્યાજબી માગણીનો પણ જ્યારે હંટર કમિટીએ ઇન્કાર કર્યો ત્યારે આ વિશ્વાસને સખ્ત આઘાત પહોંચ્યો. અને હવે હંટર કમિટીના બહુમતિના રિપોર્ટથી તો જરા જેટલો વિશ્વાસ હતો તે પણ રહ્યો નથી. કોંગ્રેસ કમિટીએ આ કમિટીથી અલગ રહીને કામ કર્યું તે વ્યાજબી હતું એમ હવે જણાય છે. હંટર કમિટીએ જાણી જોઇને જે પૂરાવાને ન સ્વીકાર્યા તે કોંગ્રેસ કમિટીએ લીધેલ પૂરાવામાં જોઇ શકાય છે.

સત્યાગ્રહ અને ખુનામરકી

હિન્દી સભ્યોનો રિપોર્ટ મરુભૂમિમાં લીલોતરીની જેમ તરી આવે છે. હિન્દી સભ્યોએ ભારે વિરોધ છતાં પણ પોતાનું કર્તવ્ય બજાવ્યું તે માટે તેઓને ધન્યવાદ ઘટે છે. સત્યાગ્રહના સવિનય ભંગના અંશને નમ્ર શબ્દોથી પણ વખોડવામાં હિન્દી સભ્યો સામેલ ન થયા હોત તો સારૂં થાત. ૩૦મી માર્ચના દિલ્હીના તોફાન પરથી જ આવી આધ્યાત્મિક-પવિત્ર હીલચાલને વખોડી શકાય નહિ. તેનો સ્પષ્ટ હેતુ લોકોનાં ટોળાંને ખુનામરકી કરતાં અટકાવવાનો અને સત્તાધારીઓ હાથે કરીને માન ગુમાવી બેસે તેવાં કામ કરે ત્યારે રાજદ્રોહી બળવાને બદલે સવિનય ભંગ કરવાનો છે. વળી ૩૦મી માર્ચે તો સવિનય ભંગ શરૂ પણ નહોતો થયો. આજ સુધીમાં જ્યારે જ્યારે પ્રજા સરકારની સામે થઇ છે ત્યારે ત્યારે થોડેઘણે અંશે પણ અંધાધુંધી થઇ જ છે. ૩૦મી માર્ચ તથા ૬ઠ્ઠી એપ્રિલે જે દેખાવો થયા તે જેમ સત્યાગ્રહને પ્રસંગે થયા તેમ બીજે પ્રસંગે પણ થાત. સવિનય ભંગ વેળાએ શાન્તિ અને સભ્યતાનો અવતાર થયો ન હોત તો દિલ્હીમાં જે તોફાનો થયાં તેથી પણ વધારે થાત. સત્યાગ્રહનો મંત્ર લોકોએ જલદી ગ્રહણ કર્યો તેથી આખા હિન્દમાં તોફાન થતાં અટક્યાં છે. આજ પણ જનરલ ડાયરના કાળા કેરની યાદગીરી લોકોને તોફાન કરતાં નથી અટકાવતી. લોકોમાં સત્યાગ્રહ વ્યાપક થયો છે—પછી ભલે તે ખુશીથી ન હોય—તેથી બખેડાઓ અને અશાન્તિ નાબુદ થઇ જશે. પણ હું સત્યાગ્રહ સામેના અણઘટતા હુમલાના બચાવમાં જ વાચકને રોકવા ઇચ્છતો નથી. હવે જ્યારે હિન્દમાં સત્યાગ્રહનું તત્ત્વ લોકોમાં કાયમને માટે દાખલ થયું છે, ત્યારે હંટર કમિટીના ગોરા સભ્યોએ તેમજ કંઇક અંશે હિન્દી સભ્યોએ પણ તેના ઉપર આક્ષેપ

કર્યો છે. તેથી પણ વધારે ગંભીર આક્ષેપો કરવામાં આવે તોપણ સત્યાગ્રહના વિજય વિષે કંઈ શંકા હોઇ શકે નહિ. રાજકીય ક્ષેત્રમાં સત્યાગ્રહનો પ્રયોગ તો નવો જ છે; અને ઉતાવળમાં તેને ખુનામરકીનું કારણ ગણવામાં આવે તો તે માફ થઇ શકે.

અમલદારી ઢાંકપીછોડો

કમિટીના રિપોર્ટ તથા તે સંબંધી ઠરાવો સામે જે વિરોધ એકે અવાજે દર્શાવવામાં આવે છે તે તો આથી પણ વધારે દુઃખદાયક લખાણ ઉપરથી બંધાયો છે. અમલદારોએ જે રાક્ષસી કૃત્યો કર્યા છે તેનો કેવો લૂલો બચાવ કર્યો છે! જ્યારે તેઓએ પોતાની જીભે જ ગુન્હાઓ કબૂલ કર્યા છે ત્યારે જ તેમને નછુટકે વખોડયા છે. જનરલ ડાયરની સામે જતી દલીલથી પણ તેનો કેવો બચાવ કર્યો છે. નીચલા અમલદારોએ જે સીતમ ગુજાર્યો તે વિષે સર માઇકલ ઓડવાયરની સંમતિ હતી છતાં પણ તેની મિથ્યા તારીફ કરી છે! એપ્રલના બનાવો પહેલાંની તેની ક્રૂર કારકીર્દી તપાસવાની તો કમિટીએ ચોખ્ખી ના પાડી. તેનાં પ્રગટ થયેલાં કામોનો કમિટીએ તોલ કરવો જોઇતો હતો. અમલદારો જે કહે તે માની લેવા કરતાં કમિટીએ જાતે જ તોફાનનું કારણ શોધી કાઢવાની તસ્દી લેવી જોઇતી હતી. બધા બનાવોનું આંતરિક કારણ શોધવું હતું. નીરાંતે સરકારી દફતરોનાં કાગળીઆં ન ઉકેલતાં આ સમયે આળસ કરીને માત્ર અમલદારોના કહેવા પર જ કમિટીએ ચાલવું જોઇતું ન હતું. મારા નમ્ર મત પ્રમાણે રિપોર્ટમાં અને ઠરાવોમાં અમલદારોના અત્યાચાર પર ઢાંકપીછોડો જ કરવામાં આવ્યો છે. આ અમલદારી ઢાંકપીછોડાનાં ત્રીસ પાનાં એક પછી એક ઉકેલીયે છીયે ત્યારે ડાયરે શાન્તિ સ્થાપવાને બ્હાને ચલાવેલી રાક્ષસી કતલને કમિટીએ બ્હીતાં બ્હીતાં વખોડી છે તેથી તો દાઝયા પર ડામ દીધા જેવું થયું છે.

અમલદારી કાવતરાને કેમ તોડી પડાય

વિનીત તેમજ ઉદ્દામ તમામ પક્ષોએ જે લખાણને વખોડી કાઢયું છે તેનું બારીક અવલોકન કરવાની હવે ભાગ્યે જ જરૂર છે. પણ આ અમલદારી અત્યાચારોને અનુમોદન આપનાર છૂપા કાવતરાને—પછી તે ઇરાદાપૂર્વક હોય કે નહિ—તેને કેમ તોડી પાડવું એ જ મુખ્ય પ્રશ્ન છે. જે પ્રજા સ્વમાન જાળવવા ઇચ્છતી હોય તથા સામ્રાજ્યની સ્વતંત્ર ભાગીદાર થવા ઇચ્છતી હોય તે આવું અપમાન સાંખી શકે નહિ. બીજી કેટલીક બાબતો ઉપરાંત આ રિપોર્ટ પર પણ વિચાર કરવા કૉંગ્રેસની એક ખાસ સભા ભરવાનો ઠરાવ કૉંગ્રેસ કમિટીએ કર્યો છે. મારા મત પ્રમાણે હવે એવો વખત આવ્યો છે, કે કંઇ પણ વાસ્તવિક કાર્ય માટે પાર્લામેન્ટને અરજી કરવી ફોગટ છે. જ્યારે પ્રજા અરજીનો અમલ કરાવવાની સત્તા ધરાવતી હોય ત્યારે

જ તે અરજીની કંઇક કિંમત છે. આપણી પાસે તેની સત્તા શી છે? આપણને ગંભીર નુકસાન થયું છે એમ જ્યારે આપણે ચોક્કસ માનતા હોઇયે અને પાર્લામેન્ટને અરજી કર્યા છતાં પણ દાદ ન મેળવી શકીયે, ત્યારે આપણું દુઃખ દૂર કરવાનો કંઇક ઇલાજ આપણા હાથમાં અવશ્ય હોવો જોઇયે. જ્યારે પોતાના મૂળ હકને નુકસાન ન પહોંચતું હોય ત્યારે ઉપરી સત્તાને અરજી કર્યા છતાં પણ દાદ ન મળે તો સહન કરી લેવું એ રૈયતની ફરજ છે. પરંતુ અસહ્ય દુઃખની સામે થવાનો દરેક પ્રજા તેમજ વ્યક્તિનો હક તેમજ ધર્મ છે.

અસહકાર ઉપાય

હથિયાર લઇ બળવો કરવામાં મને શ્રદ્ધા નથી. તેથી તો દરદ કરતાં દવા વધારે ભયંકર થાય તેમ છે. તે વેર વાળવાની અધીરાઇ તેમજ ગુસ્સાની નિશાની છે. વળી આનું પરિણામ પણ સારૂં નથી આવતું. જર્મની સામે મિત્રરાજ્યોએ તલવાર ખેંચી તેનું પરિણામ જુઓ! મિત્રરાજ્યોએ જેવા જર્મનોને પહેલાં ચિતર્યાં હતા તેવા જ પોતે પણ નથી થઇ ગયા શું? આપણી પાસે તો એથી સારો ઇલાજ છે. આ ઇલાજમાં સંયમની તેમજ ધૈર્યની જેમ જરૂર છે તેમજ દૃઢ નિશ્ચય-ઇચ્છાશક્તિની પણ અપેક્ષા છે. આ ઇલાજ એ કે અન્યાય કરનારને મદદ ન કરવી. કોઇ પણ જુલમગાર કેવળ બળથી જ કોઇને જીતી શક્યો નથી. સામે થઇ માઠાં પરિણામ ભોગવવા કરતાં ઘણા લોકો જુલમીની ઇચ્છાને આધીન થાય છે. દમ દેવો તે જુલમીની ખરી મૂડી છે. પણ ઇતિહાસમાં એવા દાખલા છે કે જેમાં જુલમી પોતાની ઇચ્છાનો સ્વીકાર સામાવાળા પાસેથી નથી કરાવી શક્યો. હિન્દને હવે એમાંથી એક માર્ગ લેવાનો રહ્યો છે. જો પંજાબની સરકારે અસહ્ય અન્યાય કર્યો હોય અને હંટર કમિટીનો રિપોર્ટ તથા તે વિષેના બે ખરીતાઓથી મૂળ અન્યાયરૂપ પાપ ઢાંક્યું એથી ઓછું પાપ કરી વધારે થયું હોય, તો આપણે આ સરકારી અત્યાચાર-અન્યાયને વશ થવાની સાફ ના પાડવી જોઇયે. જરૂર પડે તો હું પાર્લામેન્ટને અરજી કરૂં, પણ પાર્લામેન્ટ આપણને સંતોષ ન આપે અને જો આપણે એક રાષ્ટ્ર તરીકે ઓળખાવવા માટે લાયક હોઇયે, તો આપણે સહકાર પાછો ખેંચીને સરકારને વળગી રહેવાની સાફ ના પાડવી જોઇયે.

સ્વદેશી સ્ટોર*

સ્વદેશીની વ્યવસ્થા

મેં ખેડા જીલ્લા પર તો મોટી આશા બાંધી છે. જે સ્ટોર હું હમણાં ખુલ્લો મુકવાનો છું તે માત્ર સ્વદેશી કાપડનો પ્રચાર કરે એટલું જ નહિ, પરન્તુ ખેડા જીલ્લાનાં બધાં ગામડાંમાં બનતું કાપડ રાખી લે અને સ્વદેશી કાપડનું મથક બને ત્યારે જ મને સંતોષ થાય. અહીંના સ્ટોર માટે કાપડ ખરીદવા મુંબઇ શા માટે જવું પડે ? મને ખાત્રી છે કે ખેડા જીલ્લાની સ્ત્રીઓ ખેડા જીલ્લાને જોઇતું કાપડ વણી શકે તેમ છે, અને તે પણ વળી પોતાના ફુરસદના સમયમાં. મને આશા છે કે ઉત્સાહી માણસો સ્ત્રીઓને રેંટીયા તથા કાંતવાને રૂ પૂરાં પાડશે. કાપડ માટે દર વર્ષે આપણે માથાદીઠ બે રૂપીયા દેશાવર મોકલી દેતા. આ હિસાબે જો આપણે ઘેર કાપડ વણીયે, તો ખેડા જીલ્લાના સાત લાખ માણસોના કાપડ માટેના ચૌદ લાખ રૂપીયા બહાર જતાં અટકશે અને તે રૂપીયા પણ થોડા પૈસાદારોમાં નહિ, પણ આપણા ઘણા ગરીબ ભાંડુઓમાં જ વહેંચાઇ જશે. આમ સ્વદેશી હીલચાલ એક જાતની વીમા કંપનીની ગરજ સારે છે. વળી હું ભાર દઇને જણાવું છું કે સ્વદેશી હીલચાલને આગળ વધારવી હોય તો નવા ઉઘડતા સ્ટોરોએ આ મુખ્ય વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી કે સ્ટોરોએ (વેચાણમાં) પરસ્પર સ્પર્ધા કરવાની નથી, પરન્તુ સ્વદેશી કાપડ બનાવવા પર ખાસ લક્ષ આપવું જોઇયે. આ હેતુ માટે ઘેર ઘેર સ્વયંસેવક મોકલી લોકોને રૂ પૂરૂં પાડો અને તેનું સૂતર અને કાપડ રોકડથી લેવા માંડો. ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીએ આ જ રીતથી હિન્દુસ્તાનમાં પગપેસારો કર્યો હતો. આપણા દેશી ઉદ્યોગોનો પુનરુદ્ધાર કરવાને ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની કરતાં પણ વધારે વ્યવસ્થાપકશક્તિ, ખંત અને કરકસર-વાણીઆ-બુદ્ધિ-વાપરવી જોઇશે. મને આશા છે કે આ નવા સાહસથી દેશોદયના આધાર રૂપ સ્વદેશીનો વિજય થશે.

તા. ૨૦-૬-૧૯૨૦

આપભોગનો ધર્મ

यज्ञशिष्टामृतभुजो यान्ति ब्रह्म सनातनम् ।
नायं लोकोऽस्त्ययज्ञस्य कुतोन्यः कुरुसत्तम ॥ —ગીતાજી

करहिं जाइ तप शैलकुमारी । नारद कहा सो सत्य बिचारी ।
मातुपितुहि पुनि यह मत भावा । तप सुखप्रद दुःखदोष नसावा ॥
तप अधार सब सृष्टि भवानी । करहि जाइ तप अस जिय जानी ॥

—તુલસીરામાયણ

---

* નડિયાદમાં સ્વદેશી સ્ટોર ખુલ્લો મુકતાં કાઢેલા ઉદ્‌ગાર; તા. ૫-૬-૨૦.

આપભોગનો અચલિત ધર્મ

યજ્ઞના ઘણાયે અર્થ કરી શકાય છે, પણ સર્વ ધર્મને સામાન્ય એવો યજ્ઞનો એક જ અર્થ છે, અને તે એ કે ખરેખરી ઉન્નતિને સારૂ પ્રાણાર્પણ કરવા લગી તૈયાર રહેવું. પાર્વતીને શિવજી જેવા પતિ જોઇતા હતા તેથી તેને તપ કરવાનો હુકમ થયો. તેણે કેવા પ્રકારનું તપ કર્યું એ જાણવાની જેને ઇચ્છા થાય તેણે તુલસીદાસનો અપૂર્વ ગ્રંથ જોઇ લેવો. મા પોતાના ભોગે પોતાનાં છોકરાંને જન્મ આપે છે અને ઉછેરે છે. મૃત્યુમાંથી જ જન્મ સંભવે છે. અનાજનાં બીજ ભોંયમાં દટાઇ સડે છે, મરે છે ત્યારે જ પાક ઉત્પન્ન થાય છે. હરિશ્ચન્દ્રે પોતાનું સત્ય પ્રગટ કરવાને સારૂ પારાવાર દુઃખ સહન કર્યું, પોતાનાંને ઉગારવા સારૂ ઇશુએ કાંટાનો મુગટ પહેર્યો, પોતાના હાથપગમાં ખીલા ભોંકાવા દીધા અને રીબાઇને પ્રાણત્યાગ કર્યો. એવો યજ્ઞ કરવાનો અનાદિકાળથી ચાલતો આવેલો વિધિ છે. યજ્ઞ વિના પૃથ્વી એક ઘડી પણ ન નભી શકે. તુર્કોએ ઇસ્તંબુલ સર કર્યું તેના પહેલાં અસંખ્ય સિપાઇઓનો હોમ કર્યો અને તેનાં મુડદાંઓનો પૂલ બનાવ્યો. હિન્દુસ્તાનમાં આપણે આ આપભોગનો અચલિત ધર્મ છે તેનો ત્યાગ કરીને આપણા દેશને આગળ ચડાવવા ઇચ્છતા હોઇયે એવો આભાસ મને આવ્યાં જ કરે છે.

ખિલાફતને ખાતર ભોગ

આપણે સંપૂર્ણ સ્વરાજ્ય ઇચ્છીયે છીયે પણ એકે જાનખોવા ઇચ્છતા નથી. પૈસાનો ભોગ પણ આપ્યા વિના ચાલે તો ચલાવી લેવા ઇચ્છીયે છીયે. અસહકારની ઘણી ધાસ્તી ઘણાઓને લાગી છે. તેનું કારણ શું હશે ? એ વિચારૂં છું ત્યાં બે જ કારણ જોવામાં આવે છે. એક તો એ કે લોકો નોકરી છોડીને બેસે તો ભૂખે મરે; અને બીજું જો કદાચ કોઇની ભૂલ થઇ જાય અને સરકારનો દારૂગોળો ચાલે તો હજારોની જાન જાય. એટલે કે ખિલાફત જેવા અઘરા અને મહાન પ્રશ્નની ફેંસલ આપણે જરાયે દુઃખ ભોગવ્યા વિના કરવાને ઇચ્છીયે છીયે. અસહકાર એ એક પ્રકારનો સહેલામાં સહેલો યજ્ઞ છે, એક નાનકડું તપ છે, તેમાં થોડો આપભોગ રહ્યો છે. વીસપચીસ હજાર કે લાખ દોઢ લાખ માણસ ન્યાય મેળવવા ખાતર, અન્યાયમાં ભાગ લેતા બંધ થવાને ખાતર પોતાની નોકરી છોડે એમાં હું કશુંયે દુઃખ ન માનું, એટલું જ નહિ પણ સુવ્યવસ્થિત સંસ્થા જ્યાં ચાલતી હોય ત્યાં એવા દુઃખને હું સ્વાભાવિક માનું અને લોકો એવા દુઃખથી નાસે નહિ, પણ હર્ષપૂર્વક તેની ભેટ કરે. ખિલાફત જેવા પ્રશ્નનો સીધો ફડચો કરવાને હજારો માણસો પાયમાલ થઇ જાય તેની મને જરાયે ચિંતા નહિ થાય. તેને તો હું ધર્મભાવનાની કસોટી સમજું. એવું દુઃખ ભોગવ્યા વિના જીત ન જ મળે એમ હું માનું અને એવું દુઃખ ઘણા માણસો ભોગવે તો જીત મળ્યા વિના ન જ રહે એમ પણ હું માનું.

અસહકાર કરવાને લીધે સરકાર તરફથી ગમે તે દુઃખ પડે તેથી મને ક્ષોભ કે ભય થાય જ નહિ. જેમ સરકાર તરફથી વધારે દુઃખ પડે તેમ આ પ્રશ્નનો ઉકેલ વહેલો થાય એવી મારી દૃઢ માન્યતા છે.

નિર્દોષની આહુતિનો મહિમા

ભય માત્ર એક જ રહે છે. રખેને લોકો તરફથી કાંઈ ભૂલ થાય, રખેને લોકો વાંકમાં આવે અને સજાપાત્ર થાય; રખેને કોઈ ગુસ્સામાં આવીને કોઇ અમલદારને ઇજા દે કે તેનું ખુન કરે. એમ થાય તો આપભોગના યજ્ઞના શુદ્ધ ધર્મને હાનિ પહોંચે અને તેટલે દરજ્જે ઇચ્છેલું પરિણામ મળવામાં ઢીલ થાય. આહુતિ વિશુદ્ધ વસ્તુની જ અપાય. હરિશ્ચન્દ્રમાં જરા પણ અપવિત્રતા હોત અને તેણે રાજપાટનો ત્યાગ કર્યો હોત તો આપણે તેનો મહિમા આજે ન ગાતા હોત. ઇશુમાં સંપૂર્ણ નિર્દોષતા કલ્પીને જ ખ્રિસ્તી મત માનનારાએ તેને તારનારની ઉપમા આપી. એ પ્રમાણે વિચારતાં જો ખિલાફતના કે બીજા કોઇ પણ પ્રશ્નમાં આપણા તરફથી કંઇ પણ દોષ થવાનો જરા પણ સંભવાન હોય તો અસહકારને સંપૂર્ણ વેગે આપણે તુરત ચલાવી શકીયે. તેનાં પગથીઆં રાખ્યાં છે એ પણ આપણી નિર્દોષતાને વિષે શંકા રહેલી છે તેથી. આમ વિચાર કરતાં, અને આપભોગ એ એક હિન્દુસ્તાનની ઉન્નતિને સારૂ આવશ્યક ધર્મ છે એમ માનતાં અસહકારને વિષે આપણને જરાયે ભય ન રહેવો જોઇયે, એટલું જ નહિ પણ આપણે સમજવું જોઇયે કે અસહકાર અથવા તો એવા પ્રકારના કાંઇ પણ યજ્ઞ અથવા તપ વિના આપણે નથી ખિલાફતનો ઉકેલ કરી શકવાના, નથી પંજાબને વિષે ન્યાય મેળવી શકવાના કે નથી સ્વરાજ્ય ભોગવી શકવાના.

હું શું કરૂં ?

વૃદ્ધાવસ્થામાં રેંટીયો

મિસિસ પોલૉકે મને એક ચિત્ર મોકલ્યું છે. તેમાં એક એંસી વરસનો અંગ્રેજ નામે મિ. ગ્લેડિંગ રેંટીયાં વતી ઊન કાંતે છે. આ ધંધો તેણે વિનોદને ખાતર આટલી મોટી ઉમરે શરૂ કર્યો છે. આખો દહાડો તે બુઢ્ઢો વાતોમાં ન ગાળી શકે; આખો દહાડો બાઇબલ પણ ન વાંચી શકે; આટલી ઉંમરે ઘરમાં રમાતી રમતો પણ શું રમે ? વળી રમતમાં કોઈ સાથીને રોકવો જોઇયે. બધાને સાથી મળી નથી શકતા. ત્યારે જો કંઇક ઉપયોગી વિનોદ મળે તો સારૂં એમ વિચારી આ બુઢ્ઢાએ રેંટીયો પસંદ કર્યો હોવો જોઇયે.

આ ચિત્ર મારે હાથે આવ્યું તે પહેલાં એક ગૃહસ્થ જે પ્રથમ કોઇ ઠેકાણે મોટા હોદ્દા ભોગવતા હતા તે આવ્યા. તેમનો વખત કેમે જતો ન હતો. આખો દહાડો માળા ફેરવવામાં તે નહોતા રોકી શકતા. કંઇક પણ પરોપકારી ધંધો જોઇતો હતો. હું ઘણી પ્રવૃત્તિવાળો ગણાયો તેથી મારી સલાહ માગવા આવ્યા. મને તો વિચાર કરતાં તેમના શરીરને યોગ્ય એવો રેંટીયા વિનાનો બીજો ધંધો સૂઝ્યો નહિ. મેં તેમની પાસે વિનયપૂર્વક સૂતર કાંતવાની વાત કરી. મને ધાસ્તી છે કે હું તેમની ઉપર કંઇ અસર ન પાડી શક્યો. મેં કદાચ્ મારી આબરૂ પણ તેમની પાસે ગુમાવી હોય.

પુરુષો અને રેંટીયો

કેટલાક એમ માને છે કે રેંટીયો એ કેવળ સ્ત્રીઓની પ્રવૃત્તિ છે. પુરુષો આગળ રેંટીયાની વાત કરવી એ તેઓનું અપમાન કર્યા બરોબર છે. હું તેવું માનતો નથી, એટલું જ નહિ પણ એમ માનું છું કે જનસમાજને પોષનારી બધી પ્રવૃત્તિ બન્નેને માટે છે. સ્ત્રીઓથી પુરુષના જેટલી શારીરિક મજૂરી ન થાય ને સ્ત્રીઓ પુરુષના જેટલી છૂટથી બહાર જઈ કામ ન કરે એટલે રેંટીયાની પ્રવૃત્તિ મુખ્યત્વે સ્ત્રીઓને સારૂ મનાઇ છે એ યોગ્ય છે.

પણ જેમ રસોઇ મુખ્યત્વે કરીને સ્ત્રીઓ કરે છે તોપણ ઘણાની રસોઇ તો પુરુષો જ કરે છે. તેમ જોકે રેંટીયો સામાન્ય રીતે સ્ત્રીઓ ચલાવે, તોપણ પ્રસંગવશાત્ તો તે યંત્રનો ઉપયોગ પુરુષ પણ કરી શકે. આજે રેંટીયામાં સુધારો કરવાનો પ્રયત્ન ઘણા પુરુષો કરી રહ્યા છે. એટલે ઉપર જણાવેલા મિત્ર જેવાને હું જરૂર રેંટીયો ચલાવવાની સલાહ આપું.

વકીલ, દાક્તરો કલબોમાં જઇ પાનાં રમે છે કે બિલિયર્ડ રમે છે, તેથી પોતાના મગજ તાજાં કરતાં હશે કે નહિ એ વિષે મને શક છે. પણ તેઓ ઘેર જઈ સ્વચ્છ કોટડીમાં બેસી રેંટીયો ચલાવે તો તેમાંથી જેટલો નિર્દોષ આનંદ ભોગવાય તેટલો પાનાંમાંથી નહિ જ મળે એમ મારી ખાત્રી છે. સર જૉન લબકનો આરામ એક ઉપયોગી કામમાંથી બીજામાં પ્રવેશ કરવો એ હતો. તેનો વિનોદ કીડીઓની પ્રવૃત્તિનું અવલોકન કરવામાં હતો. લોર્ડ સોલ્સબરી રસાયણના પ્રયોગો કરીને વિનોદ મેળવતા. ગ્લૅડસ્ટન લાકડાં કાપી આમની સભાનો બોજો હળવો કરતો. આવા ઉપયોગી આનંદોની જેટલી આપણને જરૂર છે તેટલી અંગ્રેજ પ્રજાને નથી.

ધર્મ અને અર્થનું સાધન

દેશમાં અનાજ નથી, વસ્ત્ર નથી અથવા બન્ને બહુ મોંઘાં છે. દૂધઘીનો તો ઘણાને ત્યાગ કરવો પડે છે. તે અવસરે મુખ્ય ધર્મ આ બે વસ્તુ પેદા કરવામાં ને

પૂરી પાડવામાં સમાઈ જાય છે. ભૂખ્યાનું પેટ ભરવું ને નાગાને ઢાંકવા પછી જ આપણે ખાઈયે, પહેરીયે તેમાં દયાધર્મનો સમાવેશ થઈ જાય છે. તેથી પેલા મિત્ર જેવા જેટલા માણસો હોય તેઓને હું નમ્રતાપૂર્વક સલાહ આપું છું કે તમારો બચતો વખત જો તમે ખેતર આદિમાં રોકાઇ શારીરિક શ્રમ ન કરી શકો તો પચીસ રેંટીયો મેળવી સૂતર કાંતવામાં રોકજો, તેથી ધર્મ અને અર્થ બન્ને સચવાશે.

नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायो न विद्यते ।
स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात् ॥

જૂની મૂડી

'એવરગ્રીન'

છાપાંઓમાં ઘણી વેળા ખાલી જગ્યા ભરવાને સારૂ કાંઈ કાંઇ વસ્તુ સંપાદકો તૈયાર કરી રાખે છે. એને અંગ્રેજીમાં 'એવરગ્રીન' એટલે 'સદાય તાજું' કહે છે. જ્યારે મુકો ત્યારે એ વસ્તુ મુકી શકાય. એવું અનાયાસે હું 'ક્રૉનીકલ' માં જોઇ ગયો. તેમાં નીચેની હકીકતો આપેલી છે.

"હિન્દુઓએ દશાંશ શોધી કાઢયો છે. ભૂમિતિ અને બીજગણિતની શોધ પણ પ્રથમ હિન્દુસ્તાનમાં થઇ હતી. તેમજ ત્રિકોણમિતિ. પહેલી પાંચ ઇસ્પિતાલો હિન્દુસ્તાનમાં બંધાઇ. યૂરોપના પ્રાચીન ધન્વંતરીઓએ હિન્દુસ્તાનનાં ઔષધોનો ઉપયોગ કર્યો. ઈસવી સન પૂર્વે છઠ્ઠા સૈકામાં હિન્દુઓએ શરીરનાં અવયવોની તપાસ કરી અને તે જ અરસામાં વાઢકાપની વિદ્યા પણ ગ્રહણ કરી. જે લોખંડના સ્તંભ આજે બની શકે છે તેવા સ્તંભ બનાવવાની કળા હિન્દુસ્તાન પ્રાચીન કાળમાં જાણતું હતું. ગુફાઓ ખોદવાનો ધંધો તો હિન્દુસ્તાનનો જ હતો. જ્યારે સિકંદર હિન્દુસ્તાનમાં ચડી આવ્યો તે વખતે તેણે પંજાબમાં અને સિંધમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યો જોયાં. પ્રાચીન હિન્દુસ્તાનમાં જે હકોને સારૂ યૂરોપમાં આજ સ્ત્રીઓ મથી રહેલી છે તે બધા હકો આપણી સ્ત્રીઓ ભોગવતી. ચન્દ્રગુપ્તના વખતમાં મ્યુનિસિપાલિટીઓ હયાતીમાં હતી. વ્યાકરણવિદ્યાને તો હિન્દુઓ જ સંપૂર્ણતાએ પહોંચાડી શકયા. રામાયણ મહાભારતની હરિફાઈ કરી શકે એવા ગ્રંથો આજ લગી નથી થયા."

પ્રાચીન વારસો કેમ શોભાવાય?

આ બધી હકીકતો કેટલે દરજ્જે ખરી છે એ હું નથી જાણતો, પણ એટલું જાણું છું કે જો મર્હુમ ન્યાયમૂર્તિ રાનડે આજે જીવતા હોય અને હિન્દુસ્તાનની પ્રાચીન જાહોજલાલીની આ બધી વાતો સાંભળે અથવા જુએ તો અવશ્ય બોલી ઉઠે 'આથી શું ?' તેઓ કહેતા કે કોઈ પ્રજા પોતાની ભૂતકાળની શોભાને યાદ કરીને આગળ વધી શકતી નથી. ભૂતકાળની શોભા જો યાદ કરીયે તો તે એટલા

જ અર્થે કરવી જોઇયે કે જેથી આપણે એ શોભામાં વધારો કરી શકીયે. આજે રામાયણના લખનાર ક્યાં છે? આજે પ્રાચીન સમયની નીતિ ક્યાં છે? તે વેળાની કાર્યદક્ષતા ક્યાં છે? કર્તવ્યપરાયણતા ક્યાં છે? જે દવાઓની શોધ હજારો વર્ષ પહેલાં થઇ ગઇ તેમાં આપણે કાંઇ વધારો કરી શક્યા નથી. અને જે દવાઓ વિષે પ્રાચીન ગ્રંથો લખાયા છે તે દવાઓની આપણને પૂરી માહીતી પણ નથી. એમ જ બીજી બધી ઉપર વર્ણવેલી વિભૂતિઓને વિષે આપણી કંગાલ હાલત આપણે જોઇ રહ્યા છીયે, અને દરેક વસ્તુ યૂરોપમાંથી ઉછીની લઇ રહ્યા છીયે. મને તો લાગે છે કે જ્યાં સુધી આપણે ભૂતકાળની શોભાનો વર્તમાનકાળમાં પુનરુદ્ધાર નથી કરી શક્યા ત્યાં સુધી આપણે જૂની મૂડીને સાંતી રાખવી એમાં જ ડહાપણ છે. જે દ્રવ્યને આપણે વટાવી શકતા નથી, જેને દુનિયા પારખી શકતી નથી તે દ્રવ્ય આપણને શોભાવતું નથી પણ લજાવે છે અને બોજારૂપ થઇ પડે છે. જો પ્રાચીન સમયમાં ઉપર વર્ણવેલી વિભૂતિઓ આપણામાં હતી એમ આપણે માનીયે તો તે જ વિભૂતિઓ ફરી પાછી બતાવવાની આપણામાં શક્તિ હોવી જોઇયે. આપણે બહાદુર પ્રજાના વારસ છીયે, પણ એ વારસાને શોભાવવાની આપણામાં અત્યારે તાકાત નથી એ પણ કબુલ કરીયે તો આપણે કશોયે શુક્રવાર વાળવાના નથી. એ પ્રાચીન વારસો આપણે કેમ શોભાવી શકીયે એ હવે પછી જોઇશું.

નોંધ

ઓરિસ્સામાં દુષ્કાળ

ઓરિસ્સાની કંગાલીયત

ઓરિસ્સા વિષે રા. અમૃતલાલ ઠક્કર જણાવે છે કે તેમણે બીજાં ગામોમાં મુસાફરી કરી છે ને તે પરથી જણાય છે કે ધાર્યા કરતાં વધારે સ્થળોમાં ભૂખમરો છે. આનું કારણ એમ જોવામાં આવે છે કે ત્યાં આવવા જવાનાં સાધન ઓછાં હોવાથી ને લોકો પ્રમાણમાં વધારે કંગાલ હોવાથી તેઓ તરફથી તો રાવ આવે જ નહિ. જે સ્થિતિ હોય તે ભોગવતા ચાલ્યા જાય છે એટલે કોઇ માણસ તેઓની અંદર જઇને તેઓની હાલત તપાસે ને દયા ખાય ત્યારે જ તેની ખબર પડે. આવી કફોડી દશા તો હિન્દુસ્તાનમાં ક્યાં ક્યાં હશે તેની આપણને ખબર પણ શી પડે? ત્યાંના એક છાપામાં જણાવે છે કે એ પ્રદેશ નીચો હોવાથી મધ્ય હિન્દુસ્તાન તરફના પાણીનું પૂર ત્યાં આવ્યા જ કરે છે. આને વાળવા સારૂ કેટલાક બંધો બાંધેલા છે તે નબળા પડયા છે. કેટલીક જગ્યાએ નવા બંધો બાંધવાની જરૂર છે. આમ જ થાય ત્યાં સુધી પૂરથી તો દર વર્ષે નુકસાન થયાં જ કરવાનું. આના ઉપાયો

લેવા સારૂ એ છાપામાં એવી સૂચના છે કે એન્જીનિયરોને એકઠા કરી તેઓનો અભિપ્રાય સરકારે લેવો જોઇયે ને ઘટતા ઈલાજો લેવા જોઇયે. અમે ઉમેદ રાખીયે છીયે કે દુષ્કાળ અટકાવવાને સારૂ પણ શું કરવું જોઇયે તેની તપાસ પણ રા. અમૃતલાલ ઠક્કર અવકાશ મળ્યે કરશે ને આ દુર્ભાગી લોકોની સ્થાયી કંગાલીયતનાં કારણો શોધશે.

વાંચનાર જાણીને રાજી થશે કે રા. અમૃતલાલ ઠક્કરના પ્રયાસથી ને કલકત્તાના જાણીતા ગુજરાતી વેપારી રા. કરસનદાસની સહાયથી કલકત્તામાં પણ રૂા. ૧૮૦૦૦ ની રકમ દુષ્કાળને સારૂ એકઠી થયેલી છે.

તા. ૨૭–૬–૧૯૨૦

† વાઈસરાયને પત્ર

શ્રીમાન્ !

મુસલમાનોને અવિશ્વાસ

આપના કેટલાક વિશ્વાસને પાત્ર બનેલ વ્યકિત તરીકે તેમજ બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના એક અનન્ય શુભેચ્છક તરીકે આપની અને આપની મારફત નામદાર શહેનશાહના પ્રધાનમંડળની સમક્ષ ખિલાફતના સવાલની જોડેનો મારો સંબંધ તેમજ તેને વિષે મારી વર્તણુક બાબત ખુલાસો કરવો એ હું મારો ધર્મ સમજું છું.

લડાઇના છેક આરંભથી જ્યારે લંડનમાં હું ઇન્ડિયન એમ્બ્યુલન્સ ટુકડી ઉભી કરવામાં ગુંથાયો હતો ત્યારથી જ ખિલાફતના સવાલમાં હું રસ લેતો થયો હતો. અને જ્યારે તુર્કીએ જર્મનીની બાજુ લેવાનું નક્કી કર્યું ત્યારે લંડનમાંની નાની સરખી મુસલમાન કોમ કેવી બેચેન થઈ ઉઠી હતી તે મેં જોયું હતું. ૧૯૧૫ ના જાન્યુઆરીમાં હિન્દુસ્તાન આવ્યા પછી પણ જે જે મુસલમાનોના પ્રસંગમાં હું આવ્યો તેમને એ જ ચિંતા અને આતુરતાથી ઘેરાયેલા મેં જોયા. છૂપી સન્ધિઓની વાત જ્યારે ફૂટી ત્યારે તેમની એ ચિંતા ઘણી જ વધી. બ્રિટનના ઇરાદાઓ પ્રત્યે તેમને ગેરવિશ્વાસનો પાર રહ્યો નહિ અને તેઓ હતાશ થઈ ગયા. તે વખતે પણ મેં મારા મુસલમાન ભાઇબંધોને નિરાશ ન થવાની અને તેમની બીક તેમજ તેમની ઉમેદોને વ્યવારથત રૂપમાં જાહેર કરવાની સલાહ આપી. અને સૌ કોઈ કબૂલ કરશે કે છેલ્લાં પાંચ વરસ સુધી સમસ્ત હિન્દી મુસલમાનો વખાણવાજોગ સંયમથી વર્ત્યા છે અને તેમના આગેવાનો કોમના તોફાની વર્ગો ઉપર સંપૂર્ણ કાબુ જાળવી શક્યા છે

મુસલમાનો-ની માગણી

સુલેહના કોલકરારથી અને આપ નામદારે એ કરારોના કરેલા બચાવથી હિન્દી મુસલમાનોના મનને જે ધક્કો લાગ્યો છે તેમાંથી ઉગાર થવું તેમને કઠણ થઇ પડશે. આ કોલકરાર પ્રધાનોનાં વચનોનો ચોખ્ખો ભંગ કરનારા અને મુસલમાન લાગણીને સાફ તરછોડનારા છે. મને લાગે છે કે મારા મુસલમાન દેશબંધુઓની જોડે પૂરેપૂરા ભાઇચારાના નાતાથી રહેવા ઇચ્છનાર હિન્દુ તરીકે તેમના સંકટને સમયે જો હું તેમની પડખે ન ઉભો રહું તો મેં હિન્દમાતાની કૂખ લજવી કહેવાય. મારી નમ્ર સમજણ મુજબ તેમનો પક્ષ સાચો છે. તેઓ કહે છે કે જો તેમની લાગણીને માન આપવું હોય તો તુર્કીને સજા કરવાની વાત જતી કરવી જોઇએ. મુસલમાન સિપાહો કંઈ પોતાના જ ખલીફાને સજા કરાવવા અગર તેનો મુલક છીનવી લેવડાવવાની ખાતર નથી લડયા. મુસલમાનોનું આ ધોરણ છેલ્લાં પાંચે વરસમાં એકસરખું રહ્યું છે.

અણવિશ્વાસમાં વધારો

જે સામ્રાજ્યને વફાદાર રહેવાને હું બંધાયેલો છું તે જ સામ્રાજ્ય પ્રત્યેનો મારો ધર્મ મને અત્યારે મુસલમાન લાગણીને થયેલા નિર્દય આઘાતની સામે થવાની ફરજ પાડે છે. મારા ધારવા પ્રમાણે હિન્દુમુસલમાન બન્નેના અંતરમાંથી બ્રિટિશ ન્યાય અને બ્રિટિશ પ્રતિષ્ઠા પ્રત્યેનો વિશ્વાસ ઉઠી ગયો છે. હંટર કમિટીનો બહુમતિનો રિપોર્ટ, તે ઉપરનો આપ નામદારનો ખરીતો અને મિ. માન્ટેગ્યુએ તેનો આપેલો જવાબ—આ બધાએ એ અણવિશ્વાસમાં માત્ર વધારો કર્યો છે.

બ્રિટિશ રાજ્ય બંધારણ વિષે મારી શ્રદ્ધા

આવી સ્થિતિ વચ્ચે મારા જોવાને માટે એક જ રસ્તો ખુલ્લો રહે છે. તે એ કે કાં તો નિરાશ થઇને બ્રિટિશ રાજ્યની જોડેનો સંબંધ તોડી નાંખવો, અને નહિ તો જો હાલનાં બધાં રાજ્યબંધારણોમાં બ્રિટિશ રાજ્યબંધારણના ચડીયાતાપણા વિષે મને હજુયે શ્રદ્ધા હોય તો એવો કોઇ માર્ગ ગ્રહણ કરવો કે જેથી થયેલા અન્યાયનું પરિમાર્જન થાય અને ઉઠી ગયેલો વિશ્વાસ પાછો આવે. બ્રિટિશ રાજ્યબંધારણની ઉત્તમતા વિષેની મારી શ્રદ્ધા હજુયે મેં નથી ગુમાવી; અને જાતે દુઃખ સહન કરવાની પૂરતી શક્તિ પ્રજા બતાવી શકશે તો હજુયે કોઇ ને કોઇ રીતે પણ ન્યાયનું પલ્લું નીચું નમશે એ આશાને હું ત્યાગી શકતો નથી. અલબત્ત, બ્રિટિશ રાજ્યબંધારણ વિષેની મારી કલ્પના જ એવી છે કે માથું ઉંચું રાખનારને જ એ મદદ કરે છે. નબળાંનું એ રક્ષણ કરી શકે છે એમ હું નથી માનતો. માત્ર જોરાવર જ એના આશરા હેઠળ ફુલેફાલે છે; દૂબળાં રખડી મરે છે.

આમ બ્રિટિશ રાજ્યબંધારણને વિષે મને શ્રદ્ધા છે એ જ કારણથી સુલેહના કોલકરારોમાં બ્રિટિશ પ્રધાનોનાં વચનો અને મુસલમાન લાગણી ધ્યાનમાં લેવાઇને

ઘટતા ફેરફાર ન થાય તો મારા મુસલમાન ભાઇઓને આપની સરકાર જોડેનો સહકાર બંધ કરવાની અને હિન્દુઓને તેમાં ભળવાની મેં સલાહ આપી છે.

અસહકારનો સ્વીકાર

જે મહાઅન્યાય બ્રિટિશ પ્રધાનોને હાથે મુખ્યત્વે કરીને થયો, અગર જે કરવામાં ઓછામાં ઓછું બ્રિટિશ પ્રધાનો ભાગીદાર બન્યા, તેને વિષે પોતાનો જોરભર્યો નિષેધ દર્શાવવાને ત્રણ માર્ગ મુસલમાનો સન્મુખ ખુલ્લા હતા.

૧. ખુનામરકી ચલાવવી.

૨. આખી કોમે એકીવારે હિજરત અથવા દેશનો ત્યાગ કરવો.

૩. સરકારની જોડેનો સહકાર બંધ કરી અન્યાયની ભાગીદારીમાંથી નીકળી જવું.

આપની જાણમાં હશે જ કે એક એવો પણ વખત હતો કે જ્યારે મુસલમાનોમાંનો સૌથી સાહસિકમાં સાહસિક—અવિચારી તો ખરે જ—વર્ગ ખુનામરકીની તરફેણમાં હતો. તેમ હિજરતની બૂમ પણ હજુ છેક નથી સમી. હું કહીશ કે અસાધારણ ધીરજપૂર્વક દલીલો કરી કરીને આ ખુનામરકીના હિમાયત કરનારા વર્ગને તેમના વિચારોથી પાછા વાળ્યાનો હું દાવો કરી શકું. હું કબૂલ કરું છું કે માત્ર ઉપયોગીતાની દૃષ્ટિએ જ હું આમ કરાવી શક્યો છું; નીતિની દૃષ્ટિએ હું તેમની પાસે ખુનામરકીને અગ્રાહ્ય નથી મનાવી શક્યો, તેમ કરવાનો મેં પ્રયત્ન પણ નથી કર્યો. પરિણામે હાલ તુરતને માટે ખુનામરકીના વિચારો છોડી દેવાયા છે. હિજરતની હિમાયત પણ તદ્દન ન અટકી હોય તોપણ મોળી તો જરૂર પડી ગઈ છે. હું માનું છું કે જેમાં મોટા પ્રમાણમાં આપભોગની જરૂર પડે છે અને પ્રજા મોટા પ્રમાણમાં અમલમાં મુકી શકે તો જે વડે કાર્યસિદ્ધિ થવાની પ્રજાને ખાત્રી લાગે એવો કોઈ સ્વાવલંબન ભર્યો કાર્યક્રમ પ્રજાની સમક્ષ મુકવામાં ન આવ્યો હોત તો સરકાર તરફનું ચાહે તેટલું દબાણ કે સખ્તાઈ પણ ખુનામરકીને ફાટી નીકળતી અટકાવી શકત નહિ. અસહકાર એ એક જ આવો ખાનદાનીભર્યો ને કાયદેસર સ્વાવલંબન-ભર્યો કાર્યક્રમ હતો, કારણ જે રાજ્યકર્તા પોતાનો રાજધર્મ મૂકી કુરાજ્ય ચલાવે તેને મદદ આપવાની ના પાડવી એ પ્રજાનો સનાતન કાળથી સ્વીકારાયેલો હક છે.

જોખમ છતાં અનિવાર્ય

આની સાથે સાથે જ હું એ પણ કબૂલ કરી લેવા ઇચ્છું છું કે આજે પ્રજાની મોટી સંખ્યાને હાથે અસહકાર અમલમાં મુકાય તેમાં ગંભીર જોખમો તો રહેલાં છે જ. પણ આજે આ દેશના મુસલમાનોની સામે જે ગંભીર સવાલ ઉભો થયેલો છે તે બીનજોખમી ઇલાજોથી સુધરી શકે એવી આશા ઓછી છે.

આજ થોડુંઘણુંયે જોખમ ખેડવા તૈયાર ન થવું એ ઘણા જ મોટા જોખમને નોતરવા જેવું અથવા કદાચ સુલેહશાન્તિનો સંપૂર્ણ નાશ માથે ઓઢી લેવા જેવું છે.

અસહકારથી કેમ બચાય ?

પણ આવા અસહકારમાંથી બચવાનો હજુ પણ રસ્તો છે. મુસલમાન ભાઇઓએ તેમની અરજીમાં દક્ષિણ આફ્રિકાના મામલામાં આપની પહેલાંના નામાંકિત વાઇસરાયે કર્યું હતું તેમ આપને પણ આ મામલામાં આગેવાની લેવા વિનંતિ કરેલી છે. પણ તેમ કરી શકવાને જો આપ આપની જાતને અસમર્થ ગણો અને અમારે અસહકાર કરવો જ પડે, તો મને આશા છે કે જેમણે મારી સલાહ સ્વીકારી છે તેઓ તેમજ હું આ મામલામાં પોતાની એક માત્ર ચોખ્ખી ફરજના વિચાર સિવાય બીજા કોઇપણ જાતના હેતુથી સામેલ થયા નથી એમ માનવાનું શ્રેય આપ અમને આપશો.

લૅબર્નમ રોડ,
ગામદેવી મુંબઈ,
તા. ૨૨ જુન, ૧૯૨૦

હું છું,
આપનો સદાનો વફાદાર સેવક
મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

ખિલાફત

અસહકાર નજીકમાં

આ પ્રશ્ન વિષે એક પગલું આગળ વધ્યા. તે પગલું પણ જેવુંતેવું નથી. વાઇસરાય સાહેબને નોટીસ અપાઇ કે આપ સાહેબ અમારો પક્ષ ખેંચો અથવા અમે આપને રાજ્યતંત્ર ચલાવવામાં મદદ નહિ કરી શકીયે. વાઇસરાય સાહેબમાં એટલી સન્મતિ આવે કે તેઓ પોતે લોકલડત ચલાવે. એવો ઉજ્જવળ દહાડો બ્રિટિશ સલ્તનતનો આવ્યો નથી. એટલે આપણે પહેલી આગસ્ટે અસહકાર કરવાની તૈયારી જ કરવી જોઇયે. જે અસહકારની બૂમ ચાલી રહી છે, જેને વિષે દેશમાં ઘણી કાગળશાહીનો ઉપયોગ થયો છે તે અસહકાર આપણી નજીક આવી રહેલ છે.

હિન્દુની મિત્રતાની પરીક્ષા

એક માસની અંદર અસહકારની તૈયારી કરવી રહી. મુસલમાનોની અને હિન્દુની પરીક્ષા થઇ રહેશે. પણ આ સમયે હું માત્ર હિન્દુઓ પ્રત્યે જ બે બોલ કહેવા ઇચ્છું છું. મુસલમાનો કંઈ ન કરે ત્યાં લગી ખિલાફતના વિષયમાં હિન્દુએ કંઇ કરવાપણું નથી રહેતું. પણ જ્યારે મુસલમાન ભાઇઓ અસહકાર શરૂ કરે ત્યારે હિન્દુ શું કરે? અલ્લાહાબાદમાં એક આગેવાન હિન્દુ ગૃહસ્થે કહેલું કે જો એક મુસલમાન પોતાના

જે. પી. પણાનું રાજીનામું આપશે તો ત્રણ હિન્દુ જે. પી. તૈયાર હશે. જો એક મુસલમાન નોકરી છોડશે તો ત્રણ હિન્દુ તૈયાર હશે. આમ બને તો કંઇ હિન્દુએ વધારે કર્યું નહિ ગણાય. મુસલમાન સાત કરોડ ઉપરાંત છે, હિન્દુ વસ્તી બાવીસ કરોડ ઉપરાંત છે; એટલે ત્રણગણા કરતાં વધારે હિન્દુ આ દેશમાં વસે છે. જ્યાં સુધી ત્રણ હિન્દુ એક મુસલમાન સાથે ઉભા રહે ત્યાં લગી બન્નેએ સરખો ભોગ આપ્યો ગણાય, અને એ મિત્રતાની નિશાની છે. ખરૂં જોતાં મિત્રતામાં હિસાબને અવકાશ જ નથી. પણ તેનો અર્થ એવો નથી કે પોતાને હિસાબે આવે તેના કરતાં મિત્ર ઓછો ફાળો આપે. તેનાથી ઘણો વધારે આપે તોપણ કંઇ જ નથી આપ્યું એમ લાગવું જોઇયે એવો મિત્રતાનો સંબંધ હોય છે અથવા હોવો જોઈયે. ત્યારે હિન્દુ મુસલમાનની જોડે ઉભશે કે નહિ એ સવાલ આપણે આપણને પૂછવાનો રહે છે, એટલું જ નહિ પણ આખું જગત હિન્દુ ભણી ટમટમી જોઇ રહેશે; કેમકે હિન્દુની સ્થિતિ ઉપર મુસલમાનોની જીતનો કેટલોક આધાર રહેશે. જો હિન્દુ તેઓને સાથ દેશે તો તેઓના દુઃખનો અંત વહેલો આવશે એમાં તો શક જ નથી.

હિન્દુ શું કરે?

હિન્દુ બે પ્રકારે લાભ લઈ શકે છે. એક તો મુસલમાનના જેટલા પ્રમાણમાં ત્યાગ કરીને, અને બીજું જ્યાં મુસલમાનો ત્યાગ કરે ત્યાં પોતે ન કુદી પડીને. એક મુસલમાન નોકરી છોડે ત્યારે એક અથવા ત્રણ હિન્દુ નોકરી છોડે એ એક વાત. જો હિન્દુ તેમ કરે તો તેણે સરસ કામ કર્યું ગણાય. મુસલમાન નોકરી છોડે ત્યાં હિન્દુ પોતે જઇને ન બેસી જાય એ બીજી વાત, ને એ પણ ભારે વાત ગણાય. જો હિન્દુ મુસલમાને ખાલી કરેલી નોકરી પૂરવા જાય તે તો તેના મુસલમાન ભાઇની દુશ્મનાવટ કરે એમ કહેવાય, ને અસહકારનું કામ જોકે તોયે અશક્ય ન થાય તોપણ કઠિન થઇ પડે. એટલે જો હિન્દુ બીજું વધારે નહિ કરી શકે તે પણ મુસલમાનોની સભામાં જઇને તેઓને લાગણી બતાવીને અને તેઓના કાર્યમાં પથ્થર નહિ ફેંકીને પોતે દુશ્મન નથી એટલું તો સિદ્ધ કરી આપી શકે છે.

જૂની મૂડી

જાહોજલાલી-ને બદલે કંગાલપણું

બાપની આબરૂ ઉપર દીકરો જેમ લાંબા વખત સુધી જીવી નથી શકતો તેમ પ્રજા એકલા પ્રાચીન હિન્દના ગૌરવ ઉપર હમેશાં પોતાની જાહોજલાલી જાળવી ન શકે. અત્યારે જાહોજલાલીને બદલે કંગાલપણું આવી ગયું છે એ આપણે ગયે અઠવાડિયે જોઇ ગયા.

તેનાં કારણ અને ઉપાયો આપણે વિચારવાં રહ્યાં છે.

અકબરના વખતમાં જે મુગલાઈનું તેજ હતું તે તેના વારસો ખોઈ બેઠા, કેમકે અકબરના ગુણો એક પછી એક તેના વારસોમાં લોપ થતા ગયા. જહાંગીરે એક, શાહજહાંએ બીજો, ઔરંગજેબે તેથી વિશેષ અને ત્યાર પછીનાએ લગભગ બધા ખોયા. એટલે બાદશાહત મોગલના હાથમાંથી ગઈ ને અંગ્રેજને વરી. તેવું જ હિન્દની આધુનિક પ્રજાએ કર્યું છે.

અંગ્રેજો પર દોષારોપણ

આ વાત આપણે કબૂલ કરવા નથી માગતા તેથી કહીયે છીયે કે વાંક માત્ર અંગ્રેજનો છે. તેમની લુચ્ચાઇ-દોંગાઇથી આપણે પડયા છીયે. તે આપણો પૈસો હરી ગયા છે તેથી ભીખારી થયા છીયે. તેમની પરવાનગી વિના આપણે શ્વાસોચ્છ્વાસ પણ નથી લઇ શકતા. તેમાં પછી આપણો વાંક કયાં આવ્યો ?

આ આરોપમાં અતિશયોક્તિ તો ઘણી છે, છતાં તેમાં કેટલુંક સત્ય પણ છે. અંગ્રેજોએ એટલો કબજો આપણી ઉપર મેળવ્યો તેનું કારણ શું ? તેમાં પણ વાંક આપણો જ નહિ હોય? ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કમ્પનીના રૂપીયાથી કોણ લલચાયા ? એ કમ્પનીએ પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે વેપાર કર્યો તેમાં તેનો દોષ ? દારૂવાળો દારૂ વેચે તેથી પીનાર તેની ઉપર દોષ ઢોળી શકે ? હું વ્યાજખોરાને દામ જેટલું જ વ્યાજ આપું તેમાં વ્યાજ લેનારનો શો દોષ ? તેને મારાથી તો ન જ વખોવાય. એક લેખકે કહ્યું છે કે જ્યાં સુધી છેતરાનારા પડયા છે ત્યાં સુધી છેતરનારા મળ્યાં જ કરશે.

દોષ આપણો છે

અંગ્રેજોનો દ્વેષ કરી તેઓનો દોષ કાઢી આપણે આગળ વધવાના જ નથી. જે દોષ આપણામાં હતા ને જેને લીધે તેઓએ ઘરવાસ કર્યો તે દોષોને આપણે દૂર નહિ કરીયે ત્યાં લગી આપણે ગુલામીમાં જ રહેશું.

છતાં અંગ્રેજોને તેમના દોષો વિષે આપણે કહેતા આવ્યા છીયે ને હજુ કહીશું. કૉંગ્રેસે મુખ્યત્વે એ જ કાર્ય કર્યું છે. તેઓના દોષ બતાવનારા વક્તાઓ તો ઝાડનાં પાતરાં જેટલા મળી આવે છે. તેથી તેમના દોષો ઉપર ભાર મુકવાને બદલે આપણા દોષોનું દર્શન કરવાનું વધારે ફળદાયી માનું છું. ' આપ ભલા તો જગ ભલા ' એ કહેવત કંઇ ફેંકી દેવાની નથી. તેમાં ઘણું જોર ભર્યું છે. આપણે નિર્દોષ રહીશું તો આપણને કોઇ અભડાવી નહિ શકે. વૈદકશાસ્ત્રનો નિયમ છે કે જ્યાં સુધી લોહીમાં બગાડ ન હોય ત્યાં સુધી બહારની ઝેરી હવા તેની ઉપર અસર કરી શકતી નથી, અને તેથી જ રોગચાળાને સમયે કેટલાકને ચેપ કે હવા લાગે છે ને કેટલાકને તેની

અસર થતી નથી. તેમજ જો આપણામાં લેપાવાપણું ન હોત તો ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કમ્પની કંઇ ન કરી શકત, ને અત્યારે પણ સર માઇકલ ઓડવાયર જેવા અધિકારી પોતાના ધંધા વિનાના થઇ રહેત.

એ દોષ કયા? ત્યારે એવા આપણા કયા દોષ છે કે જેથી આપણે અપંગ થઇ ગયા છીયે ને આપણા દેશમાંથી અઢળક પૈસો ચાલ્યો જાય છે તેને રોકી શકતા નથી, આપણાં બચ્ચાંને દૂધ મળી શકતું નથી, આપણા દેશના ત્રણ કરોડ માણસોને એક જ વખત ખાવાનું મળે છે, ધોળે દહાડે ખેડા જીલ્લામાં લૂંટફાટ થઈ શકે છે, મરકી કૉલેરા વગેરે રોગો જ્યારે બીજા દેશોમાંથી નાબુદ થઇ શકે છે ત્યારે આપણા દેશમાંથી નથી થઈ શકતા? એવું કયું કારણ છે કે જેથી આપણને મદાંધ સર માઇકલ ઓડવાયર અને ઉદ્ધત જનરલ ડાયર માંકડની જેમ ચગદી શકે છે અને સીમલાના પાદરી સાહેબ આપણે વિષે ન છાજતાં લખાણો કરી શકે છે? એવું કયું કારણ છે કે જેથી આપણને પંજાબમાં અસહ્ય અન્યાય થયો. ખિલાફતના સવાલમાં બ્રિટનના મુખ્ય પ્રધાને પોતાના વચનનો ભંગ કર્યો છે. છતાં આપણે તે બન્ને બાબતમાં નિરુપાય જેવા લાગીયે છીયે.

સ્વાર્થી દૃષ્ટિ આનું કારણ આપણી સ્વાર્થી દૃષ્ટિ, આપણામાં દેશને ખાતર આપભોગ દેવાની અશક્તિ, આપણી અપ્રામાણિકતા, આપણું ડરપોકપણું, આપણો દંભ અને આપણું અજ્ઞાન છે. સ્વાર્થ તો સહુમાં ઓછોવત્તો હોય, પણ આપણામાં તે વધારે પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે. કૌટુમ્બિક કામોમાં સ્વાર્થત્યાગ થોડો ઘણો રહેલો છે, પણ રાષ્ટ્રીય કામોમાં થોડામાં જ થોડા પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે. જુઓ આપણી શેરીઓ, આપણાં શહેરો, આપણી આગગાડીઓ! આ બધામાં દેશની દશાનું દર્શન થઇ શકે છે. શેરીમાં, શહેરમાં કે ટ્રેનમાં બીજાની સગવડનો કેટલો ઓછો ખ્યાલ રહે છે? મારા ઘરના આંગણામાંથી હું શેરીમાં કચરો નાંખતાં અચકાતો નથી, મારા કઠેરામાંથી રસ્તામાં જતા માણસોને અગવડ થાય કે નહિ તેનો વિચાર કર્યા વિના હું કચરો ફેંકું છું ને થુંકું છું. મારૂં ઘર બાંધવામાં મારા પડોશીની અગવડનો વિચાર હું ઓછો કરૂં છું. શહેરનો નળ છોડી તેમાંથી પાણી વહ્યું જાય તે મારૂં નથી એમ માની બેદરકાર રહું છું. રેલગાડીમાં એ જ દેખાવ નજરે પડે છે. મારી જગ્યા ગમે તેમ કરી મેળવી બીજાને બને તો અટકાવું. બીજાને અગવડ પડો કે નહિ, પણ મારી બીડી હું શરૂ કરૂં છું. કેળાંની ને શેલડીની છાલ મારા પડોશીની સામે જ નાંખતાં અચકાતો

નથી. નળ ઉપર પાણી ભરવા જાઉં છું તો બીજાની દરકાર નથી રાખતો. આમ સ્વાર્થનાં દૃષ્ટાન્તો ઘણાંયે ટાંકી શકાય એમ છે

આપભોગની અશક્તિ

જ્યાં આટલી બધી સ્વાર્થી દૃષ્ટિ રહી છે ત્યાં આપભોગની આશા જ ક્યાંથી હોય? દેશને ખાતર વેપારી પોતાના વેપારને શુદ્ધ કરે છે? પોતાને થતા લાભને જતો કરે છે? દેશને ખાતર રૂના સટ્ટા બંધ કરે છે? દેશને દૂધના નિકાસમાંથી મળતો નફો જતો કરી દૂધની કિંમત ઓછી રાખવા પ્રયત્ન થાય છે? દેશને ખાતર નોકરી જતી કરવી હોય તો કેટલા કરે છે? દેશને ખાતર ભોગો ઓછા કરી, સાદાઇ ગ્રહણ કરી બચતા પૈસાનો ઉપયોગ કોણ કરે છે? દેશને ખાતર જેલ જવું હોય તો જવા કેટલા તૈયાર છે?

પ્રામાણિકતાનો અભાવ

આપણી અપ્રામાણિકતા તો આપણી નજર આગળ તરી રહી છે. વેપાર તો પ્રામાણિકપણે ન જ થઇ શકે એવું આપણે માનીયે છીયે. જેઓને તક મળે છે તેઓ લાંચ લેતાં ચૂકતા નથી. અપ્રામાણિકતાનો મોટામાં મોટો અનુભવ રેલવેમાં થઇ રહ્યો છે. રેલવેના સિપાઇને, ટિકિટ માસ્તરને, ગાર્ડને લાંચ આપીયે ત્યારે કામ થાય. ટિકિટ સુદ્ધાં મળવામાં અપ્રામાણિકતા કરવી જોઇયે અથવા તેને સારૂ આંખ આડા કાન કરવા જોઇયે. રેલવે પારસલો આખાં નહિ તો તે જરા પણ ઉઘાડી શકાય તેમ હોય તો જરૂર તેમાંથી માલ ચોરાયો જ હોય.

ડરપોકપણું અને દંભ

આપણો દંભ તો માત્ર અંગ્રેજોના દંભ કરતાં સ્હેજ જ ઘટે. અને તેનો અનુભવ પ્રતિક્ષણે કર્યા કરીયે છીયે. આપણી સભાઓમાં, આપણાં બધાં કાર્યોમાં આપણે જેવા નથી તેવા દેખાવાનો પ્રયત્ન કરીયે છીયે.

આપણું ડરપોકપણું તો આપણું ખાસ ક્ષેત્ર ગણાય છે. અસહકારને અંગે કોઈ ખુનામરકી કરવા નથી ઇચ્છતું, છતાં આપણે તેની જ ધાસ્તીથી કંઇ કરવા નથી ઇચ્છતા. સરકારના શસ્ત્રબળના ત્રાસથી આપણે એટલા ભયગ્રસ્ત છીયે કે કંઇ પગલાં ભરવાની આપણી હિંમત જ નથી ચાલતી. તેથી આપણે જ્યાં ત્યાં જુલમની બરદાસ કરી રહ્યા છીયે ને આપણને ધોળે દહાડે બારવટીઆને લૂંટવા દઇયે છીયે.

આપણા દંભનું તો હું શું લખું? દરેક ક્ષેત્રમાં દંભ વધી પડયો છે. નબળાઇની સાથે દંભ હમેશાં રહેલો જ છે. વળી જ્યાં લોકો નીતિમાન થવા ઇચ્છતા હોય છતાં ન થઇ શકે ત્યાં દંભ વધે જ; કેમકે નીતિમાન ન હોઇયે તો દેખાવાની લાલચે

તણાઈ એક અનીતિમાં બીજીનો ઉમેરો કરીયે છીયે. આપણા ધર્મમાં પણ દંભે સંપૂર્ણતાએ પ્રવેશ કર્યો છે; તે એટલે લગી કે આપણાં ટીલાં, માળા ઇત્યાદિ આપણી પવિત્રતાની નિશાની હોવાને બદલે તે અપવિત્રતાની સંજ્ઞા થઇ પડયાં છે.

દોષનું મૂળ અજ્ઞાન

આ બધાનું મૂળ અજ્ઞાન તો છે જ. આપણે આપણા બળને વિષે અજ્ઞાત છીયે તેથી તો બીજા દોષો આવી જાય છે. આપણામાં રહેલા આત્માને વિષે જ શંકા છે, તેના ગુણોને વિષે આપણને શ્રદ્ધા નથી. આ અજ્ઞાન કેવળ અક્ષરજ્ઞાનથી નથી જવાનું. માત્ર વિચારના પરિવર્તનથી જ જઇ શકે છે. અક્ષરજ્ઞાન એટલે જ દરજ્જે જરૂરનું છે જેટલે દરજ્જે તે આપણી વિચારશક્તિને ખીલવે અને આપણને સારાસારનો નિર્ણય કરતાં આવડે.

એટલે જ્યાં લગી આપણે સ્વાર્થ છોડી પરમાર્થ ગ્રહણ નથી કર્યો, આપભોગ કરતાં નથી આવડયો, સાચનો જ આશ્રય નથી લીધો, બીક છોડી હિંમત નથી ગ્રહણ કરી, દંભ નથી છોડયો ને અજ્ઞાનનો ત્યાગ નથી કર્યો ત્યાં લગી દેશની ખરી ઉન્નતિ થવાની જ નથી.

નોંધ

શિક્ષિત અંત્યજો

અંત્યજો અને હિન્દુધર્મ

બીજી કાઠીયાવાડ અંત્યજ પરિષદનો અહેવાલ ગયા અંકમાં આવ્યો છે, તેમાં મુંબઈના સુશિક્ષિત અંત્યજો વિષે કેટલીક ટીકા છે. તે ઉપરાંત અમે એમ પણ સાંભળ્યું છે કે તેઓ સ્હેજ વાતચીતમાં 'તમારા હિન્દુધર્મમાં આમ છે' 'તમારાં શાસ્ત્રો આમ કહે છે' 'ટ્રેનમાં કેટલાક હિન્દુઓ હતા' આવી ભાષા વાપરે છે. અંત્યજોએ કદી પોતે હિન્દુ નથી એવો આભાસ મનમાં લાવવો જ ન જોઇએ. હિન્દુધર્મનો દાવો કરનારા તેઓને દુઃખ દે છે, તેથી તેઓ હિન્દુધર્મ તરફ કેમ તિરસ્કાર બતાવી શકે? એક કુટુમ્બમાં રહેનારને બીજા કુટુમ્બીઓ દુઃખ દે તેથી તે કુટુમ્બનો ત્યાગ નથી કરતો, પણ કુટુમ્બને સુધારવા મથે છે, તેમ શિક્ષિત અંત્યજે કરવું જોઇયે. મુંબઈમાં રહી જેઓ કેળવણી પામ્યા છે અને જેઓ અંત્યજોના આગેવાન હોવાનો દાવો કરે છે તેઓ શિક્ષિતની પંક્તિમાં ખપે. વળી આપણો ધર્મ આપણા ધંધાને વખોડવાનો નથી. જેમાં અપ્રામાણિકતા નથી એવો એક પણ ધંધો નીચ ન ગણાય. અંત્યજો વણાટકામમાં, ખેતીના કામમાં અને મેલું સાફ કરવાના કામમાં રોકાયલા હોય છે. પ્રથમના બે ધંધાથી પ્રજાને અન્ન અને વસ્ત્ર મળે છે અને ત્રીજા ધંધાથી લોકોની શરીરસુખાકારી

જળવાય છે. આ ત્રણે ધંધા વિના પ્રજા નભી જ ન શકે. એ ધંધાને નીચ અથવા હલકા કહેવામાં કેવળ અજ્ઞાન જ દેખાઈ આવે. કેળવણી પામીને આપણે આપણા ધંધાનો ત્યાગ કરવા નથી ઇચ્છતા, પણ તે ધંધાને પવિત્ર બનાવવા તરફ આપણો પ્રયત્ન હોવો જોઇયે. એટલે કે આપણે સહુ પોતપોતાના ધંધા કરતા છતાં નીતિવાળા, કેળવાયલા અને સ્વચ્છ થઇયે અને દેખાઇયે.

તા. ૪-૭-૧૯૨૦

અસહકાર

અસહકારની મૂળ યોજના

પહેલી ઑગસ્ટ પહેલાં કંઇ ખિલાફતનો મામલો સંતોષકારક રીતે પૂરો થાય અથવા તો સુલેહની શરતો ફરી તપાસવાનું વચન મળે એવી આશા રખાય નહિ; એટલે આપણે અસહકાર કરવાની તૈયારી કરવી જોઇયે. કમિટી તેની તૈયારી કરી રહેલી છે. હાલ તુરતમાં નીચેની બાબતો થઈ શકે છે:

૧. નવી લોનો ન લેવી.

૨. દીવાની કે લશ્કરી નોકરીના ભરતીમાં નામ ન નોંધાવવું.

મેસોપોટેમિયાને કબજામાં રાખવાનો સરકારને કશો હક નથી. મેંડેટનો અર્થ કબજા સિવાય બીજો કંઈ જ નથી. વળી ત્યાં તો આરબો હિન્દી સિપાહીને જોવા પણ નથી ચાહતા એવા ખબર છાપાંઓમાં આવે છે. એમ હોય યા ન હોય, પણ દરેક હિન્દીની ફરજ છે કે તેણે આવી નોકરીમાં દાખલ ન જ થવું. મેસોપોટેમિયામાં જેઓ જાય તે તો પૈસા અર્થે જ જાય. આપણાથી કંઇ જ ન થઈ શકે તોપણ ત્યાં જવાનું તો આપણે છોડવું જ જોઇયે.

અરબોની ઉપર જોરજુલમથી રાજ્ય ચલાવવાની તો આપણી ફરજ ન હોય, પણ આપણે જેઓ ગુલામ નથી રહેવા ઇચ્છતા તેઓ બીજાને ગુલામ બનાવવા તો ન જ ઇચ્છીયે.

એટલે નવી લોનો ન લેવી અને નવી સરકારી નોકરીમાં—તેમાંયે મેસોપોટેમિયા વગેરે જવાની નોકરીમાં—આપણે આજથી જ દાખલ ન થવું ઘટે.

આ ઉપરાંત પહેલી ઑગસ્ટથી નીચેની બાબતોનો અમલ થશે એવી ઉમેદ રખાય છે:

૧. ખિતાબો ને માનના હોદ્દા છોડી દેવા.

૨. ધારાસભાઓનો બહિષ્કાર કરવો.

૩. સરકારી નિશાળોમાંથી માબાપોએ પોતાનાં છોકરાંને ઉઠાડી લેવાં.

૪. વકીલોએ વકીલાત બંધ કરવી અને પ્રજાના દીવાની કજીઆ ઘરમેળે પતાવવા.

૫. સરકારી જલસા, પાર્ટી વગેરેમાં આમંત્રણ મળે તો તેનો વિનયપૂર્વક પણ કેવળ અસહકાર એ જ કારણ બતાવી ઇનકાર કરવો.

આટલી વસ્તુઓ ખિલાફતની બાબતમાં ફડચો ન થાય તો પહેલી આગસ્ટથી અમલમાં મુકાવાનો સંભવ છે.

ખિલાફતમાં પંજાબ કેમ ભળ્યું

લાલા લજપતરાયે પંજાબની બાબતમાં પંજાબ વિષે ન્યાય ન મળે તો ધારાસભાનો બહિષ્કાર કરવા રૂપી અસહકારની વાત જાહેર કરી છે. એટલે હવે આપણે માની લઇયે કે ખિલાફતના મામલામાં પંજાબ પણ ભળ્યું કહેવાય. જેમ ખિલાફતમાં આગેવાની મુસલમાનની હોય તેમ પંજાબ બાબત આગેવાની પંજાબીઓની હોવી જોઇયે. પંજાબી અસહકાર ન કરે તો હિન્દુસ્તાનના બીજા ભાગો ન કરી શકે એમ કહી શકાય.

આપણે એટલી આશા રાખીશું કે લાલાજી ધારાસભાના ત્યાગથી નહિ અટકે. જ્યાં લગી આપણે જીત ન મેળવીયે ત્યાં લગી આપણું અસહકારનું કુંડાળું મોટું કર્યા કરવું પડશે ને જે ચાર પગથીઆં સૂચવ્યાં છે તે લેવા આપણે તૈયાર રહેવું જોઇયે. જોકે મારી ખાત્રી છે કે ધારાસભાના બહિષ્કારમાં પ્રજા સમસ્ત ભળો તોયે જીત મળે.

ધારાસભા વિષે ત્રણ મત

ધારાસભાને વિષે ત્રણ મતભેદ બતાવવામાં આવ્યા છે.

૧. અસહકાર ન જ કરવો.

૨. ધારાસભામાં ચુંટણી કરાવીને અસહકાર કરવો.

૩. ધારાસભાનો આરંભથી જ ત્યાગ કરવો.

પહેલો પક્ષ તો એ છે કે જે અસહકારથી કેવળ વિરુદ્ધ છે. બીજો પક્ષ જ તપાસવો રહ્યો. મારી તો ખાત્રી છે કે ધારાસભામાં દાખલ થવાનો પ્રયત્ન કરી પછી તેમાં ન બેસવું એ મિથ્યા મહેનત છે. પૈસાની ને વખતની ખરાબી છે. તેનો હેતુ હું સમજી જ નથી શકતો. જો આપણે ન જઇયે તો નાલાયક માણસ જશે

તેનું શું? નાલાયક માણસો ધારાસભામાં દાખલ થશે તો તેથી જાગૃત થયેલી પ્રજાનો કારભાર સરકાર ચલાવી નહિ શકે ને તેની હાંસી થશે. વળી ચુંટણીની ધમાલમાં પડવાથી બહિષ્કારનું શુદ્ધ સ્વરૂપ બતાવી નહિ શકાય. આપણું કર્તવ્ય તો એ છે કે પ્રજામત—વોટરોનો મત—એવી રીતે કેળવવો કે જેથી કોઈનું પણ તેમની વતી ધારાસભામાં જવું અશક્ય થઈ પડે. જ્યાં સુધી રાજા પ્રજા વચ્ચે એકદિલી ન થાય ત્યાં લગી રાજાની સભામાં જવું એ તેની સત્તા વધારે કાયમ કરવા સમાન છે. કોઇ રાજા પ્રજાના કોઇ ભાગને પોતાની સાથે ન ભેળવી શકે ત્યાં લગી રાજ્ય ચલાવી જ ન શકે, તે પરથી એમ સિદ્ધ થાય કે જેમ પ્રજાનો ઓછો ભાગ તેની સાથે ભળે તેમ તેની સત્તા ઓછી હોય છે. એટલે જેઓ અસહકારનો સ્વીકાર કરે છે તેઓને સારૂ ધારાસભાનો સર્વથા ત્યાગ એ જ શુદ્ધ રસ્તો છે. અને મારી ઉમેદ છે કે જેઓ ધારાસભામાં દાખલ થવાની ભાંજગડમાં પડી ગયા છે તેઓ હાલ તુરત તો એ કામને છોડીને જે વધારે ઉપયોગનું કામ ખિલાફત અને પંજાબ બાબત લોકમત કેળવવાનું છે તેમાં પડી જશે, અને બરોબર લોકસેવા કરીને જ્યારે ધારાસભામાં જવાનો સમય આવશે ત્યારે તેમણે વધારે લાયકાત મેળવી હશે.

અદાલતોનો બહિષ્કાર

હવે રહી બે બીજી ભલામણો, કે જેને વિષે સખત ટીકા થવાનો સંભવ છે. વકીલોએ હાલ તુરત વકીલાત બંધ કરવી અને તકરાર કરનારાઓએ કે તકરારમાં આવી ફસેલાઓએ કોર્ટોનો ત્યાગ કરી પંચ નીમી પોતાની તકરારોનો ફડચો કરાવવો. મારી દૃઢ માન્યતા છે કે પ્રત્યેક સરકાર પોતાનું પશુબળ એટલે સિપાઇબળ ઢાંકીને દીવાની અને ફોજદારી અદાલતો મારફતે પ્રજા ઉપર પોતાનો કાબુ જમાવે છે. કેમકે કેવળ પશુબળથી ડરાવીને પ્રજાને વશ કરવી એના કરતાં અદાલતો ઇત્યાદિ મીઠી લાલચોથી પ્રજાને લલચાવી તેની મારફતે પરાધીન કર્યાથી પ્રજા જાણીજોઇને વશ થાય એ સોંઘું, સહેલું અને રાજ્યકર્તાને કીર્તિ આપનારૂં છે. જો લોકો પોતાના દીવાની કજીઆ ઘરમેળે પતાવે અને વકીલો પોતાનો અંગત સ્વાર્થ મેલીને પ્રજાનું હિત જાળવવા ખાતર અદાલતોનો ત્યાગ કરે તો પ્રજા એકદમ આગળ વધી શકે. હું ઘણાં વર્ષો થયાં માનતો આવ્યો છું કે પ્રત્યેક રાજ્યસત્તા વકીલોની મારફતે પોતાની સત્તા વધારે કાયમ કરે છે. એટલે જોકે આ સૂચના વિષે હું ટીકાને પાત્ર થઇશ એમ જાણું છું, છતાં સૂચના કરતાં જરાયે અચકાતો નથી.

નિશાળોનો ત્યાગ

જેમ વકીલનું તેમજ નિશાળોનું. ખિલાફત અને પંજાબના જેવા ભારે પ્રસંગ ન હોય તોપણ હું જરૂર મારાથી બની શકે તો આજની નિશાળોને ખાલી કરી

મુકું, અને જે બાળકોની ઉપર હિન્દુસ્તાનનું ભવિષ્ય રહેલું છે એ બાળકોને યોગ્ય હોય એવી કેળવણી આપું. પણ અત્યારે નિશાળો ખાલી કરવાનું કહેવામાં મારો ઉદ્દેશ બીજો છે. નિશાળો ખાલી કરીને સરકારને બતાવવા ઇચ્છું છું કે જ્યાં સુધી પંજાબ અને ખિલાફતને વિષે ન્યાય નથી થયો ત્યાં સુધી તમારી સાથે સહકાર રાખવો એ શોચનીય છે. હું માનું છું કે આ સૂચના ઉપર ઘણું હાસ્ય થશે, પણ જેમ જેમ વખત જશે તેમ તેમ પ્રજા જોઈ શકશે કે જો સરકારની નિશાળો આપણે ન ભરી મુકીયે તો રાજ્યતંત્ર ચલાવવું એ અશકય થઇ પડે. આખી પૃથ્વીમાં તપાસશું તો આપણને માલુમ પડશે કે રાજ્યતંત્ર સહેલામાં સહેલી રીતે ચાલી શકે એવા પ્રકારની કેળવણી બાળકોને આપવામાં આવે છે. જ્યાં રાજ્યતંત્ર કેવળ પ્રજાને ઉપકારી છે ત્યાં કેળવણી પણ તેવી જ હોય છે. જ્યાં તંત્ર મિશ્રિત છે—જેમ હિન્દુસ્તાનમાં—ત્યાં કેળવણી પણ બુદ્ધિભેદ કરનારી ને હાનિકર્તા છે. મારી ઉપરની સૂચનામાં જુવાનીઆઓને કેળવણી વિનાના કરી મુકવાનો હેતુ નથી. એક ક્ષણભર પણ હું પ્રજાકેળવણી રોકવા ઇચ્છિતો નથી. પણ મારી માન્યતા છે કે નિશાળો ખાલી કર્યાં છતાં આપણે પ્રજાની કેળવણી સારી રીતે સંભાળી શકીયે છીયે. મારી ઉપરની સૂચનાઓ ગંભીર છે એમ હું જાણું છું. વાંચનારને તે વિષે એકદમ સમજાવી શકવાની આશા રાખતો નથી. આ વિષયો વખતોવખત ચર્ચીશ અને મારી દલીલો પ્રજાની પાસે રજુ કરીશ.

ખિલાફત અને સ્વદેશી

પઠાણ આલમખાન છવખાન દામનગરથી લખે છેઃ—

ઇદ-ઉલ-ફીતરમાં સ્વદેશી

"આજે ઇદુલ ફીતરનો મુબારક દિવસ હોવાથી દામનગર તથા આસપાસનાં ગામડાંના ૨૫૦ થી ૩૦૦ મુસલમાનો ઈદગામાં નિમાજ પડવા ભેળા થયા હતા. સૌએ નિશ્ચય કર્યો હતો કે નિમાજ પઢાવનાર પેશ ઇમામ સ્વદેશી કપડાંમાં હશે તો જ તેની પાછળ નિમાજ પઢશું. ઇમામ સાહેબે સ્વદેશી કપડાં જ પહેર્યાં હતાં અને દરેક નિમાજ પઢનાર પણ સ્વદેશી કપડાં પહેરીને આવેલ. યૂરોપમાં ખિલાફત બાબત જે જુલમ ચાલી રહેલા છે તે સાંભળી અમારાં હૃદય ચીરાઇ જતાં હતાં. જ્યાં સુધી યૂરોપી રાજ્યો ખિલાફત બાબત જુલમ કરે ત્યાં સુધી વિલાયતી ચીજો વાપરવામાં અમે નામોશી સમજીયે છીયે. ખાવામાં પણ અમે તે દિવસે સાકરને બદલે ગોળ વાપર્યો હતો. ઘેર ઘેર રેંટીયાની શરૂઆત કીધી. અમારા નગરશેઠ દામોદરદાસ ભાઈએ પણ સ્વદેશી માટે મદદ આપવા વચન આપ્યું છે."

ખિલાફત અને સ્વદેશી

આ કાગળ ખરેખર હર્ષ ઉપજાવનાર છે. ખિલાફત પ્રવૃત્તિની અસર સ્વદેશીને વધારનારી થશે એમ તો ચોકખું દેખાઈ આવે છે. ખિલાફતનો ફેંસલો થતાં સુધી યુરોપની વસ્તુ નહિ વાપરવાનું જે પણ લીધું છે તે હું બરોબર ગણતો નથી. ખિલાફતનો ફેંસલો ન્યાયને ધોરણે કરવામાં આવે તોપણ મુસલમાનો યૂરોપનો માલ વાપરી શકતા નથી. વળી યુરોપનો માલ જ ન વાપરવો એટલું બસ નથી, પણ પરદેશી એટલે જાપાનનો માલ પણ ન જ વાપરી શકાય. સ્વદેશીની ચળવળ હમેશાંને સારુ છે. યૂરોપ આપણને ગમે તેટલો ન્યાય આપે તોપણ હિન્દુસ્તાનને સંપૂર્ણ ઇન્સાફ મળવાને ખાતર હિન્દુસ્તાનમાં બનતી વસ્તુઓ જ વાપરવાનો આપણો ધર્મ છે. તેથી રેંટીયાની અને સાળની પ્રવૃત્તિમાં જ સ્વદેશીની ઉન્નતિ રહેલી છે. લાખો મુસલમાન ભાઇઓએ કાંતવાનું મુકી દીધું. લાખો મુસલમાન વણકરોએ વણવાનું છોડી દીધું. હિન્દુ અને મુસલમાન સ્ત્રીઓ, હિન્દુ અને મુસલમાન વણકરો જો કાંતવાનું અને વણવાનું હાથમાં લે તો થોડી મુદ્દતમાં હિન્દુસ્તાનને જોઇતું બધું કાપડ હિન્દુસ્તાનમાં પેદા થઇ શકે.

સ્વદેશીની વ્યવસ્થા

તેથી હું દામનગરના દાખલા તરફ બધાનું અને મુખ્યત્વે કરીને સ્ત્રીઓનું ધ્યાન ખેંચવા ઇચ્છું છું. પણ જ્યાં સુધી પુરુષો રેંટીયા નહિ લાવી આપે અને પીંજારાની પાસે રૂ પીંજાવી પુણીઓ નહિ બનવાવી આપે ત્યાં સુધી સ્ત્રીઓ શું કરી શકશે? તેથી હું ઉમેદ રાખું છું કે દરેક ગામમાં જાુજ મહેનત કરનારા પણ કાળજી રાખનારા થોડાએક પુરુષો નીકળી પડશે કે જેઓ રૂ મેળવી, પીંજાવી, પુણીઓ કરાવી જે સ્ત્રીઓ કાંતવા તૈયાર હોય તેઓને આપશે. આ કાર્યમાં ક્યાંયે ખોટ નથી. આપણે ગયે અઠવાડિયે જ જોયું કે ઢસા ગામના સ્ત્રીપુરુષો કાંતે છે, વણે છે, એટલું જ નહિ પણ ત્યાં જ પેદા થયેલું કપડું મુખ્યત્વે વાપરે છે અને વાપરતાં છતાં વધ્યું હોય તો તે બીજાં ગામોમાં મોકલાવે છે. ઢસા ગામમાં ભૂખમરો છે નહિ, હોઇ શકે નહિ. આવી વ્યવસ્થા દરેક ગામમાં અલ્પ પ્રયાસથી થઇ શકે તેમ છે.

નવજીવન કેમ ચલાવાય?

'નવજીવન' વિષે નનામી ફરીઆદ

'નવજીવનને પોતાનું ગણનાર' પોતાનું નામઠામ આપ્યા વિના નીચે પ્રમાણે લખે છે:—

"'નવજીવન' પ્રગટ કરતી વખતે બડી બડી વાતો કરી, 'નવજીવન'ને એક છેડેથી બીજે છેડે સુધી વાંચી જવું, નવજીવન ક્લબ સ્થાપવી, બધી નકલોને બંધાવવી અને 'નવજીવન' વગરનું

ગુજરાતમાં એક પણ ઘર બાકી નહિ રહે. જાણે કે 'નવજીવન'નું પ્રગટ થવું એટલે સ્વર્ગમાંથી એકાદ ફિરસ્તાનું અવતરણ થવાનું નહિ હોય ? લોકોએ તો બિચારાઓએ ભોળવાઈ 'નવજીવન'ને પોતાનું કરી મુકયું, પણ અનુભવે જણાયું કે પ્રથમની વાતો તો અલ્લાને ફોસલાવવાની જ હતી. લોકોએ સ્વભાવ મુજબ બૂમો પાડવા માંડી કે લેખો સારા નથી આવતા, બીબાંની પુષ્કળ ભૂલો થાય છે, જાહેરખબરો લઈ લખાણ વધારવું જોઈયે. વ્યવસ્થાપકોએ ધીરજ રાખવાનું કહ્યું, લોકોએ પુષ્કળ ગમ પણ ખાધી, પણ 'નવજીવન' તો દિવસે દિવસે કચરાપટ્ટીને યોગ્ય થતું ગયું. એવામાં રા. ગાંધી તરફથી સમાચાર આવ્યા કે 'નવજીવન' ચલાવવામાં આવક કરતાં ખર્ચ વધારે થાય છે માટે કદ ઓછું કરવાનો ઠરાવ પસાર થયો છે. લોકોને લાગ્યું કે 'નવજીવન' પાસે વધારેની આશા રાખવી એ ખપુષ્પ સમાન છે. રા. ગાંધી પણ સમજી ગયા કે ઘેર ઘેર પહોંચાડવાની વાત છોડી દેવી અને વીસ હજાર નકલ ખપે તો સંતોષ માનવો. 'નવજીવન' પછી શરૂ થયેલાં કેટલાંક વર્તમાનપત્રોએ પોતાના મન્તવ્યરૂપી ઓલામાં પડી ક્યારની યે પ્રગતિ કરવા માંડી છે, પણ બિચારૂં 'નવજીવન' તો હજુ બૂમો પાડતું જ રહ્યું. આ રા. ગાંધી અને તેના સાથીના વ્યાવહારિક-પણાની ખામી હશે કે આલ્પ્સ પર્વત ઓળંગવા જેવી મુશ્કેલીઓને હજુ 'નવજીવન' ના માર્ગમાંથી દૂર કરવાની બાકી હશે. બાપડું 'નવજીવન' હવે તો ધૂળમાં રગદોળાય છે. કોઈ અનાથનો બેલી વ્હારે, ચઢે તો ઠીક, નહિ તો એના ઉપર મૃત્તિકાનાં પડો જામશે."

નનામાં લખાણ અને વિવેકની ભાષા

હું ઘણી વેળા લખી ગયો છું કે જવાબદારીવાળાં લખાણો કોઇએ નનામાં ન જ લખવાં જોઇયે. નનામા કાગળો લખવાની આપણી આદત બીજા દેશોના લોકો કરતાં વધારે હશે એમ મને જણાય છે. આપણે આપણા વિચારો જણાવતાં ડરીયે છીયે, શરમાઇયે છીયે. સાચા વિચારો જણાવતાં ડર શાનો ? શરમ શાની ? નનામા કાગળો લખનારને હજુ મારી ભલામણ છે કે તેમણે એ ટેવને છોડી દેવી. જે વિચારોની, જે ભાષાની, જવાબદારી ઉઠાવવા આપણે તૈયાર ન હોઇયે તે વિચારો બતાવવાનો કે તેવી ભાષા વાપરવાનો આપણને અધિકાર નથી.

ઉપરનું લખાણ લગભગ અક્ષરેઅક્ષર જેવું મળ્યું છે તેવું જ છાપ્યું છે. જો લખનારે સહી કરી હોત તો ભાષામાં કટુતા મુકી છે તેમાં કંઇક ફરક પડત. 'નવજીવનને પોતાનું ગણનાર' નો દાવો કરનાર ઉપરના વિચારો જુદી જ ભાષામાં મુકે. એ જ વિચાર એક મિત્રે મારી પાસે મુકેલા, પણ તેની ફરીઆદમાં વિવેક અને મીઠાશ હતાં. 'નવજીવનને પોતાનું ગણનાર' ને હું સૂચવું છું કે તે ધારત તો વધારે વિનયી ભાષા વાપરી શકત. જે વિચારો આપણને સાચા લાગે તે લોકકલ્યાણને સારૂ હોય તો તે કહેવાની આપણી ફરજ છે, પણ વિવેક છોડવાનો આપણને કદીયે અધિકાર નથી હોતો.

નીશાનું સાહિત્ય

અવિવેક એ ગુસ્સાની નિશાની છે. પ્રજા અત્યારે ગુસ્સામાં છે, બળી રહેલી છે; તેથી તેને કંઇ ગમતું નથી. પોતાનું દુઃખ મટાડે એવું કંઇ કરવાની પોતાની શક્તિ નથી એવો તેને મિથ્યા વહેમ આવી ગયો છે. તેથી જે તેનું દુઃખ ભૂલાવે, એટલે કે ગુસ્સાના નીશાને બદલે બીજો કંઇ નીશો કરાવે તેને તે વળગે છે. તેથી આજકાલનાં અખબારોમાં મસાલાદાર લખાણોનો વધારો જોવામાં આવે છે. વળી વાંચવાનો વાયરો વધ્યો છે તેથી લાંબાં લખાણો વાંચવાની ટેવ પડી છે. આ બધાં નીશાનાં ચિહ્ન છે. યૂરોપમાં કેટલાકને એવી ટેવ છે કે ઘડીએક પણ ચોપડી મુકી જ શકતા નથી; આખો દહાડો જ્ઞાનવાર્તા તો ન જ વાંચી શકાય, તેથી 'શિલિંગ શાકર'નો ઉપદ્રવ વધ્યો છે. 'શિલિંગ શાકર' એટલે આઠ આનાના આપણને હલાવનારી નવલકથા. મર્યાદિત વાતો કરી આપણને હલાવાય નહિ, તેથી કાનના કીડા ખરી પડે એવી ભાષામાં ન બનવાજોગ વાતો લખી કેવળ પૈસાને જ ખાતર લખનારાઓ ને છાપનારાઓ માણસોને લલચાવે છે ને લાખો સ્ત્રીપુરુષોને આવાં 'શિલિંગ શાકર' વાંચવાનો વ્યાધિ થઇ પડ્યો છે. આવા વ્યાધિમાં ઘેરાઇ જવાનો ભય આપણને પણ અત્યારે આવી પડ્યો છે.

આ ભયમાંથી મુક્તિ આપવાનો એક તો 'નવજીવન'નો પ્રયત્ન છે જ. તેમાંથી 'નવજીવન' નહિ ચળે, એટલે ઉપરના લખનારે ધીરજ માનવાની છે.

'નવજીવન'ની મુશ્કેલીઓ

છતાં તેની ફરીઆદમાં કંઇક છે એમ મારે કબૂલ કરવું પડે છે. વધારે સારાં લખાણો આપવાની, વધારે સારી રીતે છાપવાની ઉમેદ હતી તે પૂર્ણ રીતે ફળીભૂત નથી થઇ. પૈસા છતાં ઘણી નકલો છાપી શકે એવો સંચો નથી મળ્યો. પૈસો પ્રામાણિકપણું નથી મેળવી આપતો. પ્રામાણિક કામદારો મેળવવામાં મુશ્કેલી આવી છે. કાગળોના ભાવ અતિશય વધ્યા. 'નવજીવન' શરૂ કરતી વેળા કાગળોના ભાવ પડવાની ધાસ્તી હતી. આ મુશ્કેલીઓ અનિવાર્ય હતી.

'નવજીવન'ની પ્રતિજ્ઞા

છતાં 'નવજીવન' લોકોની પાસે ધરતાં જરાયે શરમ નથી આવતી. એમાં એકે વાક્ય વગરવિચારે લખાતું નથી. પણ 'નવજીવન'ની હસ્તીનું કારણ જેઓ યાદ રાખશે તે માણસ જ્યાં સુધી 'નવજીવન' તે કારણને વળગી રહેશે ત્યાં સુધી 'નવજીવન'નો ત્યાગ નહિ કરે. તે કારણ એ છે કે ચાલુ પ્રવૃત્તિઓ ઉપર નવું અજવાળું પાડવું. લોકોની પાસે નવા વિચારો (અનુભવમાં મુકાયેલા) રજુ કરવા અને જે સત્ય લાગે તે સરકારનો કે લોકનો ભય રાખ્યા વિના મુકવું. આ પ્રતિજ્ઞામાંથી 'નવજીવન' જરાયે પડ્યું નથી, તેથી તે ધૂળમાં નથી રગદોળાતું. તે અનાથ નથી.

તેના રસ્તામાં મુશ્કેલીઓ ઘણી છે; તેને ઓળંગી જવાનો પ્રયત્ન તે કર્યાં જ કરે છે ને કરશે.

બીબાંની ભૂલો વગેરે થાય છે એ શોચનીય છે. કેટલીક વખત જે લખાણ આપવા વિચાર હોય તે આપવાનો વખત નથી મળતો તેથી ઉતરતાં લખાણ દાખલ કરવાં પડે છે. પણ તેને લીધે કંઇ જે હેતુથી 'નવજીવન' કાઢવામાં આવ્યું તે પાર નથી પડતો એમ કહેવાય નહિ. 'નવજીવન'નાં પાનાં ઓછાં થયાં છે એ ખેદકારક ભલે ગણાય; પણ કાગળની મોઘવારી વેળા વધારે પાનાં ન અપાય એ 'નવજીવનને પોતાનું ગણનાર' જેવાએ ક્ષન્તવ્ય ગણવું જોઇયે. વળી જો પાનાં ઓછાં છે તો લખાણ કમતી જ હોય એવો હિસાબ કરી નાંખવાની જરૂર નથી. પાનાં ઓછાં થયા પછી વધારે સંકુચિત લખાણો કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે અને વિષયમાં તો મુદ્દલ ઘટાડો કરવામાં આવ્યો નથી.

'નવજીવન'ની પ્રતિષ્ઠા

આટલું કહેતાં છતાં ઉપરનો પત્ર 'નવજીવન'નો બચાવ કરવા ખાતર છાપવામાં નથી આવ્યો, પણ બીજા જેઓ 'નવજીવન'ની ખોડ જોતા હોય તેઓને ખોડ બતાવવા નોતરવા ખાતર છાપ્યો છે. અને જેઓને ટીકા કરવાનું મન થાય તેમને વિવેક ન છોડવા અને હિંમતપૂર્વક પોતાનું નામ આપવાની ભલામણ કરવાને સારૂ છાપ્યો છે. 'નવજીવન'ની પ્રતિષ્ઠા તેના બચાવથી નહિ ટકે. તે તો તેનામાં એકંદરે લાયકાત હશે તો જ નભશે એ સ્પષ્ટ છે.

પંજાબના અન્યાયની ભરપાઈ*

ઓછામાં ઓછી માગણી

આ ઠરાવમાંની માગણીઓ કૉંગ્રેસ કમિટીના રિપોર્ટમાંની માગણીઓના કરતાં આગળ જાય છે. કારણ તેમાં ઓડવાયર અને તેના મળતીઆઓ પર કામ ચલાવવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. કૉંગ્રેસ સબકમિટી આટલે સુધી નથી ગઇ, છતાં ઑલ ઇંડિયા કૉંગ્રેસ કમિટીએ આ માગણીઓ કરેલી છે. મારો અંગત મત હજુ સબકમિટીના રિપોર્ટને મળતો છે, પણ બહુમતીને માન આપીને હું આ ઠરાવ રજુ કરૂં છું. હું માનું છું કે હંટર રિપોર્ટ ચોખ્ખો ઇરાદાપૂર્વક અને જાણીબૂજીને કરેલો ઢાંકપીછોડો છે. તેણે જાણીબૂજીને પંજાબના અમલદારોને ઢાંકયા છે. મારૂં ચાલે તો તો આની સામે હું અસહકાર અને સત્યાગ્રહનો જ ઠરાવ લાવું, કારણ એ રસ્તે જ આપણે પાર ઉતરી શકીયે તેમ છે. હું અહીંઆં

* પંજાબ પ્રકરણ વિષે હંટર કમિટીના ચુકાદાનો નિષેધ દર્શાવવા મુંબઇમાં મળેલી સભામાં મુખ્ય ઠરાવ રજુ કરતાં કરેલું ભાષણ; તા. ૨૯-૬-૨૦

ભાષણ સંભળાવવા આવ્યો નથી. મારી હૃદામાં ઉંડા લાગણીઓ ભરી છું. હું તમારી પાસે ઠરાવો કરાવવા અહીં નથી આવ્યો, એથી ઘણું વધારે કરવાનું કહેવા આવ્યો છું. જો તમે લૉર્ડ ચેમ્સફર્ડને વિલાયત પાછા મોકલી શકો તો એ ઓડવાયર કે ડાયરને લટકાવવા કરતાં વધુ ભારે કાર્ય કર્યું કહેવાશે. જે માણસે લોકલાગણીનો સૌથી વિશેષ અનાદર કર્યો તે સૌથી પહેલો ખસેડાવો જોઇયે. માર્શલ લૉનો વીર બૉસવર્થ સ્મિથ હજુ પોતાના હોદ્દા ઉપર જ છે. પ્રજાની નેમ ડાયર, ઓડવાયર, લૉર્ડ ચેમ્સફર્ડને હોદ્દા વગરના કરી મુકવાની હોવી જોઇયે. આ ઠરાવમાં લોકોને થયેલાં દંડ, નુકસાન વગેરેની પણ આપણે ભરપાઈ માગીયે છીયે. આ દંડોની ભયંકરતાની તમને ખબર પણ નહિ હોય. આ ઢગલા-બંધ દંડો લોકોને પાછા ન મળે ત્યાં સુધી અમલદારોને સજા કરવાનું કહેવું નકામું છે. જ્યાં સુધી રૉલેટ ઍક્ટ ધારાપોથીમાં છે ત્યાંસુધી સત્યાગ્રહ તો થવાનો જ છે અને પ્રજા એ શસ્ત્ર વાપરતાં શીખી જાય તો બધાં દુઃખો ટળી જાય. મારો તો સત્યાગ્રહને વિષે અચળ વિશ્વાસ છે. પંજાબનો અન્યાય હજુ ઉભો છે. તે માટે અમલદારવર્ગના જેટલા જ આપણે પણ જવાબદાર છીયે. આપણી ઓછામાં ઓછી માગણી ત્રણ છે: લૉર્ડ ચેમ્સફર્ડની વિદાય, દંડોની ભરપાઇ, રૉલેટ ઍક્ટનું દફન.

તા. ૧૧–૭–૧૯૨૦

ગુજરાતની ફરજ

ગુજરાતીઓની વિશેષ ફરજ

આખા હિન્દની આગળ અત્યારે ઘણા ભારે પ્રશ્નો આવી રહ્યા છે. તેના ઉકેલ ઉપર હિન્દના ભવિષ્યનો આધાર ઘણે ભાગે રહેશે. આ વેળા આપણે નબળાઈ બતાવશું તો આપણને શાપ લાગશે.

આ લેખને મેં 'ગુજરાતની ફરજ' એવું મથાળું ઇરાદાપૂર્વક આપ્યું છે. 'નવજીવન' ગુજરાતી ભાષા બોલનારાઓને સારૂ જ લખાય છે, એટલું જ નહિ પણ મારા જે વિચારોની ઉપર મને બહુ મોહ છે તેને હું ગુજરાતીઓની સમક્ષ ખીલવી રહ્યો છું, ને યથાશક્તિ પણ મહાન પ્રયત્નપૂર્વક ગુજરાતીઓની સમક્ષ મારા જીવનમાં ઉતારી રહેલો છું.

આથી ગુજરાતીઓની વિશેષ ફરજ ઉત્પન્ન થાય છે. અનેક ગુજરાતીઓના નિકટ પ્રસંગમાં હું આવું છું. તેઓની સાથે ઘણી છૂટથી મારા વિચારો ચર્ચું છું. મારૂં બધું જીવન તેઓ ઉંડા ઉતરીને જોઇ શકે છે. મારી નબળાઇઓ તેમનાથી હું છૂપાવી શકતો નથી—છૂપાવવા પ્રયત્ન કરતો નથી.

મારા વિચારોની તપાસ

મારો દાવો એવો છે કે જે વિચારો આજે હું પ્રજા આગળ મુકી રહ્યો છું તે કાચા મગજમાંથી ઉત્પન્ન નથી થયા, પણ ત્રીસ વર્ષના જાગૃત અનુભવની એરણ ઉપર ઘડાએલા છે, તેથી તે પુખ્ત છે. છતાં તેમાં દોષ હોઈ શકે. તે ખોટા પણ હોય. ઘણી ભૂલો પરંપરાથી ચાલી આવે છે. અનુભવ છતાં આપણે તેને ભૂલ તરીકે નથી ઓળખી શકતા. મારા વિચારોના દોષ મારી જડતાને લીધે હું ન જોઇ શકું એ સંભવે.

તેથી મારી માગણી એટલી જ છે કે તેને અજમાવ્યા વિના ફેંકી ન દેવા. તેને તપાસવાની ગુજરાતીઓની વિશેષ ફરજ છે; કેમકે મારી નજીક હોવાથી તેની પારખ કરવાની સુલભતા ગુજરાતને વિશેષ છે.

અદુનિયાદારીનો આરોપ

મેં તો દુનિયા છોડી છે; હું તો સાધુ થઇ ગયો છું; વિચારો સારા છે, પણ દુનિયાદારી માણસોથી અમલમાં ન મુકી શકાય તેવા છે; આમ બોલી તેમને કાઢી નાંખવા એ કાયરતાની નિશાની છે. મારી ઉપર સાધુતાનો, અદુનિયાદારીનો આરોપ હું સ્વીકારી શકતો નથી. મારા સાથીઓને જોતાં મારી અપૂર્ણતા હું જોઇ શકું છું. હું મને દુનિયાદારી માનું છું. મને તો લાગે છે કે હું વ્યવહારકુશળ માણસ છું. મારા પડોશીઓના કરતાં વધારે સુખી, સંતોષી ને નિર્ભય છું. છતાં બીજાઓના કરતાં હું ઓછો જંજાળી નથી. મારી ઉપાધિઓ જોઇને મારા પડોશીઓ તો કાંપી જાય છે. છતાં મારો નિર્વાહ ચાલે એટલો નીરોગી હું રહી શકું છું. મને સ્ત્રીપુત્રાદિ બીજાઓની જેમ રહેલાં છે. તેઓ પ્રત્યેની જવાબદારી મેં ફેંકી નથી દીધી, પણ તેનો મેં સૂક્ષ્મતાએ અભ્યાસ કર્યો છે અને તે જવાબદારીમાંથી એકેનોયે ત્યાગ નથી કર્યો. હું જંગલમાં રહેતો નથી, પણ મારા સંબંધો વધારતો દેખાઉં છું. બીજાઓ દુનિયામાં મારા કરતાં કઇ રીતે વધારે ઓતપ્રોત હોઇ શકે એ હું સમજતો જ નથી. મને સાધુ ગણીને કાઢી નાંખવો એ મને અન્યાય કરવા જેવું છે અને ગુજરાતને મારી સેવા ગુમાવવા બરોબર છે.

નબળાઇની પરિસીમા

અત્યારની સરકારનાં અનીતિ, અન્યાય, ઉદ્ધતાઇ વર્ણવ્યાં જાય તેમ નથી. એક જૂઠને બીજાં જૂઠોથી નભાવ્યે જાય છે. ઘણાં કામો ધમકીથી જ ચલાવ્યે જાય છે. એ બધાંને સાંખીને પ્રજા બેસી રહે તો કદી આગળ ન વધે.

ભૂખ્યો પોતાની ભૂખના બરાડા જ પાડે, પણ અન્ન મેળવવા મહાપ્રયાસ ન કરે, પ્રયાસ કરતાં મરવા તૈયાર ન થાય તો તેની ભૂખને વિષે જ આપણને શંકા થાય.

[અપૂર્ણ

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર : અમદાવાદ

	મૂલ્ય	પોસ્ટેજ
હિન્દ સ્વરાજ (પ્રમાણભૂત આવૃત્તિ; પાકીનું પૂઠું)	૦–૬–૬	૦–૨–૦
આટલું તો જાણજો–ભાગ ૧ (લે. શ્રી૦ નરહરિ પરીખ)	૦–૬–૦	૦–૧–૬
હિન્દ કેમ પાયમાલ થયું! ('આટલું તો જાણજો'નો બીજો ભાગ.)	૦–૮–૦	૦–૨–૦
પ્રાણપ્રતિજ્ઞા (અસહકાર વિષે ગાંધીજીનાં વ્યાખ્યાનો)	૦–૬–૦	૦–૧–૬
એક ધર્મયુદ્ધ (અમદાવાદના મીલમજુરોની લડતનો ઇતિહાસ)	૦–૮–૦	૦–૧–૬
આશ્રમભજનાવલિ (સત્યાગ્રહાશ્રમમાં સવારસાંજની પ્રાર્થના વખતે ગવાતી ગુજરાતી, હિન્દી, મરાઠી અને અંગ્રેજી ભજનોનો સંગ્રહ; દેવનાગરી લિપિ, અને પાકીનું પૂઠું.)	૦–૧૨–૦	૦–૨–૦
અરજુનવાણી (અરજુન ભગતનાં ભજનોનો સંગ્રહ)	૦–૧૨–૦	૦–૨–૦
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા–મૂળ (સુંદર સુઘડ ગુટકો)	૦–૮–૦	૦–૧–૦
વણાટશાસ્ત્ર (લેખકઃ શ્રી૦ મગનલાલ ગાંધી; પાકીનું પૂઠું.)	૦–૧૦–૦	૦–૨–૦
ગાંધીજીની જુવાની	૦–૬–૦	૦–૧–૦
ખેડાની લડત (લેખકઃ શ્રી૦ શંકરલાલ દ્વા. પરીખ)	૧–૮–૦	૦–૫–૦

બાલસાહિત્ય

રાયણ (બણીબોરથી આગળનો કવિતાસંગ્રહ)	૦–૮–૦	૦–૨–૦
ચાલણગાડી—નાની (બાળપોથી)	૦–૧–૩	૦–૦–૬
ચાલણગાડી—મોટી ,,	૦–૩–૦	૦–૦–૬
ચાલણગાડીના શિક્ષકોને	૦–૧–૦	૦–૦–૬

છપાય છે

જેલ ડાયરી (શ્રી૦ રાજગોપાલાચારીની રોજનિશી–જેમાંથી 'નવજીવન'ના વાચકોને નમૂના મળ્યા હતા.)

પૂર્વરંગ (આર્યાવર્તનો ઇતિહાસ–લેખકઃ કા૦ કાલેલકર અને શ્રી૦ નરહરિ પરીખ)

સીતાહરણ (કુટુમ્બોમાં વાંચવા માટે ખાસ તૈયાર કરેલી રામાયણની કથાઃ પૂર્વાર્ધ)

સીતાશુદ્ધિ (ઉપરની જ કથાનો ઉત્તરાર્ધ)

મણિહાર (બાલકવિતાઓના એ સંગ્રહની બીજી આવૃત્તિ)

મુદ્રક અને પ્રકાશક : રામદાસ મોહનદાસ ગાંધી; નવજીવન મુદ્રણાલય, અમદાવાદ.